

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TARİH ANABİLİM DALI

SİBİRYA BÖLGESİ TÜRK HALK İNANÇLARI VE ŞAMANİZM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ASLI EĞEN

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. HAYRETTİN İHSAN ERKOÇ

ÇANAKKALE – 2024

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

SİBİRYA BÖLGESİ TÜRK HALK İNANÇLARI VE ŞAMANİZM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ASLI EĞEN

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. HAYRETTİN İHSAN ERKOÇ

ÇANAKKALE – 2024

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Aslı EĞEN tarafından Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ yönetiminde hazırlanan ve **29/08/2024** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**Sibirya Bölgesi Türk Halk İnançları ve Şamanizm**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Tarih Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ
(Danışman)

.....

Doç. Dr. Fırat YAŞA

.....

Doç. Dr. Erhan AKTAŞ

.....

Tez No : 10677625

Tez Savunma Tarihi : 29/08/2024

.....

Doç. Dr. Melis ULU DOĞRU
Enstitü Müdürü

.././20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Aslı EĞEN

29/08/2024

TEŞEKKÜR

Lisans eğitimimden itibaren Genel Türk Tarihi'ne olan ilgimi pekiştiren, alana ve literatüre dair geniş kütüphanesini bana açan, her daim yol gösteren saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ'a ve tüm zorlukları benimle birlikte göğüsleyen Utkan Emre ER'e minnettarım. Tez süresince değerli destekleri dolayısıyla arkadaşım Alparslan DEMİREL'e, maddi ve manevi destekleri için annem Leyla EĞEN'e ve aileme teşekkür ederim.

Aslı EĞEN

Çanakkale, Ağustos 2024

ÖZET

SİBİRYA BÖLGESİ TÜRK HALK İNANÇLARI VE ŞAMANİZM

Aslı EĞEN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ

29/08/2024, 125

Şamanizm, Türk halklarının ilk dini inançlarını ifade eden terimlerden biridir. Animist ve totemist Türk toplulukları, her varlığa bir ruh atfetmiş ve bu ruhlarla iletişime geçmek amacıyla şaman adı verilen din adamlarını ortaya çıkarmıştır. Şamanizm, şamanın trans haline geçerek evrenler arasında seyahat etmesini, tanrılar ve ruhlarla görüşmesini ve insanlar ile tanrılar arasında aracılık yapmasını içerir. Şaman, trans halinde tanrılarla iletişim kurarak onların insanların lehine hareket etmelerini sağlamak amacıyla ikna eder ve böylece ruhların ve tanrıların desteğini elde etmeye çalışır.

Sibirya bölgesi geniş yüzölçümü ve dünyanın geri kalanından uzaklığı nedeniyle izole kalmış ve bu durum bölgenin inanç ve kültürlerinin günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Bu coğrafi izolasyon Sibirya'nın geleneksel inançlarının ve kültürel öğelerinin korunmasına ve gelişmesine olanak tanımıştır. En eski dönemlerden itibaren var olan ayinlerini, kullandıkları materyalleri ve kurbanları adayarak saygıyla taptıkları tanrıları, Sibirya bölgesinin izolasyonu sayesinde günümüze kadar ulaştırabilmişlerdir. Bu geleneksel ritüeller ve kültürel öğeler, tarih boyunca sürekliliğini korumuş ve bölgenin zengin kültürel mirasının bir parçası olarak günümüze kadar taşınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şamanizm, Sibirya, Türk Halkları, Kostüm, Tanrılar, Ayinler, Kurban Törenleri

ABSTRACT

TURKIC FOLK BELIEFS OF THE SIBERIAN REGION AND SHAMANISM

Aslı EĞEN

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in History Science

Advisor: Ass. Prof. Hayrettin İhsan ERKOÇ

29/08/2024, 125

Shamanism a term that refers to the early religious beliefs of Turkish peoples. Animist and totemist Turkish communities attributed a spirit to every entity and created religious figures known as shamans to communicate with these spirits. Shamanism involves the shaman entering a trance state to travel between worlds, interact with gods and spirits, and mediate between humans and deities. In a trance state, the shaman communicates with the gods to persuade them to act in favor of humans, thereby seeking to gain the support of spirits and gods.

The Siberian region, due to its vast expanse and isolation from the rest of the world, has remained isolated, which has allowed its beliefs and cultures to persist to this day. This geographical isolation has facilitated the preservation and development of Siberia's traditional beliefs and cultural elements. From the earliest times, they have been able to maintain their rituals, materials used, and deities to whom they have shown reverence through offerings and sacrifices, thanks to the region's isolation. These traditional rituals and cultural elements have preserved their continuity throughout history and have been carried into the present as part of the region's rich cultural heritage

Keywords: Shamanism, Siberia, Turkish Peoples, Costume, Gods, Rituals, Sacrificial Ceremonies

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	viii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

	1
1.1. Şamanizm Nedir?	3
1.2. Şaman Nedir?	4
1.3. Şamanlar Arasındaki Statü Farkları: Ak ve Kara Şaman	11
1.4. Şamanlığa Geçiş	13
1.5. Şamanların Eş Ruhu: İya Kil	14
1.6. Şamanın Toplumdaki Yeri	19
1.7. Şamanizm'in Evren, Dünya ve İnsanı Algılayış Biçimi	20
1.8. Şamanın Yetenekleri	21

İKİNCİ BÖLÜM

ŞAMAN KOSTÜMÜNÜN PARÇALARI

	25
2.1. Şaman Cübbesi	25
2.1.1 Cübbenin Ön Yüzü	30
2.1.2. Cübbenin Sırtı	32
2.1.3. Kuşak	33
2.1.4. Cübbenin Etekleri	34
2.1.5. Cübbenin Yan ve Omuz Süslemeleri	35
2.2. Şaman Başlığı	37

2.3. Şaman Davulu	42
2.3.1. Şaman Davulunun Parçaları	48
2.3.2. Davulun Üzerindeki Resimler	50
2.4. Asa	54
2.5. Ayakkabı ve Eldiven	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM AYİNLER ve TÖRENLER 55

3.1. Sibirya Halklarında Ayinler ve Törenler.....	55
3.2. Kurban Ayini	56
3.3. İyileştirme Ayini	60
3.4. Ölüm ve Cenaze Ayinleri	64
3.4.1. Ölünün Yeryüzünde Kalan Ruhunu Gönderme	65
3.4.2. Şaman Cenazesi	68
3.5. Şamanlığa Geçiş Ayinleri	71
3.6. Evlilik, Ev Sahibi Olma ve Evlat Edinme	72
3.7. Umay Ana Adına Yapılan Ayinler	74
3.7.1. Kara Umay Adına Yapılan Ayinler	76
3.8. Doğa Ruhları Adına Yapılan Ayinler	77
3.9. Payne ve Koça Kan Ayini	81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM TANRILAR 83

4.1. Bay Ülgen	83
4.1.1. Dünyanın ve İnsanın Yaratılışı	88
4.1.2. İkinci Yaratılış: Tufan	94
4.1.3. Dünyanın Sonu: Kalgançı Çağ	95
4.2. Erlik	96
4.2.1. Erlik'in Çocukları	103
4.2.2. Erlik'in Yardımcı Ruhları	105
4.3. Umay	108

4.3.1. Kara Umay	116
4.4. Mergen ve Kızagan	117
4.5. Suyla, Yayık ve Karlık	119
4.6. Utkuçı	121
4.7. Kanım ve Karşıt	121
4.8. Yer-Su	122

BEŞİNCİ BÖLÜM	123
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	

KAYNAKÇA	126
EKLER	I
EK I Şaman Cübbesi ve Üzerindeki Süslemeler	II
EK II Şaman Başlığı	III
EK III Şaman Davulunun İç Kısmı ve Eezi	IV
EK IV Şamanın Tanrı Ülgen'e Yolculuğu ve Durakları	V
EK V Karakol Kaya Resimlerinde Şaman Figürü	VI
EK VI Biçiktu-Boom Kaya Resimlerinde Ayin Yapan Şaman Figürü	VII
EK VII Kudirge Kurganı Duvar Resmi	VIII
EK VIII Tanrı Ülgen'in Kızlarının Tasviri	IX

SİMGELER VE KISALTMALAR

Vd.	ve diğlerleri
Et al.	and others
M.Ö.	Milattan Önce

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

“Sibirya Bölgesi Türk Halk İnançları ve Şamanizm” başlıklı tez çalışmasında Sibirya bölgesinde yaşayan Türk halklarının dini inançları, ritüel uygulamaları, törenleri, bu törenlerde kullanılan kostümler, ayinler ve bu ayinlerde ibadet edilen tanrı ve ruhlar karşılaştırmalı bir perspektifle incelenmektedir. Türk halkları genellikle boylar federasyonu şeklinde örgütlenmiş olup halklar arasında cenaze ritüellerinden tanrılarına verdikleri isimlere kadar çeşitli farklılıklar gözlenmektedir. Bu tez çalışması, halklar arasındaki farklılıkların detaylı bir analizini sunarak, Sibirya bölgesindeki Türk halklarının inanç sistemlerinin ve şamanistik uygulamalarının kapsamlı bir değerlendirmesini amaçlamaktadır.

Tez çalışması için Sibirya bölgesi konusunun seçilme nedeni bölgede yaşayan halkların Şamanist inançlarını günümüze ulaştırmış olmaları ve bu inançların hala gözlemlenebilir olmasıdır. Hristiyanlık, Budizm, Lamaizm ve İslamiyet gibi pek çok dinden etkilenmelerine rağmen dinlerdeki uygulamaları kendi halk inançları ile bütünleştirerek kültürel miraslarını günümüze kadar korumayı başarmışlardır. Erken Tunç Çağı kaya resimlerinden günümüze kadar, dini ritüelleri, tanrıları ve şamanın ritüeller esnasında kullandığı aletleri takip edebilmekteyiz. Bu durum, Sibirya bölgesindeki Şamanizm’in evrimini ve diğer dinlerle etkileşimini anlamak için eşsiz bir fırsat sunmaktadır.

Tez çalışmasının ilk bölümünde Şamanizm kavramı ve Şamanizm uygulamalarını yöneten şamanların kimliği ele alınacaktır. Şaman kelimesinin anlamı ve kökeni tartışılacak, şaman olma süreci ve şamanların nasıl bir eğitimden geçtiği incelenecektir. Ayrıca, şamanlar arasındaki statü farkları, şamanın toplum içerisindeki yeri ve Şamanizm’e bağlı halklardaki evren tasavvuru analiz edilecektir. Bu analizler, Şamanizm’in temel kavramlarını ve şamanların toplum içindeki rollerini kapsamlı bir şekilde anlamayı amaçlamaktadır.

Tez çalışmasının ikinci bölümünde şaman kostümünün çeşitli parçaları ayrıntılı olarak incelenecektir. Şamanların başlık, cübbe, davul, eldiven ve ayakkabı gibi giysi ve

aksesuarlarının yapısı, üzerlerindeki semboller ve süslemelerin anlamları ve ne amaçla kullanıldıkları ele alınacaktır. Ayrıca kostüm parçalarının kökeni ve hangi durumlarda kullanıldıkları da detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Bu incelemeler, şaman kostümünün ritüel ve sembolik işlevlerini ve kültürel bağlamını anlamayı amaçlamaktadır.

Tezin üçüncü bölümünde şaman aracılığıyla çeşitli tanrı ve ruhlara gerçekleştirilen ayinler ele alınacaktır. Şamanlar tarafından icra edilen ayinlerin çeşitliliği, toplumsal ve ritüel bağlamları detaylı bir şekilde incelenecektir. Özellikle kurban, doğum, ölüm, cenaze, evlat edinme, hastalık iyileştirme, ölü ruhu yeraltı dünyasına gönderme, bereketin artması, mevsim geçişlerinin kutlanması ve yer-su ruhlarının kutsanması için yapılan ayinler üzerinde durulacaktır. Bu analizler şamanların ritüellerdeki rolleri, ayinlerin yapılış şekilleri ve bu uygulamaların toplumsal ve kültürel önemini kapsamlı bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tezin dördüncü bölümünde Sibiryâ bölgesindeki insanların iyi ve kötü tanrıları detaylı bir şekilde incelenecektir. Farklı Türk boylarında, farklı isimlerle anılan Tanrıların benzerlikleri ve kökenleri ele alınacak, tanrıların adlarının anlamı ve Şamanizm inancına dışarıdan katıldığı düşünülen tanrıların hangi dinler aracılığıyla geçtiği araştırılacaktır. Ayrıca iyi ve kötünün savaşı ve bu savaşın nasıl ortaya çıktığı, evrenin, dünyanın ve insanın yaratılışı, dünyanın sonunun gelmesi ve semavi dinlerden Şamanizm'e dahil olan Büyük Tufan, Âdem ve Havva motifi vb. efsanelerin Şamanizm'e uyarlanması gibi konular üzerinde durulacaktır. Tanrıların yaşadıkları yerler ve katmanlar, nasıl tasvir edildikleri, çocukları ve yardımcıları da ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu analizler, Şamanizm'deki tanrı ve ruh kavramlarının kökenlerini, gelişimini ve kültürel etkileşimlerini kapsamlı bir şekilde anlamayı amaçlamaktadır.

1.1. Şamanizm Nedir?

Şamanizm, temsilcisi olan şamanın ekstaz haline geçerek çeşitli tanrı ve ruhlarla iletişim kurup insanları onların kötülüklerinden koruması, kurban ayinlerini yönetmesi, fal bakıp gelecekte haber vermesi, büyü yapması gibi sıradan insanların beceremeyeceği işleri

yapmasıdır. (Kenin-Lopsan, 1998: 297) Şamanizm, şaman adı verilen temsilcisinin yönettiği törenlerle birlikte, animizm, totemizm gibi davranışları bünyesinde bulunduran, Asya'nın pek çok noktasına yayılmış, ancak sistematik olmadığı için zamanla pek çok dinin etkisi altına girmiş bir inanç biçimidir. (Jordan and Jordan Bychkov, 2001: 59) Şamanizm, çok Tanrılı bir din olması ve diğer dinlere karşı kapalı bir tutum sergilememesi nedeniyle pek çok farklı din ve kültürden etkilenmiştir. Maytere, Mandışire, Erlik gibi figürler Budizm, Kurbustan Tengere ise Zerdüştlük üzerinden Şamanizm'e girmiş ve tanrılar arasında yükselmiştir. (İnan, 1987: 456) Hristiyanlık, Lamaizm, İslamiyet gibi dinlerin Şamanizm üzerindeki etkisi büyüktür ancak bu dinlerden etkilendiği gibi farklı dinleri benimsemiş Türk toplulukları içerisinde yaşamaya devam etmiştir.

En eski inanç biçimlerinden biri olan ve Asya'da yaygın olarak görülen Şamanizm, iki bölüme ayrılabilir. İlk bölümde doğa içerisinde savunmasız yaşayan insanların dünyayı çevrelerinde gördükleri şeyler üzerinden yorumladıkları dönem yer almaktadır. (Demir ve Akgün Çomak, 2015: 23) Bu dönemde insanlar etrafında gördüğü ve korktuğu her şeye kutsallık yüklemişlerdir. Büyük dağlar, ağaçlar, ormanlar, çeşitli hayvanlar, gök gürültüsü, şimşek veya yıldırım gibi insanların müdahale edemedikleri ve anlam veremedikleri olayların kutsal varlıklar olduğunu düşünmüşlerdir. İkinci evrede doğayı biraz daha yorumlamaya başlayan insanlar inançlarını daha sistematik ve kompleks bir hale getirmiş, animist inançların devam ettiği bir evrede şaman olgusu ortaya çıkmıştır. (Khomushku, 2009: 94) Doğa olaylarını, yeryüzünü, gökyüzünü ve yer altını kontrol eden tanrıları ortaya çıkarmış, bu tanrıları iyi kötü şeklinde ayırmışlardır. Tanrıların ortaya çıkmasıyla birlikte, onlarla iletişime geçecek, onların isteklerini öğrenecek ve öfkelerini yatıştıracak bir aracıya ihtiyaç duyulmaya başlanmış ve şamanlar bu şekilde ortaya çıkmıştır. Tanrıların iyi ve kötü olarak ayrıldığı dönemlerde şamanlarda ak ve kara şaman şeklinde ayrılmaya başlamıştır.

Sibiryaya yılın büyük bir kısmında karlar altında bulunan ıssız, yaşam koşulları zor ve fazlasıyla soğuk bir iklime sahiptir. Büyük çam ağaçlarından oluşan Sibiryaya ormanlarının çevresi akarsularla çevrili haldedir. İnsanlar burada yalnız bir şekilde yaşamaktadır. Ancak doğanın ıssızlığının bir anlamı olduğuna inanılır. Ormanlardan, sulardan, dağlardan çıkan her sese bir anlam ve kutsiyet yüklenmektedir. Animist inançların hüküm sürdüğü bölgede

yaygın olarak Şamanist uygulamalar mevcuttur. Bazı araştırmacılar Şamanizm'in kökenin doğrudan Sibirya bölgesi olduğunu ifade etmektedir. (Roux, 2008: 51) Orta Asya ve Sibirya Şamanizm'inin temelleri ateş, yer-su, gökyüzü, gök cisimleri, orman, dağ ve atalar kültü gibi pek çok inanca dayanmaktadır. Farklı alemler ve her alemde yaşayan farklı canlılar bulunmaktadır. (Demir ve Akgün Çomak 2015: 49) Orta ve Kuzey Asya'da, Sibirya'da yaşayan Türk ve Moğol toplulukları arasında yaygın olan Şamanizm'in bu denli önemli olmasının nedeni temsilcisi olan şamanın trans haline geçebilme yeteneğidir. (Aydın, 1994: 488) Trans halinde tanrılarla ve ruhlarla iletişime geçebilen şaman onların isteklerini öğrenir ve onları memnun edecek davranışlar sergileyebilir. Böylece kötü tanrılar ve ruhlar insanlara zarar vermeyi azaltırken, iyi tanrılar ve ruhlar insanlara yaptıkları yardımları arttırmaktadır. Şamanizm'in semavi dinlerde olduğu gibi kutsal kitabı, peygamberi ve kesin çizgilerle çizilmiş katı kuralları bulunmadığı, bu nedenle bir inanç sistemi seviyesinde görülerek din olarak kabul edilmemesi yaygın bir görüştür. Altaylı bir kam olan Yuguşeva'nın aktardığına göre Şamanizm'in bir kutsal kitabı olduğuna ancak Rusların bu kitabı yok ettiğine inanılmaktadır. Aynı zamanda şaman kelimesinin Ruslar aracılığıyla öğrenilmesi nedeniyle bu tabirin kullanımının uğursuzluk getireceği düşünülmektedir. (Yuguşeva, 2001: 143)

1.2. Şaman Nedir?

Şaman kutup koşullarının zorluğu ve bölgede yaşayan ruhların saldırganlığına karşı insanı koruyan kişidir. Avların bereketli olmasına, ruh basmasına, insan ruhunun kaybolmasına, öfkeli tanrıları sakinleştirmeye, bereket vermeleri için tanrıları memnun etmeye ve ruhlarla iletişime geçerek kabileyi korumalarını sağlamaya yardımcı olur. (Campbell, 1994: 387) Şaman kelimesinin kökeni hakkında birçok farklı fikir ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki Pali dilinde, "samana" olarak geçen kelime veya Sanskritçe "şramana" dan geldiği yönündedir. Diğer fikirler ise Soğdca "şmn" veya Toharca "şamana" kelimelerinden geldiği yönündedir. Bu kelimelerin hepsi Budist rahipler için kullanılmaktadır. (Şeşen, 1981: 83) Şaman kelimesinin Türkçe karşılığı "kam" dır ve büyücü anlamına gelmektedir. (Gabain, 1988: 277) Altay ve Urenhalarda şaman için kullanılan tabir kamdır. Rubruk, Volga Bulgarlarının arasında geldiğinde karşılaştığı bir kâhine halk arasında kam şeklinde hitap edildiğinden bahsetmektedir. (Ayan, 2001: 57) Şaman kelimesi Tunguz kökenli olmasına ve Türk halkları arasında şamanın görevlerini üstlenen kişinin kam

olarak anılmasına karşın bu kelime Türkler arasında da bilinmektedir. Hakaslar arasında “samaa” kelimesi “sinirli, huysuz, lanetleyen” anlamlarına gelmektedir. Tunguz Mançu dilinde şaman yerine kullanılan bir diğer tabir “yayak” tır. Yayak genellikle Tunguz dili konuşan Ulchi, Oroch, Negidal ve Nanai halklarında kullanılmaktadır ve “şarkı söyleyen” anlamına gelmektedir. Yakutlar ve Dolganlar ise erkek şamana “oyun”, kadın şamana “udagan” demektir. Şaman, Mançurya bölgesinde yaşayan Tunguzlar arasında büyü, fal ve ruhlar aracılığıyla iyileştirme sağlayan ruhani varlıklarla iletişime geçen, ruhları ustaca yönlendirebilen ve gerektiğinde kendi bedenine geçirebilen kişidir. Genellikle bu ruhları kalıcı olarak bedenine dâhil eder ve belirli durumlarda kontrollü ekstaz haline geçerek onları yönetebilir. (Lewis, 2003: 45) Şaman kelimesi doğrudan din adamı anlamına gelmemektedir. Şaman daha çok “bilen kişi, alim” anlamları taşımaktadır. Tunguzca’da “şaman”, “saman” ve “haman” şeklinde farklı adlar verilmektedir. Buryatlarda “bö”, Sibiry’a’nın güneyinde yaşayan Türk halkları “kam”, Samoyedlerde “tadıbey” şeklinde adlandırılır. Tek bir cinsiyete özgü değildir. Kadın şamanlara da sıklıkla rastlanır ve kadın şamanlar genellikle “udagan, utagan, ubagan, utkan” şeklinde adlandırılmaktadır. (Dioszegi, 1998: 8; Bayat, 2010: 50) Ruslar şaman tabirini Tunguzlardan öğrenerek bilim diline geçirmiştir. (Nam, 2016: 88) Bu nedenle Türkler arasında aynı işlevi karşılayan ancak başka isimlerde adlandırılan bu kimselere çatı bir tabir olarak şaman demektediriz.

Şamanizm araştırmalarının başlamasının ardından şamanların tanımı da değişmeye başlamıştır. 19. yüzyılda şamanların kendilerine inanan insanları kandıran, yalnızca gösteri yapan kişiler olduğu düşünülürken, 20. yüzyıldan itibaren yapılan araştırmalarda şamanların dolandırıcılıktan ziyade yaptıkları işlerin gerçek olduğuna inanan, gerçekten ruhlarla ve tanrılarla iletişime geçtiğini düşünen çoğunlukla sinirsel hastalıklara sahip kişiler olduğu düşünölmeye başlanmıştır. (Basilov, 1997: 4) Şaman hastalığının genellikle ergenlik dönemiyle birlikte ortaya çıktığı görülse de bu yaş aralığı değişkenlik göstermektedir. 40-50 yaşından sonra da şamanlığa başlayan kişiler mevcuttur. Ancak yaygın olan kişinin 14-15 yaşları arasında hastalığa yakalanması ve ardından eğitimini tamamladıktan sonra 20 yaşlarında şamanlık mesleğini icra etmesidir. (Basilov, 1997: 6)

İnsanların birlik oluşturması için pek çok etken bulunmaktadır. Din ve inançlar bunların başında gelmektedir. Malinowski, sara ve histeri gibi hastalıklardan muzdarip insanların şamanlık altında birleştiğini öne sürmüştür. (Malinowski, 1992: 82) Bazı araştırmacılar şamanların kutup bölgesinin hava koşulları, uzun süren karanlık günler, şiddetli soğuk, kaynakların kıt olması bu nedenle refah seviyesinin düşüklüğü, sosyal hayattaki kısıtlanma vb. gibi çeşitli nedenlerle histerik insanlar olduğunu düşünmektedir. Bazıları ise şamanların akli dengesinin yerinde olduğunu, bu nedenle insanların hastalıklarına iyi geldiğini, hasta bir kişinin toplumda saygı göremeyeceğini düşünmektedir. şamanlar hasta kişilerdir, ancak toplumun geneli şamanın gördüğünü iddia ettiği varlıklara inanmaları nedeniyle onlarla iletişim kurduğu için şamana saygı göstermektedir. Aynı zamanda şamanlar ilahi bir şekilde her hastayı iyileştirememektedir. İyileşen hastalardaki en büyük etken psikolojidir. Yapılan ayinin kendisine iyi geleceğine inanan kiři plasebo etkisi yaşamaktadır. şamanın hastalığa yakalanma sebepleri diğer insanlarda da benzer psikolojik hastalıklara neden olabilir. Bu hastalıkların ağırlığı kişilere göre değişkenlik gösterir. şamanların psikolojik nedenlere dayalı hastalıkları iyileştirmektedir. Bununla birlikte şamanların hasta olmalarının tek sebebi kutup koşulları olarak görülmemelidir. Dünyanın çeşitli yerlerinde çeşitli koşullar altında bu inancın izleri görülmektedir. Benzer hastalıklardan muzdarip kişilerde yalnız kutup bölgesinden çıkmamaktadır. Toplumsal faktörler bu tarz hastalıkların ortaya çıkmasında çok önemli rol oynamaktadır. Kiřilik bozukluklarında kişiler gündelik hayatlarında en çok maruz kaldıkları şeyler hakkında halüsinasyonlar görmeye başlayabilmektedir. Kendini peygamber sanmak, cin musallatı veya kötü ruhlar tarafından şaman sečilerek yer altı dünyasına götürölüp parçalanma ve ardından tekrar birleştirilip yeniden dirilmek arasında fark bulunmamaktadır.

şamana, şamanlık yani ekstaz haline geçerek alemler arası seyahat etme, sıradan insanların göremediği varlıkları görebilme, ruhlarla ve Tanrılarla iletişim kurma, onları memnun etme gibi yetenekler Tanrı tarafından verilmektedir. Bir bulut şaman olacak kişinin başına gelir ve bu buluttan bir gökkuşağı şamanın kafasından içeri girerek tüm vücudunu bir kurdele ile doldurur. Bu gökkuşağı şamanlık kudretidir. (Povalyasko, 2015: 3) Yakutlara göre şamanlar “ıyık mas adını” verdikleri kutsal ağaçtan dünyaya gelmektedir. Alemleri birleştiren bu kutsal ağacın kökleri yeraltı dünyasına dalları ise göğün dokuzuncu katına kadar uzanmaktadır. Kahramanlar bu ağacın gövdesinden doğarken, şamanlarda kökünden

çıkılmaktadır. Başka bir inanca göre de şamanlar bu ağacın dallarında bitmektedir ve ne kadar yüksekte biterse o kadar iyi şaman olmaktadır. Yakut inançlarına göre şamanlar soyu Ana Argıl dedikleri ilk şamana dayanmaktadır. Argıl çok güçlü bir kimsedir ve hiçbir Tanrıya bağlı değildir. Görmeyenlerin gözlerini açabilir, her hastalığı iyileştirir hatta ölenleri bile diriltmektedir. Bir gün Argıl'ın kim olduğunu merak eden Ürüng Ayı Toyon, Argıl'ı yanına çağırarak gücünü kimden aldığını sorar. Argıl'ın ben kimseye bağlı değilim gücümü kendimden alıyorum demesi üzerine sinirlenen Ürüng Ayı Toyon cezalandırmak için, Argıl'ı ateşe atar. Bu ateşten şamanların ruhları ortaya çıkmıştır. (Beydili. 2004: 14)

Buryatların inancına göre yeryüzünde insanlar yokken yalnız ruhlar yaşamaktadır. Batı yönünde yaşayan ruhlar iyiyken, doğuda yaşayan ruhlar ise kötüdür. İnsanlar yaratıldıktan sonra batıda yaşayan iyi ruhların koruması altında mutlu mesut ve hastalıklardan uzak bir şekilde yaşıyordu. Bu durumu kıskanan doğunun kötü ruhları insanların düzenini bozmak onlara zarar vermek için uğraşmaya başladı. Bunun üzerine batının iyi ruhları insanlara yardımcı olması için bir kartal gönderdi. Bu kartal bazı anlatılarda ilk şamandır. Kartal her ne kadar insanlara yardım için gönderilmiş olsa da insanlar kartalın dilinden anlamadıkları için ondan korkup kaçtı. Bunun üzeri kartal insanların dilinden anlayan bir kişinin şaman olması gerektiğini iyi ruhlara bildirdi. Ardından gökyüzünde uçarken ağaç altına uyuyan bir kadın gördü ve üzerine indi. Bu kadın kartaldan hamile kaldı. Olanları öğrenen doğunun kötü ruhları güzel bir kadın haline girerek kadının kocasının aklını çeldi ve onu karısından uzaklaştırdı. Bu yolla kadın yalnız kalmasını kendine ve bebeğine bakamayarak telef olmasını amaçlamışlardı. Ancak kadın bebeği doğurdu. Bebeğe bilge kara şaman anlamına gelen “mergen hara bö” veya kutsanmış kara şaman anlamına gelen “boholi hara bö” adı verildi. (Dioszegi, 1998, 18) Bu hikâyeden anlaşıldığı üzere iyi ruhlar şamanı insanlara şifa vermesi ve onları kötü ruhların saldırılarından koruması için yaratmıştır. Bu nedenle şamanın başlıca görevi hasta kimselere musallat olan kötü ruhu bulup uzaklaştırmak ve kişiyi iyileştirmektir.

Şaman aynı anda hem büyücü hem de tedavi edici yönü bulunan bir kimsedir. Büyü kuvvetiyle ruhlarla iletişime geçer onları hasta kişilerin vücutlarından uzaklaştırarak hastaları iyileştirir. (Eliade, 1999: 21) Şamanı diğer inançlardaki büyücülerden ve ruhlarla

iletişime geçen kişilerden ayıran özellik, onun ruhlarla yalnızca görüşmesidir. Ruhların esiri olmaz, ruhlara sahip olan kişi şamandır. (Aydın, 1994: 489) Kutadgu Bilig’de “her hastalığın çaresi ve iyileştirecek bir kamı vardır denilerek şamanların insanları hastalıklardan kurtarma yönünden bahsedilmiştir. (Çakan, 2018: 293) Sagaylar Tanrının insanlara zarar vermek için uğraşan kötü ruhları şaman aracılığıyla uzaklaştırmaktadır. Tanrı şaman aracılığıyla kötü ruhlarla savaşmaktadır. (Beydili, 2004: 513) Şamanlar ekstaz haline geçmeyi ustalarından öğrenmektedir. Usta aday şamanı hazırlarken onu çok defa ekstaz haline geçmeye zorlamakta, nasıl geçeceğini püf noktalarını öğretmektedir. Bazı şamanlar bu hale geçebilmek için birtakım maddeler kullanmaktadır. (Örnek, 1995: 54) Şamanlar aynı zamanda bağlı bulundukları kabilelere doğruyu öğretmekle de yükümlüdür. Diğer alemlere yaptığı seyahatlerde ölülerin ruhlarının başına gelenleri insanlara anlatarak ders çıkarmalarını sağlamaktadır. Hayvanlara ve insanlara zarar veren kişilerin öldükten sonra çektiği işkenceleri, yalancılara ağızından dökülen kurşunları ve şarlatan şamanların yoldan çıkıp mahvolmalarından bahsederken, iyi insanların ruhlarının gökyüzünde ne kadar mutlu mesut yaşadığından da bahsetmektedir. Bu şekilde toplumu iyilik yapmaya yönlendirir, yalancılıktan ve kötülükten uzak durmaları için öğütler vermektedir. (İnan, 2015: 81)

Şamanlar çok özel ve önemli kişilerdir. Şamanın hareketlerini taklit ederek şamanlık yapılamaz. Şaman olacak kişiyi ruhlar kendileri seçmektedir. Bu nedenle şamanlar yetenekli oldukları kadar şanslı kişilerdir. Şamanlar tabiat olarak sinirli, çekingen, içe kapanık kişilerdir. Zamanlarının çoğunu insanlardan uzak dağlarda, ormanlarda gezerek geçirirler. Çoğu zaman sıradan insanların göremedikleri ruhlarla konuşurlar. Bu belirtiler genellikle çocukluk zamanlarında ortaya çıkmakta ve ilerleyerek şaman hastalığına kadar devam etmektedir. Şaman hastalığı, şaman olarak seçilen kişinin atalarından bir ruhun kişiye musallat olmasıyla başlar. Hastalanan kişi şaman olmayı kabul edene kadar yemeden içmeden kesilir. Ateşler içinde yanar ve acı çeker. Bu süreçte kişinin ailesi onu bu yoldan çevirmeye çalışsa da bu belirtileri gösteren kişinin çoğu zaman şaman olmayı kabul etmekten başka yolu yoktur. Şamanlığın kabulüyle usta bir şamanın yanına eğitim görmeye başlanır. (Örnek, 1995: 49) Şamanın başlıca özellikleri, ekstaz haline geçebilmek, ateşe hükmetmek, ruhlarla iletişim kurmak, gök ve yeraltının katmanları arasında seyahat etmektir. (Aydın, 1994: 490) Ekstaz haline geçmek şamanları büyücülerden ayıran en büyük özelliktir.

Şamanlar sihirbazlık yapabilir, ancak yalnız sihirbazlık yapan ve ekstaz haline geçemeyen kimselerin şamanlığına güvenilmez ve saygı gösterilmez. (Unhnitsky, 2017: 215)

Şamanlar genellikle fakir kimselerdir. Bu nedenle kimse şaman olmak istemez. Aileden bir çocuk şamanlık alametleri gösterdiğinde çevresindeki kişiler onu vazgeçirmeye çalışmaktadır. Çünkü bu durum hem ailenin ekonomisine zarar vermekte hem de kişinin hayatını zorlaştırmaktadır. Şamanlar genellikle ayin sonrasında, ayin yaptığı kişilerin gönlünden geçtiği kadar ücret, eşya veya yiyecek ile ödeme almaktadır. (İnan, 1986: 76)

Şamanlık yapmayı kabul eden kişi birtakım süreçlerden geçmektedir. Bunların başında ritüel ölüm gelmektedir. Ritüel ölüm yani ölüp dirilme sürecinde şamanın ruhu arındırılmakta ve yeni bir kişi olarak tekrar var olmaktadır. Kişinin şaman hastalığına yakalanması ve şamanlığı kabul etmesiyle ritüel ölüm denilen, şamanın yeniden ölüp dirilme süreci başlamaktadır. Bu süreçte şaman günlerce hareketsiz şekilde yatarken, aslında öteki alemde şamanın ruhlar tarafından etleri kemiklerinden ayrılmakta, lime lime kesilmektedir. Bu işlem başlamadan önce ruhlar şamanın kafasını keser ve tüm süreci izleyebilecekleri bir yere yerleştirir. Daha sonra pek çok kötülük ve hastalık kaynağı olan ruhlar tek tek gelir ve şamanın vücudundan parçalar koparmaya başlar. Şaman ölüp yeniden doğma merasiminin gerçekleşmesinden sonra usta bir şamanın yanında eğitim görmeye başlar. Bu eğitim süresi halklara göre değişiklik göstermektedir. Altaylarda şamanın ustası, şaman tüm ruhların ve Tanrılarını, kendinden önceki şamanların adlarını, ayinleri nasıl gerçekleştireceğini ve hangi duaları okuyacağını öğretmektedir. Bunları öğrenen kişi şamanlık yapmaya hazırdır. Bu süreç kişinin öğrenme kapasitesine göre de değişiklik göstermektedir. Ancak çoğunlukla 3 veya 4 yıl içerisinde aday şamanlık yapmaya hazır olur. (Örnek, 1995: 52-53) Yani şaman öldürülür, parçalanır ve eski bedeninden arındırılır. Kemiklerinin üzeri yeni et ve kan ile örtülür ve yeniden yaratılır. Bu yolla şaman hem fiziken hem ruhen yenilenmiş olur. (Campbell, 2003: 283)

Şaman inancına göre abaası sahibi şamanların ruhları bu kötü ruhlar tarafından yeraltında bulunan ve bu ruhlar için ayrılmış özel bir bölgeye kaçırılmaktadır. Şaman olacak kişinin niteliğine göre ruhlar burada 1 ile 3 yıl arasında kalır. Ruh yer altında bulunan kişi

yeryüzünde aklını yitirmiş bir şekilde dolaşmaktadır. Yeraltındaki ruhu ise kimi inanca göre büyük bir kuş, kimi inanca göreyse şamanların anası denilen bir kadın tarafından bakılıp eğitilmektedir. Şamanın eğitimi tamamlandıktan sonra ruh bedene dönmeden önce, şamanın bedeni abaasılar tarafından parçalanmaktadır. Öncelikle baş kesilir ve yaşananları izlemesi için bir ağacın dalına asılır. Ardından dokuz kötü ruh bedeni parçalara böler ve bedenine dönecek ruhun geçeceği yollara döker. Bu parçaların her biri, bir kötü ruha gelecek şekilde ayrılmaktadır. Eğer hastalık getiren kötü ruhlardan birine beden parçası yetmezse, şaman bu kötü ruhun getirdiği hastalıkları iyileştirmekte başarılı olmaz. Bedeni parçalandıktan sonra ruhlar tarafından yeniden birleştirilip yenilenen bedene geri dönen ruh şamanlık yapmaya başlayabilir. Tuva ve Uranhaylar arasında ise şamanların soyunun Albıslara dayandığı düşünülmektedir. (Beydili, 2004: 17) Albıs, Yakut şamanlarının abası dedikleri kötü ruhlardır.

1.3. Şamanlar Arasındaki Statü Farkları: Ak ve Kara Şaman

Altaylarda ak şaman ve kara şaman olmak üzere iki çeşit şaman bulunmaktadır. Yakutlarda ise bu ayrım ayın oyun ve abası oyun şeklinde yapılmaktadır. Ak şamanlar gündüzleri ayın yapar, yalnız gökyüzü ruhları ve Tanrılarıyla iletişime geçmektedir. Sadece kansız kurban törenlerini yönetirler. (İnan, 1986: 84) Anohin bu ayrımı manyaklı ve manyaksız şaman şeklinde yapmıştır. İyi ruhların şerefine yapılacak olan ayinlerde manyak giymeye ihtiyaç yoktur. Manyak bir korunma aracıdır ve kötü ruhların saldırılarına karşılık bir zırh görevi görür. İyi ruhların ise insanlara zararı bulunmamaktadır. Bu nedenle şamanın bir koruyucu zırh giymesine gerek kalmaz. Ak şamanlarda yalnız iyi ruhlara ayin düzenlemeleri nedeniyle manyak kullanma ihtiyaçları bulunmamaktadır. Ak şamanlar toplum içerisinde iyiliklerinden dolayı ne kadar saygı görüyor olsa da kara şamanlara daha çok başvurulmaktadır. Bunun nedeni insanların yeraltı ruhlarından korkması ve yeraltı ruhlarının insanlara zarar vermesidir.

Yakut Şamanizm’inde yör adı verilen yer altında yaşayan bir kötü ruh ailesi bulunmaktadır. Bu kötü ruhlar musallat oldukları insanları delirtirler. Kara şamanların

güçlerini yörlerden aldığına inanılmaktadır. Yeteneklerini kötüye kullanan şamanlar öldükleri zaman ruhları yöre dönüşmektedir. (Turan, 2020: 202)

Şamanlar arasında derece, cinsiyet, nitelik ve ayin yaptıkları bölgeye göre ayrımlar bulunmaktadır. Sibirya'nın kuzey bölgelerinde erkek şamanlar kadın şamanlara göre daha nitelikli ve derece olarak daha üstündür. Sibirya'nın güneyinde ise bazı bölgelerde şamanlar yalnız kadınlardan oluşur veya arada bir ayrım olmamasına rağmen erkek şamanlarında kadın gibi davranmaya başladığı görülmektedir. Bu bölgelerde şamanlar kadın kıyafetleri giyip kadın gibi davranır, hatta bazıları erkek ruhlar ile evlenmektedir. Şamanların doğum yapma figürü de aynı şekilde kadına benzemek amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu davranışın iki nedeni olabilir. Birinci neden ilk şamanın kadın olduğu inancı, kadın şamanların yeraltı ruhları ile daha kolay iletişime geçebilmeleri bu nedenle toplumda daha fazla başvurulmuş kişiler olması ve nitelik bakımından daha çok ruha hitap ederek erkek şamanlardan derece olarak önde olmalarıdır. İkinci neden ise ergenlik döneminde başlayan cinsel arayışlar neticesinde böyle bir şekilsel değişim yaşanmaktadır. (Dioszegi, 1998: 36)

Yakutlar arasında şamanların üç derecesi bulunmaktadır; son, orta ve büyük. Son derecede bulunan şamanlar histeri nöbetlerinde ileri gidemeyen ve ekstaz halini tam gerçekleştiremeyen şamanlardır. Orta derecedeki şamanlar gündelik sıradan işleri halledebilen küçük ruhlarla iletişim kuran şamanlardır. Büyük şamanlar ise her türlü ruhla iletişime geçebilen hatta Arsan Duolayla bile irtibat kurabilen şamanlardır. Yakut topraklarında aynı anda yalnızca dört tane büyük şaman yaşayabilmektedir. Bu nedenle şamanlar arasında savaşlar çıkmaktadır. Şaman savaşları Sibirya'nın birçok farklı toplumunda görülmektedir. Bu savaş fiziksel bir savaş değildir, ruhlar aracılığıyla savaşılmaktadır. Bu savaşların başlıca nedeni büyük şamanı öldürerek kıdem atlamak ve şamanın sahip olduğu ruhlara el koymaktır. Savaşlar sırasında şaman ile ruhlarının birbirine bağlı olduğuna inanılan iyakiller de birbirleriyle savaşılmaktadır. Bunun haricinde bir diğer statü göstergesi sahip olunan ruhların ve bilinen şaman şarkılarının sayısının fazlalığıdır. (Dioszegi, 1998: 37) Hakas şamanları “pugdurlar, pulgos ve çalançık” olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Pugdurlar güçlü şamanlardır. Dağ ruhları için yapılan ayinleri yönetir, ölen kişilerin ruhunu yeraltı dünyasına götürür ve Umay ana ile doğrudan iletişime geçebilir.

Pulgoslar orta seviyede bulunan, sıradan davul ve cübbe kullanan v çok uzak mesafelere seyahat edemeyen şamanlardır. Pulgosların yapabilecekleri sınırlıdır bu nedenle yalnız hastalık durumlarında başvurulur. Çalançikler en alt seviye şamanlardır. Davul ve cübbe kullanmaz yelpaze ile ayin gerçekleştirir ve ciddi olmayan hastalıkları iyileştirebilir. (Butanayev, 2019: 27)

Yakutlar şamanların, kuzeyde bulunan bir kızılçam ağacında dünyaya geldiklerine inanmaktadır. Demir tüylü kartal bu ağaca konarak yumurtlar ve kuluçkaya yatar. En iyi şamanlar ağacın en üst dallarında, iyi şamanlar ağacın orta dallarında, beceriksiz şamanlar ise alt dallarda yetişir. (Gezgin, 2015: 52) Şamanların güç kazanmadan önce geri çağrıldıkları ve ruhlarının yuvalandığı Tuuru ağacı, Tunguzlar arasında oldukça önemlidir. Tuuru ağacının dallarına yerleştirilen yuvalar, şamanların ruhlarına barınak sağlamak ve bu dalların yüksekliği, yetiştirilen şamanın bilgeliği ve gücünün artması ile ilişkilendirilmektedir. Şaman davullarının çerçevesi ise taze çam ağaçlarından kesilerek yapılır ve bu ağaçlar, Tuuru'nun hatırasına ve şaman ruhunun yetiştirildiği yere duyulan saygı nedeniyle canlı bırakılır. Ritüel çadırlarında bir veya daha fazla çatallı dal dikilmesi geleneği de Tuuru ağacına duyulan saygının bir ifadesi olarak devam etmektedir. Yakutlarla bağlantısı olan Tunguz topluluklarında ise bu ritüel ağaca 'Sarga' adı verilir, bu da şamanistik uygulamaların kültürel çeşitliliğini ve derinliğini göstermektedir. (Campbell, 1995: 255)

Şamanizm'de önemli unsurlardan biri doğumdur. Bu nedenle Yakutlar arasında şamanların cinsiyet fark etmeksizin 30 yaşına geldikleri zaman doğurduklarına inanılmaktadır. En kuvvetli şamanlar üç defa doğum yapmaktadır. İlk doğumda karga veya ördek, ikincide balık, üçüncü doğumda ise ayı veya kurt doğurur. Bu hayvanlar doğdukları gibi şamanının ölümüne kadar ortadan kaybolur. Şaman öldükten sonra şaman kökenli bu hayvanlar ortaya çıkarak hamile kadınların vücuduna girerek doğacak bebeğin şaman olmasına neden olmaktadır. (Dioszegi, 1998: 20)

1.4. Şamanlığa Geçiş

Şamanlık soy ile geçmektedir. Yani şaman olacak kişinin soyunda bir şaman bulunmalıdır. Seçilen kişiye bu ata şaman ruhu musallat olmakta ve onu şaman olmaya zorlamaktadır. Atanın ruhunun musallat olmasına Altay şamanlığında “tös basıp yat” denilmektedir ve ruh basmasına anlamına gelir. Eğer seçilen kişi aday olmayı kabul etmezse delirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Şaman olacak kişinin hastalığa yakalanması Yakutlarda, seçilen kişinin aklını yitirmiş gibi kendisini sulara veya ateşe atmaya çalışmasından da anlaşılmaktadır. (Demir ve Akgün Çomak, 2015: 24) Bu tarz hareketler, şamanlık alameti olarak görülmektedir. Bu süreçten dolayı şamanlar genellikle sinirsel hastalıklara sahip öfke kontrolü daha az olan kişilerdir. Bir kimse şamanlık alametleri göstermeye başladığında, ayna adı verilen yeraltının kötü ruhları kişiye musallat olmuş demektir. Aynalar önceleri şamanı göklerde ve dünyanın çeşitli yerlerinde dolaştırır, ona güzellikleri göstererek aklını çelmeye çalışır. Kişi bu gezintilerden ve ikna çalışmalarının sonucunda hala şamanlık yapmayı kabul etmezse, kötü ruhlar kişiyi delirtmek ve hatta öldürmekle tehdit etmeye başlar. Bundan sonra kişinin ruhların sözünü dinleyip şaman olmayı kabul etmekten başka seçeneği kalmaz. (Siikala and Hoppal, 1992: 6) Kişi şaman olmayı kabul ettiğinde yaşlı usta bir şamanın yanına eğitime başlar. Ustası ona şamanlığın tüm püf noktalarını gösterir. Bütün ruhların ve Tanrıları ve bu varlıkları nasıl memnun edeceğini öğretmektedir. Tüm bunları öğrenmesinin ardından şamanlığa geçiş ayini olan “kam bakşı toy” düzenlenir ve bu törenden sonra aday şamanlık yapmaya başlayabilmektedir. (İnan, 1986: 76) Şamanlık alametlerinden birisi fazla kemiktir. Fazla parmakla doğan kişilerin şamanlık vazifesine yatkın olduğu düşünülmektedir. Batı Sibirya’da yaşayan Selkuplar arasında iki baş parmağın bulunması çok özel bir durumdur. Selkuplar insanın ruhunun baş parmakta bulunduğuna inanır. İki baş parmağı olan kişilerde ilki canın bulunduğu yerken ikinci parmak şamanlık yeteneğinin bulunduğu yerdir. (Katsyuba, 2008: 69)

Şaman olacak kişinin seçiminde geçmiş ataların ruhlarının musallat olması nedeniyle kişinin garip davranışlar yaptığı görülmektedir. Şaman seçilme ve şamanlığa geçiş dönemi genellikle ergenlik dönemine denk gelmektedir. Ergenliğin vücutta yarattığı değişiklikler, hormonların değişmesi, çocukluktan yetişkinliğe geçiş ve bununla birlikte değişen cinsel

anlayışlar gibi duygu durumunda gözlenen değişimler, bölgenin insan üzerinde yarattığı tahribat gibi nedenlerle insanların hayal dünyasında anlamlandırdıkları birtakım ruhların musallat olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu ruhun musallat olmasıyla kişi daha da asabileşir, sürekli dağlara, ormanlara kaçar kayaların arasına saklanır. Bu durumdaki kişilerin bilinçaltında dikkat çekmek ve toplum içerisinde bir şekilde var olmak veya kendini toplumdan soyutlamak gibi kavramlar bulunmaktadır. Kişi bu dönemin ardından toplum için tamamen işlevsiz birine de dönüşebilir veya ruhlarla kurduğunu düşündüğü iletişimi aracı olarak kullanarak toplumda saygın bir kişi haline gelerek şamanlık yolunu tercih edebilir.

Bir kimsenin şaman olabilmesi için şamanların soyundan gelmesi gerekmektedir. Buryatlarda da şamanlık aynı şekilde soy ile aktarılmasına rağmen üzerine yıldırım düşen kişilerin ölümünün ardından şaman ruhları arasına katıldığına ve torunlarının şaman olmasına yol açtığına inanılmaktadır. (Agapitov et al. 2003: 44)

Şamanın ölüp dirilmesi sırasında ona ergen bir erkeğin refakat etmesi gerekmektedir. Bu süreç boyunca adaya yalnızca su içirilen ve çadırının etrafından kimsenin geçmemesi için önlemler alınır. Şaman adayı çadırın sağ tarafına yatırılır ve yatağı ile ocak arasından birinin geçmesi kesinlikle yasaktır. Şaman burada üç dört gün boyunca acılar içerisinde kıvrılır. Maddi olarak her ne kadar hareketsiz yatıyor gibi görünse de ruhlar aleminde ölmüş şaman ataları ve diğer ruhlar tarafından tüm vücudu parçalanmaktadır. Bu parçalanma işleminden sonra kişi şamanlığa başlar, bazı şamanlar birkaç defa parçalanma yaşamaktadır. Yakutlara göre şaman adayının ruhu bu aşamadan sonra ölüm ve kötülük balığı denilen çift kuyruklu bir balığın sümüğü ile beslenir ve bu sümükten güç alarak kişi şaman kudretine ulaşır. (Ksenefontov, 2011: 49)

Yakutlarda şaman adayları, şaman hastalığına yakalanıp şamanlığı kabul etmesinin ardından uzun bir eğitim sürecine tabii tutulmaktadır. Ölüp tekrar dirilen, bu dirilme esnasında kötü ruhları tanıyan ve hastalıkların kaynaklarını öğrenen, eğitimini tamamlayan şamanlar şamanlığa geçiş töreninin ardından, şamanlık yapmaya başlamaktadır. Şamanlığa geçiş törenleri sıcakların başladığı yaz ayların veya kışın dondurucu soğuklarda yapılmamaktadır. Şamanlığa geçiş için bahar ayları beklenmektedir. Bu süreçte aday şaman

küçük çaplı ayinlere cübbesiz olarak katılabilir ve ufak tefek hastalıklara neden olan ruhları vücuduna toplayabilir. (Ksenefontov, 2011: 63) Yakut Türklerinde bu tören şu şekildedir: Törenin başında hocası şaman adayının cübbesini giydirilir. Aday sağ tarafına dokuz erkek, sol tarafına dokuz kız ve ortaya hocalık yapan ihtiyar şaman geçmektedir. Hocası, adaya şamanlık yemini ettirir. (İnan, 2015: 56) Bu yemini ettikten sonra aday şamanlığa geçmiş kabul edilmektedir. Yeminin ardından Yakutların ilk şamanı olan An Argıl'ın oğlu Kün Kegis'in yeni şamanın kafasını keserek bir direğe oturttuğu ve bu kesik başa dünyayı gezdirdiği temsil edilmektedir. Yeni şaman, kafası kesilmiş ve yeni yerler görüyormuş gibi hareketlerle bunu anlatmaktadır. (İnan, 1986: 78)

Şamanlığa geçiş esnasında ruhlar adayı yer altına kaçırıp parçalamaktadır. Bir Tunguz şamanının başına gelen işkence de atalarının şaman ruhları, aday şaman parçalanana kadar bir direğe bağlayarak ok atmıştır. Aday tamamen parçalandıktan sonra etlerini iyice ayırıp fazla kemiği bulmuşlar. Bu parçalanma işlemi sırasında fazla kemik bulunmaz ise kişi şaman olamaz. Şamanları diğer insanlardan ayıran özellikleri olması gerekmektedir. (Campbell, 1995: 251)

Her şaman ölüp dirilme ritüelini yaşamamaktadır. Yalnız kudretli olabilecek veya atalarında kudretli şamanların bulunduğu kişiler parçalanarak ölme ve tekrar dirilme sürecinden geçmektedir. Düşük rütbeli şamanlar böyle bir süreçten geçmemektedir. Genellikle şamanın yer altına kaçırarak parçalandığı görülse de Yakutlarda yeraltındaki ruhlar orta dünyaya gelerek şamanın etlerini parçalamakta ve kötü ruhların geçiş yollarına atmaktadır. Hastalık getiren her ruha şamanının vücudundan bir parça düşer. Yetenekli şamanlar, hayatları boyunca üç kere parçalanarak yeniden bedenlenmişlerdir. (Ksenefontov, 2011: 57) Bazı şamanların hikayelerine göre parçalanma töreninin ardından vücut parçaları yolları saçılmak yerine kötü ruhlar tarafından yenilmektedir. Yakutlar arasında yaşayan bir kadın şamanın anlatısına göre “ettenii” adı verdikleri parçalanma ritüelinin başlaması için ormanda bulunan çadırına çekilen şamanın yanına gelen kötü ruhlar öncelikle şamanın kafasını keserek bir rafa koymuşlardır. Şaman kesik kafası sayesinde vücuduna yapılanları izlemektedir. Ruhlar öncelikle şamanın ruhunu küçük parçalara ayırarak şişe takmış, ardından bu şişleri kızartarak yemişlerdir. Kemiklerini ise hayvan yavrularının ölümüne

sebebe olan bir ruh toplamış akağaçtan yapılan bir sedirin üzerine yerleştirerek şamanın bedenini tekrar birleştirmiştir. Ardından bu ruhlar şamanı diriltmeden önce etraftaki kanları temizlemişlerdir. (Ksenefontov, 2011: 64)

Tuvalarda aileden bir şaman çıktığı zaman, o şamanın adına sürü lideri olarak seçilmiş bir hayvan ıduk olarak kurban verilir. Bu hayvan sürünün içerisinde yaşamaya devam etse bile vücudunun çeşitli yerlerine bağlanan paçavralar sayesinde ıduk olduğu anlaşılır. İduğa yalnız şaman yaklaşabilir ve kişiler ihtiyaçları için kullanabilir. Erkek şamana genellikle siyah at, kadın şamana ise koyun veya sığır ıduk olarak verilmektedir. Hayvana hangi renk paçavra bağlanacağını öğrenmek için şamanın ayin yapması ve ruhlara sorması gerekmektedir. Ruh hangi rengi seçerse hayvana o renk paçavralar bağlanır. Şamanın hayvanına şaman harici birinin binmesinin o kişinin ölümüne yol açacağına inanılmaktadır. (Bapaeva, 2013: 67)

Sibirya'da yaşayan birçok halkta farklı şekillerde şamanlığa geçiş törenleri görülmektedir. Moğol gruplarından olan Buryatlarda şamanlığa geçiş esnasında iki önemli alet vardır. Biri asa diğeri ise kılıçtır. Asanın üzerinde yine savaş aletleri yer almaktadır. Bu aletler şamanın kötü ruhlarla savaşmasını kolaylaştırır. Kurban töreninden sonra Buryat şamanının elinde kılıçla kayın ağacına tırmanması gerekmektedir. (Hoppal, 2012: 256) Bu harekette şamanın savaş esnasındaki çevikliğini kanıtlamak amacıyla olduğu gibi, kayın ağacının şamanizmdeki öneminden kaynaklanmaktadır. Kayın ağacı aynı zamanda kozmik ağaç figüründedir. Alemleri birbirine bağlayan bu ağaçta yükselere tırmanmak, şamanlığa başladıktan sonra gökyüzü katmanlarının arasında da en yüksek katmanlara ulaşabilmek anlamına geldiği düşünülmektedir.

Şamanların ölüp yeniden dirilmesi üzerine pek çok efsane anlatılmaktadır. Kişinin şaman olması için geçeceği ilk yollardan biri de ölüp yeniden dirilmektir. Yakutlar arasında çenesiz lakabı ile anılan bir şamanın hikayesinde şaman bir avcı tarafından üç kere öldürülmüş ve yeniden dirilmiştir. Şaman bir iş için yanında üç atlı ile yolculuk yapmaktadır. Ormanda bir avcı ile karşılaşır ancak avcının ruhunun kötü olduğunu anlayarak avcıya selam vermez. Şamanın selamına alamayana avcı bunu kendisi için bir hakaret sayar. Şaman ve

yanındakiler dinlenmek için konakladıklarında avcı oğullarının da yardımıyla şamanı öldürüp vücudunu parçalayarak ayırarak etrafa saçmış. Avcı şamandan kurtulduğunu sandığı anda şaman dirilip geri dönmüş. Avcı, şamana saldırarak onu ikinciye öldürmüş ve vücudunu daha fazla parçaya ayırmış fakat şaman tekrardan canlanarak geri dönmüş. Avcı üçüncü denemesinde şamanı tekrar öldürmüş vücuduna parçalamış ve çenesini çıkararak yakmış. Bunun üzerine tekrardan hayata dönen şaman çenesi için bir buzağı kurban ederek onun çenesini kullanmak zorunda kalmış. Bu olaydan sonra şamanın güçleri zayıflamış ve halk arasında çenesiz olarak anılmaya başlanmıştır. (Dioszegi, 1998: 38)

1.5. Şamanların Eş Ruhu: İya Kil

Yaygın olarak Yakut şamanlarının arasında bulunan bir inanışa göre her şamanın İja Kil dedikleri bir ana hayvanı bulunmaktadır. Şamanın canı bu hayvanın canına bağlıdır. Bu hayvan ruhunun başına gelen her şey şamanında başına gelmektedir. Bazen iki şamanın ana hayvan ruhları birbiriyle dövüşmektedir. Bu durumda ana hayvan ölür veya yaralanırsa, şamanda aynı şekilde ölür veya yaralanır. Bu nedenle bazı şamanlar kimsenin bulamaması için ana hayvan ruhlarını dağlara, kayalıklara gizlemektedir. Bu inanış Sagay şamanları arasında da görülmektedir. İja Kil'i kurt veya ayı olan şamanlara “börölöh eseleh oyunu” denilmektedir. (İnan, 2015: 81) Teleüt Türklerinde eş ruh için “Tın Bura” tabiri kullanılmaktadır. Samoyedler arasında ana hayvan geyiktir. Geyik şamanın koruyuculuğunu yapar ve yeri geldiğinde onun için savaşır. Yakutlarda olduğu gibi Samoyedlerde de ana hayvan zarar gördüğünde şaman da zarar görmektedir. (Demir ve Akgün Çomak, 2015: 95)

Şamanların pek çok yardımcı ruhu bulunmaktadır. İyakilin en önemli farkı şamanın sağlığına doğrudan etki etmesi ve ayinlerde şamana eşlik etmemesidir. İyakil çeşitli hayvanların formuna girebilmektedir. Şamanın isteğine göre bir hayvandan diğerine dönüştüğü görülmektedir. Sibirya'nın kuzeyinde bulunan bir başka inanca göre iyakil yani ana hayvan şamanı dünyaya getiren hayvandır. Dalları gökyüzüne ulaşan ulu bir çınar ağacının dallarında yuvalar bulunmaktadır. Şamanın ana hayvanı bir kartala dönüşerek bu yuvalardan birine yerleşir ve yumurtlar. Kuluçka dönemi 1 ile 3 yıl arasında değişmektedir. Kuş 3 yıl kuluçka yatar yumurtadan çıkan şaman çok kabiliyetli olmaktadır. Kuluçka

süresi 1 yıl olduğunda yumurtadan şamanın kuvveti biraz daha sınırlı olmaktadır. (Beydili, 2004: 272) İyakil sözcüğündeki iye koruyucu ruhlar için kullanılan bir tabirdir.

Her şamanın ruhunun bağlı bulunduğu bir ana hayvanı yani eş ruhu bulunduğu gibi her kabilenin de ruhları bulunmaktadır. Bazen iki kabile birbiriyle savaştığında o kabilelerin ruhları da birbiriyle savaşmaktadır. Hangi kabilenin ruhları galip gelirse, o kabile zafere ulaşmaktadır. (İnan, 1987: 460) İbn Fazlan İtil Bulgarlarına yaptığı seyahatte iki cin kabilesinin savaşı ile karşılaşmıştır. Akşam vaktine yakın gökyüzünden gelen gürültülerle birlikte bir bulut kümesini fark etmiştir. Bu bulut kümesinin içerisinde askerle ve silahların olduğunu görmüş, kısa bir süre sonra başka bir bulut kümesi daha ortaya çıkmış ve iki bulut içerisindeki askerler birbiriyle çarpışmaya başlamıştır. Bulgar hükümdarına sorduğunda ise Müslüman ve kafir cinlerin savaştığını ve bu savaşın çok eskiden beri sürdüğünü öğrenmiştir. (Şeşen, 1975: 50)

1.6. Şamanın Toplumdaki Yeri

Şamanlar hem Sibirya’da yaşayan Türk halkları arasında hem de Ruslar arasında şeytanın hizmetkârı olarak görülmektedir. Daha çok yeraltı dünyasına ayin düzenlemeleri ve büyü gibi uygulamalar yapmaları nedeniyle haklarında bu şekilde düşünülmektedir. Ayrıca usta şamanların ayin esnasında sergiledikleri şovların korkunçluğu insanları etkilemektedir. Bazı şamanların ekstaz halinde ağızlarına kızgın demirler soktuğu görülmüştür. (Radloff, 1956: 57) Abakan Tatarları arasında şamanlar çok sayılmalarına ve Hristiyanlaşma döneminde bile toplum içerisinde fazlaca şaman bulunmakta ve insanlar bu şamanlara sıkça müracaat etmektedir. Ancak şamanlar her ne kadar sayılıp başvurulacak kişiler olsalar da kazançları çok düşüktür. Genellikle insanlar ne verirse onunla idare ederler. Para karşılığı ayin yapan şamanların ücretleri ise çok düşüktür. Radloff’un verdiği bilgiye göre Abakan Tatarları arasında günün yarısından fazlasını çalışarak geçiren bir şamanın ücreti 30 kopektir. Şamanın bir diğer geçim kaynağı da ayinlerde sunulan kurbanların etleridir. Ayin bittikten sonra kalan et ve kurbanın derisi şamanın olmaktadır. (Radloff, 1956: 385) Şamanların diğer dinlerdeki din adamları gibi ayrı bir sınıfı bulunmamaktadır. Ayin

yapmadıkları zamanlarda sıradan insanlardan farksız bir şekilde toplumun içerisinde yaşamlarını sürdürmeye devam ederler. (İnan, 2015: 79)

Şamanın başlıca görevi kurban törenlerinde kurbanın ruhunu takdim edildiği Tanrı'ya ulaştırmak ve ölen kişilerin ardından çadırlarını ruhlardan arındırmaktır. Bu ayinler sırasında şaman tüm hünerlerini göstermek için çaba sarf eder. Törene katılan topluluğu korkutması ve etkilemesi gerekmektedir. Yalnız böyle olduğunda şamanın verdiği kehanetlere önem göstererek felaketleri engellemeye ve Tanrıları memnun etmeye çalışılmaktadır. Yeraltı veya gökyüzüne gidilmesi gerekmediği takdirde şamana müracaat edilmemektedir. Yer su ruhlarına insanlar bir aracı olmadan da başvurabilmektedir. Düğün, ölüm, doğum gibi törenlerde şamana gerek duyulmaz. Bu törenlerde gerçekleşen uğursuzlar sonucunda şamana başvurulmaktadır. (Radloff, 1956: 56)

Şamanist Türk toplumlarında herkes kabilesindeki şamana büyük saygı göstermekte ve onu koruyucu olarak görmektedir. Herkes şamanı memnun etmek ve ondan dua almak istemektedir. Ayin esnasında sunulan hediyelerden memnun kalan şamanın, ekstaz halindeyken ettiği duanın “Tanrı yargısı” olduğunu düşünerek kabul olacağına inanmaktadır. (Kapağan, 2014: 807)

1.7. Şamanizm’in Evren, Dünya ve İnsanı Algılayış Biçimi

Şaman inancına göre üç farklı dünya bulunmaktadır. Gökyüzü dünyası yaratıcı tanrıların ve iyi ruhların yaşadığı dünyadır. Yeryüzü dünyası, insanların hayvanların, bitkilerin ve bunları korumakla görevli olan ruhların dünyasıdır. Bu ruhlar yer su ruhları şeklinde adlandırılır. Görevleri dağlar, ovalara, su birikintilerine zarar gelmesini engellemektir. Yeraltı dünyası ise kötülüğün temsilcisi olan Erlik, çocukları, yardımcıları ve kötü ruhların bulunduğu dünyadır. Ölüler dünyası ve sorgu yeri bu dünyada bulunmaktadır. Ölen kişi iyi kalpli ise gökyüzü ruhları arasına katılır, kötü kalpli bir kimseyse yeraltı dünyasında yaşamaya ve işkence görmeye devam eder. Bu üç dünya, dünya ağacı adı verilen kutsal kayın ağacı ile birbirine bağlanır. Kayın ağacının kökleri yeraltı dünyasında, gövde

yeryüzü dünyasın ve dalları gökyüzü dünyasında bulunmaktadır. Ölüler dünyası yeraltı dünyasının katmanlarından birinde yer almaktadır. (Alekseeva, 2021: 15) Tuvalarda aynı şekilde üç alemin olduğuna inanmaktadır. Üst dünya için ustuu oran, orta dünya için ortaa oran ve alt dünya için adaki oran, tüm evren içinse oran delegey tabirlerini kullanmaktadır. (Bazyrchap, 2016: 11)

Soyotarin evren görüşüne göre yukarıda 33 kat gök ve her bir gök katında bir Tanrı bulunmaktadır. Bu Tanrıların en büyüğü ve en üst katta oturan Maydır Purhan'dır. Yeryüzü üç kattan olur. Yerin altında ise 18 kat cehennem bulunur. Bu 18 kat cehennemi 18 ayrı Erlik yönetir. Erlik başında ise Erlik Han bulunmaktadır. Kötü insanların ruhu ölümün ardından yeraltına gelir ve günahlarını derecesine göre bir katmanda işkence görür. İyi insanların ruhları ise göğe yükselir ve bir bebek olarak doğup tekrar dünyaya döner. (KATONOV, 2008: 11)

Yakutlarda üst dünya “üöhee doydu”, orta dünya “orto doydu” ve alt dünya ise “allara doydu” olarak adlandırılmaktadır. Bu üç dünya birbirine “All Luuk Maş” veya “Ağıs Salaalaax Aar Hatın” yani sekiz dallı kutsal kayın ile bağlanmaktadır. (Ergun, 2013: 455)

Sibirya'da anlatılan masallardan anladığımız üzere alt dünyanın giriş kapılarının mağaralar ve kayaların arasında saklı olduğuna inanılmaktadır. Birçok masalda kötü ruhlar çeşitli hayvanların kılığına girerek insanları mağaralar çekmeye çalışmaktadır. Kişiler mağarada bulunan yeraltı dünyasının kapısından girerse bir daha yeryüzüne geri dönemezler. Güney Sibirya'da anlatılan bir hikâyeden ölüler dünyasının da bulunduğu yeraltı dünyasının kapısı bir kayanın altındadır. Bir gün iki kardeş seyahat ederken küçük erkek kardeş attan düşerek hayatını kaybeder. Ablası ağlayıp yakardıktandır sonra kardeşini bir kayanın yanına taşımış ve kayaya açılması için yalvarmaya başlar. Kaya ortadan ikiye ayrılır ve yeraltı dünyasının kapısı meydana çıkar. Abla kardeşini buraya bırakarak yoluna devam eder. Başka bir anlatıya göre yeraltının kapısı Altın Dağ'da bulunmakta ve kapısında Cedey Han'ın 7 köpeği bekçilik yapmaktadır. Bazı hikayelerde ise büyük denizlerin ötesinde olduğu anlatılmaktadır. Yakut inançlarına göre yeraltına Lena Nehrinin, Kuzey Buz Denizine döküldüğü yerde oluşan girdaplardan girilmektedir. (Ögel, 2010: 25)

1.8. Şamanın Yetenekleri

Yaşam koşullarının ağırlığı, yiyeceğe ulaşımın zorluğu ve ekonomik sıkıntıların kol gezdiği Sibiry'a da insanların en önemli hayat kaynağı hayvanlardır. Hem ekonomik açıdan ferahlık hem de açlığın çaresi hayvan yetiştirmek ve tüketmektir. Bu nedenle burada göçebe çoban kültürü gelişmiştir. Doğa koşulları, hayvanların hayata tutunmak için önemi gibi koşullar göz önüne alındığında inancın bu çerçevede şekillenmesi oldukça normaldir. Şaman inancındaki en önemli öge ruhlar ve ruhlarla iletişime geçen şamandır. Şamanın bu ruhlar ile iletişime geçebilmesi için yardımcı olarak başlıca kahramanlar ise hayvanlardır. Bu nedenle şamanın ruhlarla iletişime geçeceği zaman hayvanları kullanması hatta onların kılığına girerek alemler arası seyahatler gerçekleştirebilmesi çok önemlidir. Hayvanın kılığına girebilmesi için kostümüne çeşitli aksesuarlarla donaması gerekmektedir. Şaman kuş, geyik, ayı vb. formlu bir elbise giydiğinde temsil ettiği hayvanın özelliklerine bürünmektedir. O hayvandaki yetenekler ve güç kostüm yoluyla şamana geçmektedir. Böylece şaman hem kuş olup göklerde uçabilir hem de ayı olup yeraltının kötü ruhları ile savaşılabilmektedir.

Şamanın yetenekleri arasında sihir ve büyü yapmakta bulunmaktadır. Şamanist halklarda ölen ataların ruhları kabilenin totemleri arasına katılır ve bu ruhları kabilenin iyiliği için çalışmaya ikna etmek gerekmektedir. Çeşitli hediyeler ve kurbanlarla bu ruhlar ikna edilip kabile refahı için çalışmaya gönüllü olmaktadır. Ancak şamanın büyü yeteneği bu ruhları doğrudan etkilemek ve kabilenin refahı için çalışmaya zorlamaktır. Ayinlerde yapılan birtakım davranışlar, avlanma kurban etme gibi olayların sembolik olarak yapılması gibi davranışlarla büyü işlemi gerçekleştirilmektedir. Büyü insanın kendini doğadan ayırması, doğa olaylarından ve bunlara sebebiyet verdiği inandığı ruhlardan korkmayıp bunları kendi hizmeti için kullanmaya başlamasıdır. (Dioszegi, 1998, 6)

Fal bakmak ve gelecekte haber vermek şamanın başlıca görevlerinden biridir. Eski türkçede fal yerine ırk ve tölge kelimeleri kullanılmaktadır. Altaylarda şaman haricinde “ırımcı” adını verdikleri ara ara nöbet geçiren ve bu nöbetler sırasında gelecekte bilgiler gören kişiler bulunmaktadır. Kahinler Irkıl kelimesi ise kâhin, falcı anlamlarına gelmektedir.

Yakut Türklerinde ilk şaman olarak bahsedilen Argıl isminde bu anlama gelmesi muhtemeldir. (İnan, 2015: 152) Kahinler fal baktıkları nesnelere göre farklı isimlerle anılmaktadır. Kürek kemiğinden fal bakanlara “yağrancı”, koyun veya keçi pisliğinden fal bakanlara “kumalakçı” herhangi bir nesne ile fal bakabilen kişilere de “ırımçı” denilmektedir.

Birçok fal bakma yönetimi bulunmaktadır. Şamanlar arasında en yaygın olanları ise kürek kemiğine ve koyun pisliğine bakarak fal açmaktır. Koyun pisliğinden fal açmak Kazaklar arasında oldukça yaygındır. Bu tür fallara “kumalak aşadı” veya “bal aşadı” denilmektedir. Fala bakabilmek için 41 tane pislik gerekmektedir. Şaman taneleri önce üç gruba ayırır. Hepsini tek tek alına götürerek dua eder. Ardından bütün taneleri dokuz grup ve her grupta 4 tane sağda 3, ortada 3 ve solda 3 sıra olacak şekilde ayırır. Ardından bu tanelerin şekillerine bakarak gelecekte bilgi vermeye başlar. Sağ taraftaki taneler kişinin kendi hayatı hakkında bilgi verirken sol taraftaki düşmanları hakkında bilgi vermektedir. Orta sıradaki tanelere yol denilmektedir. Çift sayılı kümeler iyi, tek sayılı kümeler ise kötü olarak kabul edilmektedir. Bir diğer fal bakma yöntemi olan kürek kemiği falında, kürek kemiği ateşin üzerinde iyice ısıtılır ve ısınan kemik kaç kere sıçarsa ona göre bir kehanet söylenmektedir. Kürek kemiği falına genellikle kaybedilen şeyleri bulmak amacıyla başvurulmaktadır. Şaman fala başlamadan evvel dualarla kürek kemiğini temizler. Fal için kullanılacak kemiğin kesinlikle zarar görmemiş olması gerekmektedir. Fal işlemi bittikten sonra şaman arkasına bakmadan kürek kemiğini geriye doğru fırlatır kemik eğer kapının yukarısına denk gelirse söylenen kehanetlerin gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Fal işlemi bittikten sonra kemikler atılmaz ancak hayvanlara verilmeden önce de dualar ile temizlenmesi ve bir süre bekletilmesi gerekmektedir. Bir eşyası çalınmış kişi bu fala müracaat ettiğinde, kemik üzerindeki çatlaklara bakılır ve kemiğin kırıldak kısmının çatlaması hırsızların yakalanacağı anlamına gelmektedir. (Radloff, 1956: 483) Özellikle kayıp eşyaları, hayvanları ve kimseleri bulmak için kürek kemiği falına başvurulmaktadır. Bu fal için hangi hayvanın kemiğinin daha yararlı olduğu topluluklara göre değişmektedir. Sagaylarda keçinin kürek kemiğinden daha doğru sonuç alınacağına inanılırken, Yakut, Dolgan ve Karagaslar arasında ren geyiğinin kemiğinin kullanılması daha elzemdir. (İnan, 2015: 155) Kurban merasimlerinden sonra üçüncü gün büyük bir ziyafet düzenlenir. Tören başlamadan önce kayın ağacından 12 kâse hazırlanır ve içerisine ayran doldurulur. Kaselerin

yanına başta şaman, baştutan kişi, ev sahibi ve yakın zamanda ailelerin de vefat gerçekleşmemiş kişiler bulunur. Bu 12 kişi üç kere bu ayrandan içere ve daha sonra hep birlikte kepçelerini yukarıya doğru fırlatırlar. Kepçeler yere ağız açık şekilde düşerse bu bir sonraki yılın, ev sahibi için verimli geçeceğini göstermektedir. Ters şekilde düşerse ev sahibinin zorluklarla karşılaşacağını göstermektedir. (Radloff, 1956: 52)

İKİNCİ BÖLÜM

ŞAMAN KOSTÜMÜNÜN PARÇALARI

2.1. Şaman Cübbesi

Şaman cübbesi, üzerinde bulundurduğu birçok sembol ile ayinlerin önemli unsurlarından birdir. Şaman cübbesinin yapımında, ana motif olarak şamanın koruyucu ruh olarak seçmiş olduğu hayvan temsil edilmektedir. Bu koruyucu ruh şamanın dünyalar arasında yaptığı yolculuklarında şamana yardım etmektedir. Koruyucu ruh genelde ayı, kuş veya geyik olarak tercih edilmektedir. Şaman cübbesinin sembolize ettiği hayvanlar iletişime geçilen alem kadar coğrafyaya göre de farklılıklar göstermektedir. Tunguzlarda ve Yakutlarda daha çok kuş formu elbiseler görülürken Trans Baykal bölgesinde geyik formu elbiseler ön plana çıkmaktadır. (Hoppal, 2012: 206) Altay ve Yakut şamanlarının cübbeleri süslemeleri bakımından birbirine benzemektedir. Ancak Yakut şamanlarının cübbelerinde emeget denilen ruh atanın sembolleri bulunmaktadır. (İnan, 2015: 92)

Şaman kıyafetleri genellikle ayı, geyik gibi hayvanların derilerinden yapılmaktadır. Külahı, eldivenleri ve cübbesiyle kostümü tam olan bir şaman, kostümün temsil ettiği hayvan gibi görünmekte ve onun güçlerine sahip olmaktadır. Yakutlar şaman cübbesi hazırlamak için buzağı kullanırken Altaylar koç veya at derisi kullanmaktadır. Bazı durumlarda şamanın kostümünü yün kumaştan dikip derilerle süslemişlerdir. (Çirkin, 2022: 407; Ögel, 2010: 38)

Şaman cübbesine Altay Türklerinde “manyak” Yakut Türklerinde “kumu” veya “oyun tamgası” denilmektedir. Kobdin şamanları, şaman cübbesine mandzık, Uryanhay şamanları terig ve Halhal şamanları umışıl demektedir. Tuva şamanları cübbeye hamnaar ton-veya terig demektedir. (Bapaeva, 2013: 76)

Ak şamanların cübbeleri, kara şamanların cübbelerine göre daha sadedir. Sibirya’nın güneyinde Altaylara bağlı olarak yaşayan Kumandı şamanlarının iki tane cübbesi vardır ve kurban törenlerinde sadece beyaz cübbe giymektedirler. Şamanın cübbesi olmadığında kötü

ruhlara karşı savunmasız olduğuna inanılmaktadır. Kötü ruhları daha iyi kaçırdığına inanılan puhu kuşu da şaman cübbelerinde kullanılan motiflerden birisidir. (İzgi, 2012: 36)

Altay bölgesinde bulunan kaya resimlerinde şamanların giysisiz oldukları görülmektedir. Onları diğerlerinden ayıran ellerindeki davulları olmuştur. (Çirkin, 2022: 384) Davulun cübbe kullanılmaya başlanmadan öncesinde de ayinlerde kullandığı anlaşılmaktadır.

Altay şamanları, şamanlığın ilk yılını cübbesiz geçirmektedirler. Kadın şamanlar kirli sayılmaktadır bu nedenle Ülgen'e ayin yapamazlar. Kadınlar kara şamanlık yapabilmektedir. Erlik ve Yer Su ruhlarına ayin düzenlerler. Ak şamanlar Ülgen'e ayin yaptıkları için cübbe kullanmamaktadır. Cübbe bir bakıma kötü ruhlardan korunma amacıdır ve ak şamanların ihtiyacı bulunmamaktadır. Kara şamanlara “manyaktım kam” yani manyaklı şamanda denilmektedir. (Zuev et al. 2019: 206)

Şamanın ayinde kullanacağı cübbe ve davulun malzemelerini kabilesi veya yakınları temin etmektedir. (Yücekal Ermetin, 1997: 87) Şamanların yoksul olmalarından kaynaklı cübbeyi şamanın akrabaları yapmaktadır. Cübbeyi yapan kişilerin edep sahibi insanlar olmasına özen gösterilmektedir. Cübbe tamamlandıktan sonra kurbansız bir ayin düzenlenir. Cübbe ruhların onayına sunulur, şamanın rehberliğini yapan ruhlar cübbeye onay verirse, şaman ayinlerde cübbeyi kullanmaya başlar. (Demir, Akgün Çomak, 2015: 30)

Erkek şamanların cübbelerini kadın şamanların giymesi, kadın şamanlarının cübbesini de erkek şamanların giymesi yasaktır. Kadınların şamanın cübbesine dokunmasına izin verilmemektedir. Cübbe evde diğer eşyalara ve insanlara temas etmeyecek şekilde bir sandıkta veya torbada saklanmaktadır. (Anohin, 2006: 44) Şaman giysisi kutsal olarak görülmektedir. Giysinin üzerindeki sembollerin tılsımının bozulmaması için özellikle kadın ve çocukların erişemeyecekleri, çadırın özel bir köşesinde muhafaza edilmektedir. (Şener, 1996: 16)

Yakut şamanları cübbeleri olmadığı zamanlarda kadın giysileri giyerek ayin yapmaktadırlar. Kadınların tabiatının daha duygusal, fedakâr olması yeteneklerinin daha gelişmiş olması gibi nedenlerden dolayı kadın şamanların cübbesiz de ayin yapabildiği öne sürülmüştür. (Bayat, 2010: 23) Cinsiyet ayrımından ziyade Altay bölgesinde şamanlar çoğu zaman ayinlerde cübbeye gerek duymadan yalnız davul ile ayinleri gerçekleştirebilmektedir.

Şamanın kostümünde baş bölgesinde bulunan süslemeler üst dünyayı, cübbenin üzerinde bulunanlar orta dünyayı ve eteklerin uçlarıyla pantolonda bulunan süslemeler alt dünyayı temsil etmektedir. Şaman cübbesi genellikle iki renktedir. Açık renkler ve koyu renkler olacak şekilde birbirlerine zıt renkler tercih edilmektedir. Sağ taraf açık renktir ve bu erkeği ve üst dünyayı temsil etmektedir. Sol taraf koyu renktedir kadını ve alt dünyayı temsil etmektedir. (Hoppal, 2012: 213) Sağ tarafın kutsal görülmesinden dolayı erkeğe bir üstünlük verilmesi gibi bir anlam da çıkarılabilir. Ancak şaman cübbesinin amacı bundan ziyade karşıtlıkları tek benden de buluşturmaktır. Sağı ve solu, kadını ve erkeği, iyiyi ve kötüyü, aşağıyı ve yukarıyı tek bedende temsil etmektedir.

Şaman cübbesinin üzerindeki her parçanın özel bir anlamı bulunmaktadır. Cübbenin üzerindeki dokuz kukla Ülgen'in dokuz kızını, minyatür cübbeler ise bu kızların elbiselerini temsil etmektedir. Kötü ruhlarla savaşırken kullandığı yay, ok ve çingiraklar, kötü ruhların seslerini duyabilmesi için kulak denilen küçük demir levha, Erlik'in dünyasında yaşayan hayvanlar ve yaratıkların sembolleri, güneş ay ve yıldız tasvirleri bulunmaktadır. (Zuev et al., 2009: 207) Ülgen'in dokuz kızının tasvirleri kukla şeklinde şaman cübbesinin sırtına asılır ve bu kızlar şamana ayinlerinde yol göstermektedir. Altaylılar Ülgen'in kızlarına ak kızlar demektedir ve şaman cübbesinin üzerine ak kızları tasvir eden dokuz kukla asılmaktadır. Bu kızların görevi ayin esnasında şamana ilham vermek ve göğe yapacağı seyahatlerinde yardımcı olmaktır. Altaylarda Ülgen ve oğullarına ayin düzenlerken cübbe yerine üç şeritli kürk giyilmektedir. (Anohin, 2006: 45)

Altay şamanları kış mevsiminde cübbenin altına gömlek giyerken yazları ise çıplak tenin üzerine cübbe gitmektedirler. Sibiry'a'nın kuzeyinde bulunan halklarda şaman belden yukarısı çıplak şekilde ayini gerçekleştirmektedir. Şorlarda, Teleütlerde şamanlar cübbeye

ihtiyaç duymadan ayin gerçekleştirmektedir. Burada genellikle başlarına bağladıkları bir kuşak cübbenin görevini görmektedir. (Eliade, 1999: 177)

Şaman adayları şamanlığa geçişleri onaylanana kadar cübbe yerine sıradan elbise giymektedir. Cübbesiz ayin yapılabilir ancak şamanlar kötü ruhlara karşı kendilerini savunabilmek amacıyla cübbe edinmeye çalışırlar. Yakut şamanları cübbeleri olmadığı zamanlarda kadın elbiseleriyle ayin yapmaktadır. Bunun sebebi olarak eski şamanların kadın olması nedeniyle kadın kıyafetinin giyildiği ve kıyafetin üzerindeki halkaların kadın memelerini temsil ettiği söylenmektedir. (İnan, 2015: 89) Şaman cübbesi adayın, şamanlığa geçiş töreni sırasında ustası olan şaman tarafından adaya giydirilmektedir. Usta şaman, kendi şaman giysilerini giydikten sonra töreni başlatır ve adaya cübbesini giydirir ve şamanlık yeminini ettirerek ruhlarla iletişim kurmak için okuması gereken duaları adaya öğretir. Tören bittikten sonra aday şamanlık yapmaya başlayabilir. (Aslan, 2009: 22)

En eski şaman kostümlerinden biri kuş formu şaman giysisidir. Kuş tipi elbise kullanan şamanlar temsil ettikleri hayvanın donuna girerek alemler arası seyahatlerini yapabilmektedir. Kuş formu elbiseler yoğunlukla Altay ve Sayan bölgesinde görülmektedir. Kostümün neredeyse tamamı kuş tüyleriyle ve kuşu sembolize eden parçalarla süslenmektedir. (Ögel, 2010: 38) Kuş motifli elbiseler üst dünyayla kurulan ilişkiyi sembolize etmektedir. Koruyucu ruhu kuş olan şamanlar üst dünyaya daha kolay seyahat etmektedirler. Bunun nedenlerinden biri kuş formu cübbelerin daha hafif olmasıyla şamanın göğe çıkması daha kolaydır. Alt dünyaya gitmek isteyen şamanlar cübbelerine daha ağır metal halkalar ve plakalar yerleştirmektedir. (Hoppal, 2012: 206) Altay Türkçesinde tomurtka olarak geçen ağaçkakan kuşu, yardımcı Tanrılardan Suyla'nın temsilcisidir. Şaman ile Tanrı Suyla arasındaki iletişimi kurmada tomurtka elçilik yapmaktadır. Bu nedenle şaman cübbesindeki vazgeçilmez parçalardan birisi de ağaçkakan kuşunun parçalarıdır. (Ögel, 2010: 7) Teleüt şamanlarının giysilerinde kartal motifi vazgeçilmez bir unsurdur. Cübbenin uzaktan demir bir kuş gibi gözükmesi için çaba sarf edilmektedir. Kartalın bu denli önemli olmasının nedeni kuşların arasında en yükseğe uçabilen kuş olmasıdır. En yükseğe uçan kuşun Ülgen'e daha kola erişebileceği düşünülmektedir. (Choygan, 2017: 1003) Şamanın cübbesinde yüksekte uçan kuşlar haricinde martı ve kuğu gibi suya dalma becerisine sahip

kuşlarda betimlenmektedir. Bu kuşların donuna giren şaman rahatça su altına dalabilmektedir. (Yücekal Ermetin, 2009: 289)

Şamanların iki çeşit cübbesi bulunmaktadır. Bu cübbeler kullanılacakları ayinlere göre değişiklik göstermektedir. Cübbelerden birisi hastalıkları iyileştirmek için yapılan ayinlerde kullanılırken diğeri dilek dilemek için (çocuk istemek veya bereketli av gibi) yapılan ayinlerde kullanılmaktadır. Tunguz şamanlarının biri ördek diğeri ren geyiğini temsil edecek şekilde iki cübbesi bulunmaktadır. Geyik formlu cübbelerde demir plakalar ve metal halkalar daha çokken, kuş formlu elbiselerde çanlar ve ziller bulunmaktadır. Yakutlarda hastalıkların kötü ruhlar tarafından getirildiğine inanılmaktadır. Bu nedenle şamanlar hastalıkların tedavisi için yaptıkları ayinlerde yeraltı dünyasına daha rahat seyahat edebildikleri geyik formlu cübbeleri kullanmaktadırlar. Yakut şamanlarının kuş formlu cübbelerinde kuş kanatlarını temsil eden tüyler bulunurken, geyik formlu cübbelerinde kaburga kemikleri yer almaktadır. Cübbenin üzerinde bulunan kemikler yeniden doğuşu sembolize etmektedir. (Hoppal, 2012: 206) Tuva'nın doğu kısımlarında şamanlar cübbelerini genellikle ren geyiği derisinden yapar ve üzerine insan iskeleti tasvirleri yapmaktadırlar. Tuva'nın batı kesimlerindeki şaman kostümleri ise koyun veya keçi derisinden yapılmakta ve Sibirya'nın geneliyle benzer özellikler göstermektedir. Bu bölgedeki cübbelerin üzerinde insan iskeleti tasviri yoktur. Çıngıraklar, metal plakalar, ok, yay gibi süslemeler bulunmaktadır. Tuva, Altay, Yakut ve Hakas şamanlarının kostümü kuşu, Tofa, Buryat ve Evenk şamanlarının kostümleri ise av hayvanlarını sembolize etmektedir. (Bapaeva, 2013: 76)

Ayı formlu şaman elbiseleri daha çok Sibirya'nın Kuzey bölgelerinde görülmektedir. Ayının çeşitli bölgelerinden alınan parçalar ve kemikler şamanın cübbesini süslemek için kullanılmaktadır. Bu kostümle şaman ayı donuna girmektedir. (Ögel, 2010: 38)

Hakasya, Okunev bölgesinde M.Ö. 2. bin yılından Okunev Kültüründen kalma bir kurganda bulunan şamanın giysisinin üzerindeki süslemelerde birçok boncuk, muska, diş ve kemik bulunmuştur. Mezardan çıkan elbise 40 geyik dişinden yapılmış salkım ve 130 üst samur dişi ve kök dişleri ile süslenmiştir. Yalnız üst diş veya kök diş kullanılmasından belirli

bir grup dişin kutsallığına inanıldığı sonucuna varabiliriz. Okunevlerden kalma heykellerin arasında kostümü dolayısıyla şaman tasviri olabileceği düşünölen heykeller bulunmaktadır. Heykellerin üzerindeki kostümler Sibiryā şaman kostümleri genel hatlarıyla benzetmektedir. Kostümün üzerinde güneş, ay, yılan ve çeşitli yırtıcı hayvan figürleri bulunmaktadır. Bulunan idollerden bazılarında kırmızı boya ile şaman gözü çizilmiştir. İki gözün arasına alın bölgesine çizilen bu gözün Tunguz halklarından Udegey şamanlarının ayin sırasında yapmış olduğu adetlerden biri olduğu bilinmektedir. (Vadetskaya, 2014: 46)

Takım halindeki bir şaman giysisi cübbe, başlık, göğüslük, eldiven ve çizmelerden veya ayakkabılardan oluşmaktadır. Bunların hepsinin aynı anda bulunma zorunluluğu yoktur. Ancak cübbe ve başlık şamanın temsil ettiği hayvanın formuna girebilmesi için gerekli olan öğelerdendir. Bütün malzemeleri tam olan şaman cübbesine “kültük manyak” denilmektedir. Erkek ve kadın şamanın cübbesi arasında büyük bir fark yoktur ancak kadın şamanların cübbeleri kadın kıyafetleri gibi biraz daha zarif ve süslüdür. (Anohin, 2006: 39)

Şamanın cübbesine ve davuluna akrep, yılan, ejderha, kırkayak gibi zehirli ve tehlikeli gördükleri, korktukları hayvanların sembolleri çizilmektedir. Bu semboller sayesinde bu tarz tehlikeli hayvanların uzaklaşacağı düşünölmektedir. (Vadetskaya, 2014: 49)

2.1.1. Cübbenin Ön Yüzü

Şaman cübbesi üzerindeki materyallerin hepsinin ayrı bir anlamı bulunmaktadır. Yeraltı ve gökyüzünü temsil eden 30 ile 600 arasında değişen birçok parçadan oluşmaktadır. Altay şaman cübbesinin temel parçası olan kürke “ton” denilmektedir. Koyun veya geyik postundan dikilmektedir. Kürkün kol kısmına yen denilmektedir. Yen kısmı vaşak kürk ile süslenmektedir. Sağ kola dört, sol kola beş adet çingirak takılmaktadır. Bu çanların vazifesi zırh görevi görmek kötü ruhların saldırısından şamanı korumaktır. (Anohin, 2006: 45) Şamanın cübbesinde bulunan çingiraklar ve ziller, davulun sesiyle birleşerek ritmi artırmakta ve şamanın ekstaz haline girerek ruhlarla iletişime geçmesini ve diğer alemlere seyahat

etmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca Cübbenin üzerine asılan çingiraklardan çıkan metalik ses ruhları korkutup kaçırmaktadır. (Harner, 2014: 91)

Şaman kostüm genellikle şamanın yardımcı hayvan ruhunu simgeleyen aksesuarlarla süslenmektedir. Bu yardımcı ruhlar geyik, ayı veya kuş olabilir. Yardımcı ruhu kuş olan şamanlar üst dünya iletişime daha kolay geçebilmektedir. Alt dünya ile iletişime geçmek isteyen şamanlar cübbelerine ağır metal plakalar yerleştirir. Bu şekilde yeraltına kolayca dalabileceklerine inanırlar. Aynı zamanda cübbenin göğsü ve kolları şamanlığa geçiş sırasında yaşanan ölüp tekrar dirilme, şamanın etinin kötü ruhlar tarafından kemikten ayrılarak tekrar birleştirilmesi ritüelini hatırlatan kaburga ve kol kemikleri yerleştirilmektedir. (Korkmaz, 2016: 177)

Hakaslarda kartalın şamanların atası ve koruyucu ruhu olduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle şaman cübbeleri kartal tüyleri yerleştirilmektedir. (Bozdemir ve Özçelik, 2019: 109) Cübbe neyi temsil ediyorsa şaman o yeteneği kazanmaktadır. Cübbe bir kartalı temsil ediyorsa şaman uçuş yeteneği kazanmaktadır. Cübbe yardımıyla şaman neredeyse yarı insan yarı kartal formu almaktadır. (Güven, 2014: 295)

Cübbenin kollarına koltuk manyakları adı verilen kuş tüylerini sembolize eden beş renkli kumaş şeritler bağlanmaktadır. Bu şeritler genellikle tek sayı olacak şekilde cübbenin kollarının alt bölümüne dikilmektedir. (Anohin, 2006: 45) Şamanının cübbesinin üzerine aynalar takılır. Bu aynaların amacı şamanı korumaktır. Bir zırh görevi görür, ışığı yansıtarak kötü ruhları kör etmektedir. Buryatlarda Tanrıların şamanı kafasında yıldırım düşürerek seçtiğine inanılmaktadır. Bu nedenle Buryat şamanının cübbesindeki motiflerden birisi de yıldırımdır. (Erman, 2016: 98)

Cübbenin üzerinde bulunan ayna şamanın insanların canını görebilmesini sağlamaktadır. Güneş, ay ve aynanın yanı sıra şamanın yeraltını girişini anlatan yeraltı dünyasının kapısını simgeleyen bir rozet bulunmaktadır. Şaman giysisi üzerine takılan aynanın birçok işlevi bulunmaktadır. Şaman ayna sayesinde bu dünyanın tersini yani öteki

alemi görebilmektedir. Ayrıca ayın esnasında çağırdığı ruhları aynanın içerisinde toplamaktadır. Ölen kişilerin ruhlarını bu ayna yardımıyla görebilmektedir. Ölü ruhlar kuş olarak aynada gözükür bunu temsili olarakta şaman cübbesinin iki yakasına kuş kanadı takmaktadır. (Korkmaz, 2016: 175)

2.1.2. Cübbenin Sırtı

Şaman cübbesinin sırtı kumaşla kaplanmaktadır. Yaka bölgesine Ülgen'in dokuz kızını sembolize eden dokuz tane kukla dikilmektedir. Kuklaların başlarına ve altlarına kız şapkası adı verilen deniz kabuğu ve puhu kuşu tüyleri dikilmektedir. (Oğuz Güner ve Oyman, 2017: 394) Kuklaların altına genellikle sırtın ortalarına gelecek şekilde çanlar yerleştirilmektedir. Çanların amacı kötü ruhların saldırılarına karşı zırh görevi görmek ve şamanı korumaktır. (Eliade, 2000: 90) Çanların üstüne yay ve oklar dikilmektedir. Her şamanın cübbesinde en az iki adet yay bulunmalıdır. Bunlardan başka konura ve kulak denilen iki aksesuar daha bulunmaktadır. Konura demir çubuğa bağlanmış demir salkımlara denilmektedir. Kulak ise kulak şeklinde demir levhadır. Bu aksesuarlar şaman zırhının parçalarıdır. Bunlar haricinde güneşi ve ayı temsil eden iki büyük levha ve yıldızları temsil eden birçok toka bulunmaktadır. (Anohin, 2006: 47) Yakut Türkleri güneşi ve ayı kardeş olarak görmekte ve şaman giysilerinde de demir halka veya plaka olarak güneş ve ay kullanılmaktadırlar. Güneş veya ay tutulması gerçekleştiğinde kötü ruhların güneşe ve aya saldırdığını düşünerek davullar çalıp kötü ruhları kovmaya çalışmaktadırlar. (Çoruhlu, 2002: 23) Yakut şaman cübbesinin sırt kısmında güneşi temsil eden levhanın yanında güneş deliği denilen bir delik bulunmaktadır. Cübbenin üzerinde bulunan birçok demir levhanın ve aksesuarların demir çağından beri kullanıldığı ve bu demirlerin güneş, ay, yıldız sembollerinin dışından insan ve hayvan kemiklerini de temsil ettiği düşünülmektedir. Cübbenin üzerinde bulunan güneş ve ay sembollerinin bir başka görevi de şamana yeraltı dünyasında ışık kaynağı olmaktır. (Bayat, 2006: 180) Şaman ruhların isteğine göre hazırlanan cübbeyi kullanmadan önce bu cübbeyi ruhların onayına takdim etmektedir. Bu özel törene Altay Türklerinde yelbü çıkar veya mayak arula denilmektedir. (Potapov, 2012: 254)

Şaman cübbesinin her parçası ayrı öneme sahiptir. Şamanın, şamanlığa geçiş ayini sırasında kurban edilen hayvan derisi cübbenin yapımında kullanılmaktadır. Elbisedeki geyik, kuş, ayı, yılan gibi hayvanların motifleri şamanın yardımcı ruhunu temsil etmektedir. Altay şamanının cübbesinde ne kadar çok yılan var ise bu o şamanın kudemini anlatmaktadır. Yılan Erlik'in kırbacı olarak düşünülmektedir. (Korkmaz, 2016: 179)

Cübbenin üzerinde bulunan metal de ağırlık yaparak şamanın yer altına inmesini kolaylaştırdığı gibi kötü ruhların şamana saldırması gibi bir durumda şamanı darbelerden korumaktadır. Yakut şamanlarının cübbesinde bulunan metal plakalar ayı ve güneşi temsil etmektedir ve alemler arası seyahatte şamanın yolunu aydınlatmaktadır. Şaman cübbesindeki metallerin ve çingirakların bir diğer amacı ayin sırasında ses çıkararak ruhlara haber göndermek ve yardım istemektir. Şaman cübbesindeki her motif ruhları çağırmak amacı taşımaz, kötü ruhları uzaklaştırmak için kullanılan semboller de bulunmaktadır. Bunların başında cinsel organların temsilleri gelmektedir. (Hoppal, 2012: 210)

2.1.3. Kuşak

Kuşak veya kemerin üzerinde kuşları temsil eden ögeler, ayı tırnakları, dişleri, çingiraklar, kesici aletler bulunmaktadır. Bu nesnelerin tamamı şamanı diğer alemlere geçişinde karşılaşacağı kötülüklerden korumaktadır. Cübbeyi ikiye ayıran kemer aynı zamanda alt ve üst dünyann ikiye ayrılmasını da sembolize etmektedir. Üst kısmın erkek, alt kısmın ise kadın olduğu şeklinde görüşlerde mevcuttur. (Korkmaz, 2016: 173)

Kuşak genellikle kırmızı renkli bir kumaştan 4-5 cm kalınlığında yapılır ve kayışla kürke dikilmektedir. Kayışın üzerinde güneş ve ayı temsil eden iki büyük metal ve yıldızları temsil eden küçük tokalar bulunmaktadır. Kalan boşluklara çeşitli şekillerde deniz kabukları yerleştirilmektedir. (Anohin, 2006: 48)

2.1.4. Cübbenin Etekleri

Kuşağın alt kısmına küçük çingiraklar ve iğnelik denilen dokuz adet boncuklu torba dikilmektedir. Buradaki dokuz sayısı yine Ülgen'in dokuz kızını temsilen vurgulanmaktadır. Cübbenin basen kısmına veya kuşağın altına renkli sicimler dikilerek bunlar birbirine bağlanmaktadır. Bu sicimlere ak manyak denilmektedir. Bu süslemelerin dışında cübbenin alt tarafına şamanın rehber ruhunun istediği bazı rastgele süslemelerde bulunmaktadır. Bunlar çeşitli torbalar ve boncuklar, ata ruhlarını temsil eden kakım kürkü, ağaçkakan tüyleri, kurbağa ve çegerdek denilen Altay kadınlarının giydiği kostümün minyatürüdür. (Anohin, 2006: 50)

Cübbenin etek kısımlarındaki süslemelerin belirli bir kuralı bulunmamaktadır. Genellikle gelişigüzel şekilde yerleştirilirler. Kartal ve ayı pençesi, puhu kuşu ve kartal tüyleriyle yapılmış sicim örgü ve iki yana yılan ve kamık (zehirsiz yılan) denilen iki uzun şerit asılmaktadır. Genellikle ayine katılmak isteyen kişiler de 5-6 cm uzunluğundaki şeritleri ve örtüleri cübbenin eteğine bağlamaktadır. (Anohin, 2006: 52)

2.1.5. Cübbenin Yan ve Omuz Süslemeleri

Şamanın cübbesinin üzerinde bulunan semboller korktukları hayvanlar olduğu gibi mitolojik yaratıklarda olabilir. Giysi hangi hayvanı sembolize ediyorsa o hayvanın tüyleri, deri veya boynuzlarıyla süslenmektedir ve bu hayvan şamanın koruyucu ruhu olmaktadır. (Şener, 1996: 16)

Cübbenin yan kısımların abra ve yutpa olarak anılan Erlik'in iki yaratığı temsil edilmektedir. Üç başı bir yılan olan yutpa genellikle siyah renkli bir sicimden yapılmakta ve sırt kısmından başlayarak cübbenin boyu kadar yapılmaktadır. Erlik'in canavarlarından biri olan yutpanın cübbedeki görevi, şamanı üzüt yekten (ölüler ruhu) korumaktır. (Anohin, 2006: 50)

Diğer canavar olan abra ise Erlik'in dünyasında bulunan pay tengis (kutsal deniz) canavarının soyundan gelmektedir. Genellikle baş kısmı yeşil ve kuyruk kısmı kırmızı kumaşlarla gösterilmektedir. Abranın cübbe üzerindeki görevi Ülgen ile iletişimi kolaylaştırmaktır. Abra ve yutpaya paralel olarak cübbenin sırt kısmına dokuz sicim asılmaktadır. Bu sicimlere omuz manyakı denilmektedir. Bu sicimlere baykuş tüyleri takılarak süslendiğinde bunlara omuz kanatları denilmektedir. Tuva şamanlarını cübbelerin arka kısmında şerit parçalar vardır. Bu şeritler şamanın yardımcı ruhlarından olan yılanları temsil etmektedir. Şamanının gücü arttıkça sırtındaki yardımcı yılanların sayısı da artmaktadır. Alt dünyanın sakinlerinden ve Erlik'in yardımcılarında olan yılan şamanın alt dünyaya yaptığı seyahatinde yol göstericisidir. Yakut şamanlarının cübbelerindeki şeritler yılanı değil saçı temsil etmektedir. (Hoppal, 2012: 209) Bunun nedeni insanın kutunun saçında bulunması ve bu kutun güç verdiğine inanılması olabilir. Uzun saç aynı zamanda şamanın kuş gibi tüylerini temsil etmektedir. Hakaslar kutun saçta olduğunu düşünceleri nedeniyle kut kaçmaması amacıyla saçlarını örmektedir. Buradan yola çıkarak Yakutlarında benzer bir inanişaya sahip olduğu sonucunda varabiliriz. Aynı zamanda kutun tanrı tarafından şamanın kafasından içeriye gökkuşağı şeklinde girdiği inancı bulunmaktadır. Bu yüzden içinde kut bulunan saç şamanı güçlendiriyor olabilir. Saç içerisinde barınan kut şaman güç ve kuvvet vermesi nedeniyle Yakut şaman kostümlerinde saç süsleme olarak kullanılmıştır.

Cübbenin iki omzuna da ülbrek denilen puhu kuşu, baykuş kartal veya şahinin tüylerinden iki kanat konulmaktadır. Bu tüyler sayesinde kartal ve şahin kimse fark etmeden şamanları ruhlar alemine götürmektedir. (Anohin, 2006: 52) Tuva şaman cübbesinin omuzlarında gagaları birbirine bakan tahtadan iki karga figürü bulunmaktadır. Buradaki karga figürü genellikle şamanın seçmiş olduğu hayvan ata figürünün tasviridir. (Bayat, 2006: 177)

Hakas şamanları Pügdür, Pulgos ve Çalancih olarak üç gruba ayrılmaktadır. Bu gruplar şamanların arasındaki rütbe farklarını göstermektedir. En kıdemli olanlara Pügdür denilmektedir. Pügdürler 9 davullu şamanlardır, ayinlerde cübbe giyerler ve çok fazla yardımcı ruha sahiptirler. Bu nedenle ekstaz halindeyken daha uzak mesafelere gidebilmektedirler. Pulgoslar orta rütbeli şamanlardır. Ayinlerde kullandıkları cübbeleri

basit ve sadedir. Daha az ruhla iletişime geçip, ekstaz halinde daha kısa mesafelere seyahat edebilirler. Çalancılar en düşük rütbeli şamanlardır. Şaman giysisi giymez ve davul kullanamazlar yalnız hipnoz yapma yetenekleri bulunmaktadır. Nazardan kaynaklı rahatsızlıkları iyileştirebilirler. (Davletov, 2007: 94)

Şaman öldüğünde veya bir sebepten şamanlığı bırakması gerektiğinde cübbesi onunla birlikte gömülür veya ormanda bir ağacın dalına asılır. Öbür dünyanın bu dünyanın tersi olduğu düşüncesiyle şamanın eşyaları kırılıp tersine çevrilmektedir. Tuva şamanlarının cübbelerinde insan kaburga kemikleri sergilenmektedir. Koruyucu ruhu kuş olan şamanlar yeraltı dünyasında da gökyüzünde de rahatça dolaşabilmektedir. Şamanın cübbesinde kemiklerin bulunmasının nedenlerinden biri de şaman adayının şamanlığa geçişi sırasında yeraltı ruhlarından parçalanması, yeniden doğuş sürecinin temsili ve şaman adayının sıradan insanlardan daha fazla kemiğe sahip olduğuna inanmalarıdır. Şaman cübbesindeki kemik aynı zamanda bir topluluğu ve akrabalık bağlarını temsil etmektedir. Şaman aksesuarları, cübbesi ve üzerindeki sembollerin verdiği güçle bir topluluğun temsilcisi haline gelmektedir. Ölen şamanlarında cübbeleri gömülmez ve ardılı gelen şamana devredilmektedir. (Hoppal, 2012: 208) Ölen şamanının cübbesi, yeni şaman adayına bir at karşılığında satılmaktadır. Cübbe hangi kabile için satın alınırsa yalnız o kabileden kullanılabilir. Kabile ruhları cübbede toplanmaya başladığı için cübbe kabileden dışarı çıkarılmaz. Şaman giysisi hastalık tedavisi için yapılan bir ayinde kullanılır ve hasta kurtulamazsa ruhların cübbeyi terk ettiğine inanılmaktadır. Giysi kirlenmiş ve kullanılamaz hale gelmiştir bu nedenle yeni cübbe yapılması gerekmektedir. (Eliade, 1999: 177)

2.2. Şaman Başlığı

Şamanın başlığı kostümünün en önemli öğelerinden birisidir. Şamanlar güçlerini başlıklarından almaktadır. Başlık kullanmadan ayin yaptıkları takdirde güçlü varlıklarla iletişime geçemeyeceklerini düşünmektedirler. (Eliade, 1999: 185) Şaman başlığı, davulu gibi şamanın en eski eşyalarından birisidir. Erken Tunç Çağı'ndan kalma kaya resimlerinde bile tüyler ve boynuzlarla süslenmiş şaman başlığına rastlanmaktadır. (Çirkin, 2022: 413) Şamanın başlığı cübbesiyle birlikte hazırlanır. Şaman manyakı denildiği zaman akla cübbe

ve başlık bir bütün olarak gelmektedir. Başlık için sıradan çok kaliteli olmayan kumaşlar kullanılır ve genellikle kırmızı renkli olup üzerine de üç düğme dikilir ve başlığa yapılacak süslemeler bu düğmelerle bağlanır. Şaman başlığı kostümünün tamamlayıcısıdır. Şaman kostümünde şamanın hayvan atası temsil edilmektedir. Bu ata genellikle kuş olarak tasavvur edildiği için başlıklar kuş tüyleriyle süslenmektedir. Kuş tüylü başlıkla tamamlanan kostüm yardımıyla şaman gökyüzüne uçabilir. Yer altına inmeyi kolaylaştıran kostümler genellikle diğer hayvanları tasvir etmektedir. (Bayat, 2006: 177-178) Şamanın iki türlü başlığı bulunmaktadır. Bunlardan biri cübbeyle giyilir diğeri cübbenin gerekmediği durumlarda giyilmektedir. Cübbe ile birlikte giyilen başlık cübbenin tamamlayıcısıdır ve üzerinde çeşitli semboller bulunmaktadır. Üzerine boncuklar, tüyler, ipler ve çeşitli kumaşlarla desenler yapılmaktadır. Cübbesiz giyilen başlık genellikle savunma gerektirmeyen zararsız iyi ruhlara yapılan ayinlerde kullanılmaktadır. Bu başlık kuzu postundan yapılır ve üzerine demet şeklinde kuş tüyleri yerleştirilerek arka kısmından üç beyaz şerit sarkıtılır. Beyaz renk iyi ruhların hoşuna gitmektedir. Bu nedenle beyaz kumaşla süslenen başlık aynı zamanda beyaz kuzu postundan yapılmaktadır. Bu başlığı ak şamanlar kullanır. Kara şamanların kullandığı başlık ise kara kuzu postundan yapılmaktadır. (Yücekal Ermetin, 2009: 291) Bazı şaman başlıklarında boncuk yerine demir plakalar kullanılır. İnsan yüzü ve kurt ağzıyla süslenen başlıklar bulunmaktadır. Başlığın boş kalan kısımları ay ve yıldızlarla süslenir ve geyik tüyleri yerleştirilir. Başlığın ensesinden uzunca bir şerit sarkmaktadır. Bu şerit demir başlık kullanan şamanlarda zincir şeklinde karşımıza çıkar ve şamanın omurgasını temsil etmektedir. (Khashosvskaya, 2012: 120)

Şamanın başlığı onun diğer şamanlardan ayıran bir özelliktir. Cübbe ve başlık hazırlanırken ruhun tarifine ve şamanın bütçesine göre hazırlanmaktadır. Şamanın vücudunun en önemli kısmı olan başını korumak amacıyla kullanılan başlık çok önemli bir aksesuardır. Genellikle deriden ve kumaştan yapılan başlığın özellikleri bölgelere göre değişiklik gösterir. Kumandin şamanları başlığı kayın ağacı kabuklarından yaparken, Altay ve Uranhay şamanları geyik derisinden yapıp dikdörtgen şekil vermektedir. Tuva şamanlarının başlığı ise mavi renkli kumaştan yapılır ve üzerine insan suratını andırması için iki göz ve burun çizerek kırmızı kumaştan kulaklık yapılmaktadırlar. (Radloff, 2008: 120)

Tuva ve Tuba şamanlarının kostümleri neredeyse birbirleriyle aynıdır. Başlığın ana kısmı geyik derisinden iç kısmı astarlı ve geniş şeritli olarak yapılmaktadır. Üst kısmına vaşak derisinden şeritler yapılır ve bu şeritler geyiğin çenesinin altından alınan beyaz kıllarla süslenir. Tek sıra kartal tüyleri eklenir ve yine geyik derisinden saçaklar yapılır. Ense kısmından bele kadar uzanan bellik adı verilen geyik derisinden yapılmış ve geyiğin çene altındaki beyaz kıllarıyla süslenmiş bir şerit uzatılmaktadır. (Prokofyeva, 2014: 77)

Altay şamanlarının iki çeşit başlığı bulunur. İlki kuş pörük veya yılan maştuu kuş pörük (yılan başlı kuş şapkası) denilen süslemeli başlıktır. Bu başlık bir yerden bir yere götürülürken ters çevrilerek cübbenin içerisine sarılır. Başlık cübbe de olduğu gibi evin özel bir köşesinde kimsenin dokunamayacağı şekilde cübbeyle birlikte muhafaza edilir. Bu başlık cübbeyi hazırlayan kadınlar tarafından hazırlanır ve olabildiğince süslü yapılmaktadır. (Radloff, 2008: 306) Başlığın ana kısmı kırmızı kumaştan dikilerek üç düğme ile tutturulur. Bu düğmelere topçı adı verilmektedir. Başlığın göz, alın ve ense kısmına vaşak derisi dikilir. Bu şekilde başlık üç parçaya ayrılır ve bu tip başlıklara üç üyeli kuş pörük yani üç parçalı kuş şapka denilmektedir. (Harva, 2015: 404; Anohin, 2006: 54; Potapov, 2012: 267) Kostümün tamamlayıcısı olan başlığa Altay şamanlarının kuş pörük demesi Altay bölgesinde kuş formu kostümlerin kullanımının daha yaygın olduğunu göstermektedir. Gözün üzerine gelen kısma inciler adı verilen birbirine paralel olacak şekilde boncuk çekilir. Her sırada 5 boncuk bulunur ve uç kısmına da deniz kabuğu takılmaktadır. Boncuk şeridinin bittiği kısma iki kulağın üzerine gelecek şekilde sincap kuyruğu dikilmektedir. Bu süslemenin ismi de kulaktır. Alın kısma birkaç sıra deniz kabuklarından yapılmış şerit dikilmektedir. Bazı durumlarda deniz kabuğu yerine göz üzerinde kullanılan püsküller ve boncuklar da dikilebilir. Yılanbaşı denilen deniz kabuklarının sayısı tek sayı olacak şekilde değişiklik gösterebilir. Püsküllerin sayısı ise 13'tür. Bazı başlıklara gökkuşağı şeklinde dokuz renkli kumaş dikilmektedir. Şapkanın üst kısmına dokuz düğüm ile bağlanmış sicim dikilir. Bu düğümlere polçok adı verilir. Şapkanın ensesindeki süslemeler ön yüzle hemen hemen aynıdır. Bazı başlıkların ense kısmına kuş figürleri yerleştirilmektedir. Başlığın kenarlarına baykuş tüyleri dikilir. (Anohin, 2006: 55) Dağlık Altaylarda bulunan Karakol kültüründen kalma kaya resimlerinde şamanların başlıklarını kartal tüyleri ve boynuzlarla süsledikleri görülmektedir. Kuş formu şaman başlıkları daha çok Altay-Sayan Bölgesi'nde

görülürken, Baykal yakınlarında ve Sibirya'nın kuzey bölgelerinde daha çok geyik figürlü başlıklar karşımıza çıkmaktadır. (Çirkin, 2022: 414)

Dolgan şamanları başlıktan ziyade iki çeşit taç takmaktadır. Demir veya bakırdan yapılmış sert taç ile kumaştan yapılan yumuşak taç bulunmaktadır. Bu taçlar Sibirya'nın genelinde görüldüğü gibi yine kumaşlar, boncuklar, boynuzlar ve tüylerle süslenmektedir. Tacın ön kısmında yüzü kapatan bir kumaş bulunmaktadır. Bununla birlikte omuzla birleşen başlıklarda görülmektedir. Bu başlıklarda aynı şekilde kumaş ve boncuklarla süslenmektedir. (Prokofyeva, 2014: 49)

Tunguz şamanlarının başlıkları, Buryat şamanlarındaki gibi demirden olup ren geyiği boynuzunu andıran üç çentikli demir boynuzlar taşımaktadır. Bu boynuzlar iki yanda olabilirken, Altay şamanlarının başlıklarına taktıkları baykuş tüyleri gibi, başlığın hem ön kısmında hem de arka kısmında bulunabilmektedir. (Harva, 2015: 411)

Yakut şamanlarının başlıkları bulundukları bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Kolim Yakutları geyik derisini çembere sararak bir taç oluşturmaktadır. Bu tacın alt kısımları da yine geyik derisinden yapılan şeritler ve kurdelelerle süslenmektedir. Günlük hayatta yapılan çok teferruat gerektirmeyen ayinlerde kadın şapkası kullanılır. Doğu Yakutların şamanları ayin sırasında deriden dikilmiş nispeten daha sade kalpaklar kullanmaktadır. Kuzey Yakutları ise Dolganlarda olduğu gibi demir taçlar ile ayin düzenlemektedir. Bu geleneğin Dolganlara ve Kuzey Yakutlara, Evenklerden geçtiği düşünülmektedir. Yakut şamanları eski dönemlerde hayvan ata olarak benimsedikleri ayıyı kostümlerinde doğrudan kullanırlardı. Ayının kafa dersini olduğu gibi ayırıp başlık amacıyla kullanmaktaydılar. Buna benzer diğer örnekler ise Teleüt şamanlarının puhu kuşunun bütünlüğünü bozmadan dersini olduğu gibi yüzerek başlık olarak kullanmaları ve yine aynı şekilde Evenk şamanlarının turna kuşunun dersini bütün halinde başlık olarak kullanmaları gösterilebilir. (Prokofyeva, 2014: 104) Yakut şamanlarının cübbelerinde bulunan güneş ve ay sembolleri başlıklarında da bulunmaktadır. Yakut Türkleri güneş ve ayın iki kardeş olduğuna ve hatta kahramanların ataları olduğuna inanmaktadırlar. Bu nedenle hem cübbelerinde hem de başlıklarında güneş

ve ay motifine yer verirler. Bu iki gök cismi cübbeden demir halka veya plaka olarak temsil edilmektedir. (İnan, 2015: 29; Radloff, 2008: 224)

Udegey şamanlarının başlıklarının üzerinde sıradan insanların göremeyeceği varlıkları ve alemleri görmeye yarayan kırmızı kumaştan yapılmış şaman gözü bulunmaktadır. Bu geleneğin Okunev kültüründen kalma olduğu düşünülmektedir. Okunevlerden kalma kaya resimleri ve heykellerde şaman gözü yapmak için kaya kullanılmaktaydı. Kayanın üzerine bir şerit geçirilir ve şeridin her iki ucuna hayvan boynuzları takılırdı. Kaya resimlerinde ise aşı boyası kullanılarak göz çizilirdi. (Vadetskaya, 2014: 46)

Kumandin Türklerine göre her boyun koruyucu ruhu vardır. Bu ruha “Peyne” denilir. Koruyucu ruh ile kabile arasındaki bağı sağlamak ise şamanın görevidir. Peyneyle iletişimi kolaylaştırmak için şaman kostümünün her bölümünde özel parçalar taşır. Başlığa takılan kuş tüyleri Ülgen’in şaman ve beraberindeki ruhları daha kolay kabul etmesine olanak sağlamaktadır. (Beydili, 2004: 467)

Yakut, Buryat ve Tunguz şamanları başlıklarını boynuzlarla süslemekteydiler. Genellikle geyik nadiren boğa boynuzları kullanılırdı. Sibiry bölgesinin genelinde ise ren geyiği boynuzlarıyla süslemektedir. Buryat şamanlarının başlıkları demirden olup üzerinde iki tane demir boynuz bulunmaktadır. Gücü simgeleyen boynuz şamanın ayin sırasında hangi hayvanın boynuzunu kullanıyorsa o hayvanın donuna girmesini ve kötü ruhları etrafından kovmasını sağlamaktadır. (Bayat, 2006: 187) Bir Buryat şamanının başlık örneği şöyledir; demirden yapılmış miğfer iki adet demir boynuza sahiptir. Ense kısmından omurgayı temsil eden bir zincir uzanır. Gözlerin iki yanında kolburga adı verilen bir halkaya bağlanmış üç demir çubuk yer almaktadır. Miğferin kalan kısımları yılan şeklinde kumaş parçaları, başlığın muhtelif yerlerine sincap ve gelincik kürkü asılmaktadır. (Eliade, 1999: 181)

Kaçın, Sagay ve Kızıl şamanları başlık olarak kahverengi veya kırmızı kumaştan yapılmış yukarıya doğru sivrilmiş bir külâh kullanmaktadır. Bu külâhın alt kısmı siyah kumaşla kaplanır tepe kısmına kuş tüyleri takılır ve bu tüyler bazen enseye doğru salınırken

bazen de dümdüz tepeye doğru uzatılmaktadır. Aynı şekilde şamanın yüzünü kapatacak şekilde saçaklar kullanılır ve şapkanın arka kısmına birkaç düğüm atılmaktadır. (Prokofyeva, 2014: 69) Aynı topluluk içerisinde bile bu kadar farklı süslenme şeklinin olmasının nedeni hem bağlı bulunan kabilelerin gelenekleri hem de şamana yol gösterici ruhun istekleridir.

Sibirya bölgesinin geneli şaman başlıkları birbirine benzer özellikler taşımaktadır. Şamanların gözlerini kapatan saçakların nedeni; şamanın dışarıdan gelen ışıklardan ve kalabalık görüntüsünden rahatsız olmadan rahatça transa geçebilmesini kolaylaştırmaktır. Buna ritüel körlük denilmektedir. Ayrıca bazı şamanlar başlıktan sarkan saçakları çenelerinin altında bağlamaktadır. Bu daha çok güçlü şamanların yaptığı bir uygulamadır. (Harva, 2015: 414)

Kaya resimlerinden itibaren takip edilebilen şaman başlığının ve davulunun kullanımı Erken Tunç Çağına dayanmaktadır. Kaya resimlerinde şamanlar cübbesiz olarak tasvir edilmektedir. Bazı araştırmacılar şaman cübbesinin, şaman kostümünün bir parçası olmasının nedenini kabileler arası savaşların yaygınlaşması ve cübbenin bir zırh gibi kullanılarak, üzerinin savaş aletleriyle süslenmeye başlanmasına bağlamaktadır. (Prokofyeva, 2014: 6) Şaman cübbesinin daha sonra kullanılmaya başlanmasının sebebi yalnız kabileler arası savaş, hayvan ata inancı ve totemizm gibi etkenler olmayıp, Erlik inancının Budizm aracılığıyla Türk inançlarına dahil olması olabilir. Erlik'in ortaya çıkmasıyla birlikte şamanların kötülükten korunmak için yeni materyaller geliştirmesi gerekmektedir. Cübbe bir zırh görevi görerek ayin esnasında şamanı Erlik'in kötü ruhlarının saldırılarından korumaktadır. Bölgenin Hristiyanlaşmaya başlamasıyla birlikte cübbe önemini yitirmeye ve şamanlar tekrardan cübbesiz ayin düzenlemeye başlamıştır. Bunun nedeni ise Hristiyanlığın etkisiyle Erlik'in kötülük Tanrısı kimliğinden ayrılarak şeytan figürüne dönüşmeye başlaması, Erlik'e ayin yapılmasının doğru olmadığı veya gerek olmadığı düşüncesiyle yalnız Tanrı için ayin yapılmaya başlanması ve iyi ruhlara yapılan ayinlerde cübbeye ihtiyaç duyulmaması olabilir.

2.3. Şaman Davulu

Şaman olmadan önce aday zorlu yollardan geçmekte ve usta bir şamanın yanında eğitim görmektedir. Eğitimini tamamlayan şamanın, şamanlığa geçişi törenle kutlanır. Bu ilk törenin iki önemli unsuru vardır; giysi ve davul. Davul şamanın hayatı boyunca ona yardım edecek, Tanrılarla ve ruhlarla iletişime geçmesini sağlayacak ve seyahatlerinde binek olarak kullanabileceği çok önemli bir eşyadır. (Artun, 2007: 4) Eğitimini tamamlayan şamanın davulu ustalar (us kiji) tarafından yapılmaktadır. Şaman, davulunu ayinlerde kullanmaya başlamadan önce birtakım işlemlerden geçirmektedir. Yeni yapılan davulu tütsülemek için ardıç yaprakları yakılır, davul dumanının üzerinde gezdirilir ve ardından şarap serpilerek işlem tamamlanır. Bu işlemlerden geçen davul kutsanmış olur ve ayinlerde kullanılmak üzerine hazır hale gelmektedir. Tütsüleme işleminde ardıç ağacının kullanılmasının sebebi, ardıç ağacının yaprak dökmemesi nedeniyle kutsal görülmesidir. (Anohin, 2006: 58) Şaman davulu, şaman giysisinden de eski bir tarihe sahiptir. Altaylarda bulunan birçok kaya resminde elinde davuluyla şaman figürü ve davulun üzerindeki semboller tasvir edilmiştir. (Martinov, 2013: 302; Çirkin, 2022: 384)

Şaman davulunu yaptıktan sonra, davulun canlanması için birtakım törenler yapılır. Bu törende şaman davulunun kasnağına hangi ağaçtan kesilip yapıldığını, derisine hangi hayvandan elde edildiğini anlatır. Şaman hayvana seçildiği andan öldürülüp derisinin yüzüldüğü ana kadar, ağaca da seçildikten sonra kesilip yontulduğu ana kadar her şeyi anlatır. Ardından davulunu sular ve bu suyla davul canlanıp, geçmişini hatırladığına inanılır. (Arbachakova and Nevskaya, 2017: 28)

Tanrı Ülgen, altın fincan içerisindeki gök çiçekten bir insan yaratmış, kardeşi Erlik'te bu çiçekten çalarak bir insan yaratmıştır. Bu duruma sinirlenen Ülgen, kardeşi Erlik'in yarattığı halkı kara kavim, kendi halkını ak kavim olarak adlandırmış ve kara kavmi güneşin battığı yere sürgün etmiştir. Burada bir çembere deri bağlayarak davulu bulan kara kavim ilk şaman ayinini gerçekleştirdiklerine inanılmaktadır. (Anohin, 2006: 20)

İnsanlar Yer Su ruhlarına ve Tanrılarına yakındır. “Altay Han”, Abakan Ata”, “Bey”, “Katun” adlarına sahip Yer Su ruhları ve Tanrılarına aracı olmadan dua edebilir ve kurbanlar sunabilir. Ancak daha büyük ruhlar ve Tanrılara ulaşamazlar. Bu durumda aracıya ihtiyaç vardır. Bu araçlar genellikle atalardır. Ataların ruhlarıyla iletişime geçme görevi şaman aittir. Şaman davulu vasıtasıyla atalarının ruhları ve yer su ruhlarının yardımcıları ile Tanrılarla iletişime geçebilmektedir. (İnan, 1987: 392) Altay şamanlarının bazıları davullarına Yer ve Su Tanrılarının isteğiyle sahip olmaktadır. Bu şekilde davul sahibi olan şamanlar, davullarının “Abbu Kaan”, “Adıgana”, “Kara Kaya” gibi adlara sahip Yer Su Tanrılarının ilahi bir hediye olduğunu düşünürler ve bununla övünmektedirler. (Radloff, 1956: 8)

Şor şamanlarının yapacakları davulların şekline, süslemesi ve şamanın hayatı boyunca kullanacağı davul sayısına Mustag (Buzdağ) karar vermektedir. Mustag’ın emrettiği davulların sayısı tamamlanınca şaman da hayata vedag etmektedir. Şor türklerine göre şamanın davulunu nasıl yapacağını ve ona hangi ruhların yardım edeceğini şamana Erlik öğretmektedir. Şaman Erlik’ten öğrendiği her bilgiyi Ülgen’e danışmak ve onun da onayını almak zorundadır. (İnan, 2015: 392)

Şor şamanlarının yeni davullarına geçiş töreninde obadaki insanlar toplanır ve ormana giderler. Şaman ormanda ayin yapar. Ardından üç gün boyunca davulun malzemeleri toplanır ve birleştirilir. Davul tamamlandıktan sonra onayı almak için Mustag’a sunulur. Mustag ve oğulları davulu gözden geçirir. Mustag’dan onay alan davul bu sefer Ülgen ve Taz Kaan’a sunulur. Gök Tanrılarında onayı alındığında Erlik adına bir tören yapılır, Erlik davulu gözden geçirir. Şamanın davulu ne kadar kullanabileceğini ve davulla kaç kurban sunabileceğini tayin eder. Bu merasimlerden sonra şaman davulunu kullanmaya başlayabilir. (Şener, 1996: 19)

Tuva şamanlarının iki davulu bulunmaktadır. Bir davulla kötü ruhları uzaklaştırırken diğerini hastaları iyileştirmede kullanmaktadır. Altay şamanlarının da ak ve kara olmak üzere iki davul bulunmaktadır. Ak davulda bakır süslemeler bulunur bu davul ve süslemeler aracılığıyla iyi ruhlarla iletişime geçilmektedir. Kara davulda demir süslemeler

bulunmaktadır. Bu davulla Erlik ve onun kötü ruhlarıyla iletişime geçilmektedir. (Korkmaz, 2016: 192)

Şaman davullarının boyutları, kullanacak olan şamanın yaşına göre değişiklik göstermektedir. Çocuk yaşta şamanlığa başlayanlar daha küçük davullar kullanırken yaş ilerledikçe davulun boyutu da değişmektedir. Kadın ve erkek şamanlar arasında ise davul farkı bulunmamaktadır. Şamanın davulu bir çadırdan başka bir çadıra şaman dışında biri tarafından taşınacağı zaman mutlaka at üstünde gidilmeli, davulu taşıyan kişinin sırtına sıkıca bağlamalı ve davulun bütün çingiraklarını ses çıkarmayacak şekilde bağlanması gerekmektedir. Davulun üzerindeki resimlerin zarar görmemesi için çok dikkatli olunması gerekir. Havanın yağmurlu olduğu durumlarda davul şamanın cübbesi ile örtülür. (Anohin, 2006: 59)

Şamanlar öldüklerinde obadan, insanlardan ve hayvan sürülerinden uzak bir tepeye, bir ağacın dibine gömülmekte ve davulları da parçalanarak ağacın dalına asılmaktadır. (Gömeç, 2003: 91) Ölen şamanın davulunun da şamanla birlikte öteki aleme gittiğine inanılmaktadır. Ölen şamanların ruhları bazı zamanda yakınlarını ziyaret etmeğe gelmektedir. Ruhun ziyarete geldiği obanın yakınlarından veya ormanlık alanlardan gece vakti gelen davul seslerinden anlaşılmaktadır. (Anohin, 2006: 26) Altay şamanları ölümünün ardından bir hafta geçtikten sonra yakınlarını ziyarete gelmektedir. Şamanın ruhunun ziyarete gelmesi yine ormanlık alandan gelen davul seslerinden anlaşılır. Bundan sonra şamanın ruhu adına yeni bir davul yapılmaktadır. Yapılan davul başka bir şaman tarafından tütsülenerek temizlenir ve üzerine şarap serpildikten sonra merasimle evin en güzel yerine asılmaktadır. Bazı durumlarda şamanın vasiyetiyle ölümünün ardından tekrar bir davul yapılarak, çadıra asılmaktadır. Çoğunlukla şamanların iki davulu olur, bir tanesi ayin ve törenlerde kullanmak için diğeri ise sergilemek için kullanılmaktadır. (Anohin, 2006: 59) Akrebalarını ziyaret eden ruhun Erlik'in yeraltı dünyasıyla iletişimi kesilir ve aruu nemeler (temiz ruh) arasına katılır. İnan, 1987: 424)

Şamanların davullarını asarken içerisinde bulunan kötü ruhların dışarı çıkması için davulun derisi yırtılmaktadır. Yakutlar şamanlarını gömmezler Bunun yerine tabutlarını

havada durabilecek şekilde ağaçların arasına ya da direklere asmaktadır. Şamanın Davulu yakınlarında bir ağacın dalına asılmaktadır. Şamanların davullarını asarken içerisinde bulunan kötü ruhların dışarı çıkması için davulun derisi yırtılmaktadır. Yakutlar şamanlarını gömmezler Bunun yerine tabutlarını havada durabilecek şekilde ağaçların arasına ya da direklere asmaktadır. Şamanın Davulu yakınlarında bir ağacın dalına asılmaktadır. (Seroşevsky, 2019: 205)

Davul, şamanın ekstaz haline geçmesine ve alemler arasında seyahat etmesine yardımcı olmaktadır. Şaman göğe yükseldiği sırada karşılaştığı ruhları görmenin heyecanını davuluna vuruşuyla belli etmektedir. (İnan, 2015: 116) Şamanlar davullu ve kopuzlu şaman olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Altay Türklerinin şamanları ayinlerde davul kullanmaktadır. (Ögel, 2000: 5) Şaman davulunun sesi şamanının ekstaz haline geçmesine yardımcı olmaktadır. Deneyim sahibi olan şamanlar birkaç davul vuruşundan sonra kolayca ekstaz haline geçebilmektedirler. Günümüzde yapılan araştırmalarda da davul sesi gibi belli bir tonda sürekli devam eden seslerin hipnoz haline geçmeyi kolaylaştırdığı ortaya çıkmıştır. (Harner, 1999: 199)

Şamanın ayin yapabilmesi için kullanması gereken en önemli eşya davuldur. Altay ve Saha Türklerinde davula tüngür, çaluu veya çalını denilmektedir. Tüngür kelimesinin Moğolca'dan geçmiş olabileceği düşünülürken, çaluu kelimesi Türkçe çalmak anlamına gelmektedir. (Gömeç, 2003: 91; Ögel, 2000: 205) Şor Türkleri, davulun tokmağını süsledikleri bezelere çaluu demektedirler. Altaylılara göre tüngür davulunun kendisini, çalını ise ölen şamanların davulunun ağacından yapılan tokmağı temsil etmektedir. Şamanlar kendi istekleriyle değil, atalarında bulunan şamanların kendilerini seçmesiyle şamanlığa başlar ve davul sahibi olurlar. Bazı durumlarda şamana davulunu ata ruhu değil, yer su ruhları ve temiz ruhlar (arın töşler) seçerler. Bu şekilde sahip olunan davullara, onur davulu denir ve şamanlar bununla övünmektedirler. (Anohin, 2006: 56)

Kamlar bazen ayin sırasında davul yerine yölge (yay) kullanmaktadır. Ancak yölge ile yapılan ayinler davul ile yapılan ayinler kadar etkili değildir. (Radloff, 1956: 340) Bazı şamanlar ayinlerde yalnız yölge kullanır. Bu gibi durumlarda ruhların ne isteyeceklerini çok

iyi bilmek gerekmektedir. Genellikle akrabaların istekleri ve teferruatsız ayinler sırasında yölgeler kullanılmaktadır. (İnan, 2015: 95) Her ayinde davul kullanılmamaktadır. Şamanlar dağ ruhları için yapılan törenlerde davul ve tokmak kullanmamaktadır. (Bayat, 2006: 29) Yakut şamanları davula, Altay şamanları kadar önem vermemektedir. Davulun bulunmadığı zamanlarda at kuyruğuyla ayin yapabilirler. Şamanlar adaylık döneminden geçtikten sonra dağ ruhlarının yardımıyla davulunu yapacağı ağacı bulmaktadır. Ayrıca hayatları boyunca kaç tane davula sahip olduklarına da yine dağ ruhları karar vermektedir. Dağın tahsis ettiği son davul da yırtıldığında şaman hayata veda etmektedir. Bu nedenle şaman davullarının üzerinde kutsal gördükleri dağların motifleri bulunmaktadır. Şamanlar ak ve kara olarak iyi ayrılır. Ak şamanlar yalnız gündüz vakti davul kullanmadan, cübbe ve külah giymeden iyi ruhlar için ayin yaparlar ve kanlı kurban vermezler. (İnan, 2015: 83) Altay şamanları Ülgen adına yaptıkları ayinlerde yalnızca davul kullanabilirler cübbe giymelerine gerek yoktur. Ancak Erlik için yapılan ayinlerde şamanın teçhizatının tam olması gerekmektedir. (Demir ve Akgün Çomak. 2015: 28)

Davul ayin sırasında kamın bineği görevini görür ve kamın zorlu yollardan geçmesine yardımcı olmaktadır. Göklere çıkarken davul bir kuş, yeryüzünde gezerken davul at ve tokmağı da kamçı, denizlerde ilerlerken davul kayık tokmak ise kürek görevi görmektedir. (Çoruhlu, 2002: 76) Yakut Türklerinde davulunun sesi seyahat sırasında şamanın yönünü bulmasını sağlamaktadır. Bu nedenle davul sürekli olarak çalınmalıdır. Aksi takdirde seyahat sırasında davulunun sesi kesilirse şaman yönünü kaybetmektedir. (Arslan, 2006: 29) Davulunun sesi şamanın trans haline geçmesine neden olur. Trans haline geçen şamanın bedeni maddi dünyada bulunmaya devam ederken, ruhu öteki aleme geçiş yapar. (Turan, 2010: 155) Soyot Türkleri davullarına “şamanın atı” anlamına gelen “khamu at” adını vermektedirler. Altay şamanları davullarına kendi atlarının isimlerini vermektedirler. (Drury, 1999: 204)

Davul ruhları yardıma çağırdığı gibi, kötü ruhları da uzaklaştırma görevi görmektedir. Davulda barınan kötü ruhlar çıkan gürültüden rahatsız olarak uzaklaşmaktadır. Hasta tedavisi sırasında şaman sürekli davula vurarak kötü ruhların çalmış oldukları ruhu geri getirmelerini sağlamaktadır. (Çeribaş, 2007: 120) Ayin sırasında şaman önce davulunu

ateşe tutarak her yanını tütünler, ardından davulundan kötü ruhları uzaklaştıran şaman, iyi ruhların adlarını okuyarak davuluna toplar, iyi ruhlar davula doldukça şamanın davula vuruşu şiddetlenmektedir. (Drury, 1996: 38) Şaman davulu kötü ruhları uzaklaştırma aracı olarak kullanıldığı için halk arasında bir tabu olarak görülmüştür. Şaman davulunun adını anmak yerine dolaylı yollardan ifade etmeye çalışmışlardır. Davul aynı zamanda şamanın kötü ruhlarla savaşmak için kullandığı bir silahtır. Ok ve yay görevi görmektedir. Bu nedenle bazı şaman davullarına “ırlayan yay” denmektedir. Çukçilerde şamanlar ruhları etrafına toplayabilmek için davul çalma eğitimi almaktadırlar. (Perrin, 2003: 41) Şamanların hastalıkları iyileştirmek için çağırdığı ruhların kendilerine özel şarkıları bulunmaktadır. Bu nedenle şamanının prestiji bildiği şarkı sayısına göre artış göstermektedir. (Syhenkon, 2012: 110)

Şaman ayinleri sırasında şamanı öbür dünyaya götürecek olan at fiziksel olarak orada bulunmasa da ayin sırasında yakılan at kılları sayesinde atın ruhu şamanı götürmek için gelir. Bir Yakut masalında; şeytanda davula üç tane delik açarak davulu üç bacaklı bir at haline getirmiştir. (Eliade, 1999: 511) Ayin sırasında şaman davulunun alt kısmına vurduğundan Erlik ile iletişime geçerek ondan yardım ister, Erlik’ten cevap alamadığında üst kısma vurarak Ülgen’in yardımına başvurmaktadır. (Okutan Davletov, 2021: 96)

2.4.1. Şaman Davulunun Parçaları

Davulun sedir veya kayın ağacından yapılan, iskelet kısmını oluşturan kasnağa kaş denir. Bu kasnağı yapmak için yerleşimden ve yollardan uzak ormanlardaki ağaçlar tercih edilmektedir. Davulun kasnağının yapılacağı ağaca insan veya sürü hayvanlarının dokunmaması gerekmektedir. (Anohin, 2006: 60) Derisi geyik, tay veya dağ keçisinin derisinden yapılır. Üzerindeki semboller gök, yer ve yeraltı ruhlarını ve tanrılarını temsil etmektedir. (Gömeç, 2003: 91) Yakut Türklerine göre ise davulun kasnağı Hayat Ağacının dallarından, derisi ise şamana yardım eden hayvan şeklindeki ruhların derilerinden yapılmıştır. (Arslan, 2006: 29) Sibiry şamanları davulunun Dünya Ağacından yapıldığına inanmaktadır. Dünya ağacından elde ettiği davulu çalmaya başladığında ağaç tarafında dünyanın merkezine gönderildiğine inanmaktadır. (Eliade, 1999: 200) Şaman davulu için

bazen üzerine yıldırım düşen ağaclar tercih edilmektedir. Bu ağacların yıldırım ile temizlendiğine inanılmaktadır. Altay şamanlarının da şamana yol gösteren ruh hangi ormandaki, hangi ağaçtan davul yapılacağı hangi daldan tokmak yapılacağına kadar adaya bildirmektedir. (Korkmaz, 2016: 186)

Davulun iç kısmındaki ilk bölüm eezidir. Eezi davulu ikiye bölen kayın ağacından yapılan bir saptır ve ölmüş şamanları temsilen yapılmaktadır. Bu sapa kaş, göz, burun, sakal şekilleri çizerek şamanın tasviri yapılmaktadır. Altay şamanlarının davullarında bazen iki başlı eeziler bulunmaktadır. Başın biri olması gerektiği yerdedir ve buna çalunun başı (çaludan bajı) denilmektedir. Diğer baş ise ayakların yerindedir. Eezini kafasının her iki yanına kulak ve küpü (ay kulak, sırğa) adı verilen çengeller asılmaktadır. Şaman bu çengellerin çıkardığı sesleri dinleyerek iyi ruhların isteklerini öğrenmektedir. Davulun iç kısmında eeziden başka bir de kiriş bulunmaktadır. Bu demir çubuğun üzerine kötü ruhları (körmös) korkutmak amacıyla okları temsil eden çingiraklar asılmaktadır. Kirişin üzerindeki çingirakların sayısı şamanın iletişime geçebildiği iyi ruhların (arı töş) sayısı ile belirlenmektedir. Kirişin köşelerine çeşitli renklerde şeritler bağlanmaktadır. Bu şeritler şamanı ayin yapması için çağıran insanlar tarafından bağlanmaktadır. (Anohin, 2006: 61) Şaman davuluna asılan çaputlara kurban kurdelesi denilmektedir ve şaman davuluna bez bağlamak kansız kurbanlar arasında sayılmaktadır. (Korkmaz, 2016: 266)

Davulun kasnağı genellikle geyik derisinden, bazı durumlarda koyun veya tay derisinden yapılmaktadır. Kasnağın üst kısmına yani eezinin baş kısmına 5 veya 9 adet kayın ağacından yapılmış çubuk konmaktadır. Bu çubuklara örköş denilmektedir. Örköşler davulun daha tok bir ses çıkarmasını sağlamaktadır. Örköşlerin arasında kırlangıç (karılgaş) adı verilen iki tahta konur, sırğa ve kulak bu kırlangıçlara asılmaktadır. Davulun etrafındaki çıkıntıların sayısı şamanın kudemini göstermektedir. (Arslan, 2006: 29)

Davulun üzerindeki süslemeler ve çizilecek resimlerin tamamına ruhlar karar vermektedirler. Şamana yol gösteren ruhun isteklerinin tamamı yerine getirilmediği sürece şaman tam anlamıyla ayin yapamaz. Aynı zamanda şamanın davulunu, cübbesini ve ayinde

kullanacağı eşyaların yapılmasına yardımcı olan kişilerin edep sahibi insanlar olması gerekmektedir. (İnan, 2015: 91)

Hakas şamanları kendilerine başvuran hastaları iyileştirmek için yaptıkları ayin sırasında davulun üst kısmına hastaya musallat olan ruhları temsil eden demir çubuklar takar ve bu çubuklara hasta tarafından şeritler bağlanmaktadır. Hasta ayinde iyileşemeyip Erlik adına kurban sunulması gerektiğinde demir çubuktaki şeritler kurbanın boynuna bağlanmaktadır. Boynuna bağlanan şeritler sayesinde kurbanının kötü ruhlardan korunduğuna inanılmaktadır. (Erman, 2016: 95)

Buryat şamanları davullarını at derisinden yapmaktadırlar. Bu nedenle seyahatler esnasında davul at formunda şamana yardımcı olmaktadır. (Demir ve Akgün Çomak, 2015: 34) Davulun zarar görmemesi için azami şekilde dikkat edilmektedir. Davul yapıldıktan sonra davulun iskeletini oluşturan malzemeler hiçbir zaman değiştirilmez, yalnız üzerindeki deri zaman zaman değiştirilebilir. Şamanın davulunun asılı olduğu çadırda bir kişi hayatını kaybederse, Erlik'in yardımcısı Aldaçı'nın davulu kirlettiğine inanılır. Bu şekilde kirlenmiş davullara yaman bolot denilmektedir. Kutsallığını ve gücünü kaybeden davulu onarmak ve tekrar ayinlerde kullanılabilir hale getirmek amacıyla derisi değiştirilir. Davulun derisinin zarar görmesi hayırlı bir şey olarak görülmemektedir. Kullanımdan dolayı zarar gören veya sert bir şekilde vurulmasının ardından yırtılan davul derisi değiştirilmez, onun yerine yırtık bölgeye yama yapılarak kullanılmaya devam edilir. Ancak davulun derisi ateşle yanarsa bu kötüye işarettir ve derinin tümüyle değiştirilmesi gerekmektedir. Deri değişim yapıldıktan sonra eski deri ormanlık alanda ağacın dalına asılmaktadır. (Anohin, 2006: 59)

2.4.2. Davulun Üzerindeki Resimler

Şaman davulunun üzerindeki tüm resimler beyaz ve kırmızı boya ile usta yürüçiler (resimci) tarafından yapılmaktadır. İlk resim eezidir. Eezi davulu iki eşit kısma ayırır, üst kısmında eski şamanları (ozo kam) temsil eden bir baş bulunmaktadır. Bu başın iki yanına kulak adı verilen parantez şekli çizilmektedir. Bu çizgiler güneşi ve ayı temsil etmektedir.

Ezinin ortasından yatay olarak giriş geçmektedir. Girişin üzerinde örköşler bulunmaktadır. Ezinin her iki yanında üç tane yay şeklinde çizgi bulunmaktadır. Bu çizgilere solon denilir ve gökkuşağını temsil etmektedirler. Bütün şaman davullarında gökkuşağı bulunmaktadır. (Anohin, 2006: 63) Şamanlık gücü tanrılar tarafından verilmiştir. Bu güç gökyüzünden gökkuşağı şeklinde gelir ve şamanın başından girmektedir. Bu nedenle davulların üzerinde gökkuşağı motifi her zaman bulunmaktadır. (İnan, 2015: 55) Eezinin sapına, tanrı tarafından gönderilmiş (kudaydan ayrılgan) olduğu için hiçbir zaman üzerine yıldırım düşmeyeceğine inandıkları kayın ağacını çizilmektedirler. Kayın ağacının Umay Ana ile birlikte yeryüzüne gönderildiğine inanılmaktadır. Davulun derisinin yapıldığı hayvanın resmi de davula yapılmaktadır. Ayrıca davulun üzerine Erlik'in oğlu Piy Batış'ın cehennemi ve göllerinde yaşayan kamık adı verilen zehirsiz bir yılanın resmide bulunmaktadır. (İnan, 1976: 39)

Davulun kasnağına takılan kayın ağacından yapılan örköşlerin aralarındaki boşluklara noktalar ve yıldızlar çizilmektedir. Davulun kasnağına çizilen resimlerin tümüne pildür (motif, süs) denilmektedir. (Anohin, 2006: 64)

Davulun üzerine semboller çizilmektedir. Üst kısmı gökyüzünü temsil etmektedir. Ay, güneş ve yıldızlar bulunur. Alt kısma yer çizilir. Ayrıca, ağaç, kuşlar, at ve insan resimlerine de yer verilmektedir. Tokmağın, davula vurulduğu zaman boğuk bir ses çıkarması için üzerine önce keçe daha sonra da samur veya tavşanın tüylü derisi geçirilmektedir. Şaman davulunun üzerine resmedilen tavşan, şamanın eşyalarını korumakla görevlidir. (Radloff, 1956: 21)

Altay şamanlarının davullarında at üzerinde durup yıldız tutan bir kişi çizilmektedir. Atın binicisi Ülgen'in kazığı olarak bilinen ve atını bağladığı Kutup yıldızıdır. Kutup yıldız halk arasında Çoban Yıldızı olarak adlandırılır. Yıldızlara çobanlık ettiği düşünülerek bu isim verilmektedir. Davulun üzerine çizile at üzerinde yıldız toplayan kişi Kutup yıldızını temsil etmektedir. (Esin, 2004: 280)

Venüs, güneş ve aydan sonra şaman davullarında en çok rastlanılan figürlerden birisidir. Türkler bu yıldızı çok güzel bir kız olarak düşünmüşlerdir. Venüs ve Ülker birbirlerine aşıktır ve bu iki yıldız ne zaman bir araya gelseler yeryüzünde fırtınaların koptuğuna inanmaktadırlar. (Yücekal Ermetin, 1997: 315)

Şaman davulunda, ayin sırasında şamana yardım eden töslerin resimleri bulunmaktadır. Bu töslerin liderine “Kiji Tös” denilmektedir ve elinde ok ve yay ile gösterilmektedir. Hakas şamanlarına ayin sırasında nasıl davranacağını öğreten tös “Emegey”dir. (Beydili, 2004: 564) Şamanlar ruhları davuluna vurup ses çıkartarak çağırmaktadır. Eğer şamanın yardımcı ruhları fazlaysa diğer şamanlara ruh verebilmektedir. Bazı şamanlar bu ruhları diğer şamanlara satmaktadır.

Davulun iç kısmındaki resimler davulun derisi üzerine de çizilirken motiflerde çeşitlilik artmaktadır. Davulun derisi üzerindeki resimler yer ile ilgili resimler ve gök ile ilgili resimler şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. (İnan, 1987: 448) Davulun bu yüzüne çizilen ana resim eezidir. İki tip eezi vardır; birincisi davulun iç kısmına da çizilen eezidir. İkinci tip eezide ise başı üst taraftadır, beden olarak iki paralel çizgi arasına zikzaklar çizilir ve bacakların arasında bir insan figürü bulunmaktadır. Bu insan şamanı yönlendiren ruh Elgen’i temsil etmektedir. Elgen şamanın esrime haline geçmesini sağlamaktadır. (Anohin, 2006: 67) Eeziyi ikiye bölen kiriş ve üzerindeki süslemeler; omuz, konko, kanura, ve oklar burada da bulunmaktadır. Kirişin üzerinde sağ tarafta ay, sol tarafta güneş, bunların yanında da tan ve akşam yıldızlarıyla çeşitli yıldızları temsil eden, sayısı değişen noktalar bulunmaktadır. İç yüzde bulunan gökkuşağı derinin üzerinde de vardır. Gökkuşağı aynı zamandan insan kaburgalarını da temsil etmektedir. Hakas davulunun üzerindeki gökkuşağının iki yanından iki merdiven sarkar. Şaman bu merdiven aracılığıyla kötü ruhtan kurtarmak istediği hastanın akıbetiyle ilgili izin istemek için Kuday’ın huzuruna çıkar. Merdivenin yukarısında yedi kız resmedilmektedir. Bu kızlar hastaya musallat olan ruh erkekse şamanın ruhtan kurtulmasına yardımcı olurlar. (Erman, 2016: 96) Davulun derisi üzerine çizilen kayın tek çizildiği gibi hayvan bağlanmış şekilde de çizilmektedir. Hayvanın bağlanmış olması töslere kurban verilmesini temsil etmektedir. Davulun kasnağının yapıldığı sedir ağacı ve derisinin yapıldığı geyik motifi de davulun üzerine işlenmektedir. Kurbanın ve kayın ağacının

karşında elinde davuluyla birlikte şaman figürü çizilir. Bu resim şamanın kurbanın ruhunu gökyüzüne götürmesini temsil etmektedir. Kurbanı baş tutan adı verilen bir kişi refakat etmektedir ve bu kişi de davulda kurban resminin yanına çizilmektedir. (Anohin, 2006: 68) Şaman davulunun üzerine her zaman üç tane pura adı verilen üç boynuzlu koç resmedilmektedir. Altay şamanlarına göre gök gürlemesi, puranın sesidir. Bunların haricinde davulların üzerine tavşan, şahin, merdiven, sırık vs. gibi resimlerin çizildiği de görülmektedir. (Anohin, 2006: 70) Altay şamanlarının davullarına pura adlı boynuzlu bir hayvan figürü bulunmaktadır. Pura Ülgen'in şamanlara tahsis ettiği at ruhlarıdır. Bu ruhlar şamanları gökyüzünde gezdirir ve bu gezi sırasında kötü ruhlardan korumaktadır. Şor şaman davullarında Pura yine boynuzlu bir hayvan şeklinde resmedilmektedir. Ancak Pura Taz Kaan'ın temsil etmektedir. Taz Kaan, Altay Türklerinde Ülgen'in annesi veya eşi olarak düşünülmektedir ve Ülgen'den bir kat yukarıda oturmaktadır. Buryatlarda Taz Kaan ana Tanrı rolündedir. (Beydili, 2004: 552)

Davul üzerinde bulunan bir diğer motifte kurttur. Uranhay (Tuba) Türklerinde şamanlar ayinlerde söyledikleri dualarda mutlaka bozkurda seslenmektedirler. Tuva şaman davulunun üzerinde kurt motifi bulunmaktadır. Kurt iki dünya arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Kamın diğer dünyaya geçişini kolaylaştırır ve şamanın güvenliğini sağlamaktadır. (Beydili, 2004: 351) Altay şaman davullarının üzerinde bulunan yedi mavi kurt sürüleri kurt saldırılarından korumakla görevlidir. Yakut şamanlarının davulunun üzerinde bazı durumlarda erkek ve kadın cinsel organlarının temsili de bulunabilmektedir. (Baldick, 2000: 96)

Hakas şamanlarının davulunun ortasında üç çizgi bulunur. Bu çizgiler bizim dünyamız ile ruhların dünyasını ayırmaktadır. Davulun al kısmında koyunların bekçisi olduğunu düşündükleri bir kurbağa figürü vardır. Aynı bölgede ruhları Erlik'in dünyasına götürdüğüne inanılan yılan ve kertenkele figürleri de bulunmaktadır. Bu üç figürün amacı sürüleri kötü ruhlardan korumaktır. Yılan ve kertenkele kadın hastalıklarının tedavisinde şamana yardım etmektedirler. (Baldick, 2000: 96) Bununla birlikte ayin sırasında kötü ruhların şamanın etrafını sardığını haber veren siyah ve beyaz iki köpek figürü bulunmaktadır. Teleüt şamanlarının davullarında yeg yılan denilen bir figür bulunmaktadır.

Yeg kötü ruhlar için kullanılan bir tabirdir. Yılanında Erlik'in hizmetkârı olduğu düşünölmektedir ancak yeg yılan kötölüğü değıl iyiliğı sembolize etmektedir. Şamanın yardımcısıdır ve insanların yulasını (canlarını) korumakla görevlidir. Altaylarda yılan Erlik'in kırbacı olarak düşünölmektedir. (Beydili, 2004: 607)

Davulun üzerinde resmi olan ve ruhların en kudretlisi olarak kabul edilen figürlerden birisi kara kuştur. Altay ve Şor Türkleri kara kuşun Erlik'in oğullarından biri olduğına inanmaktadır. Teleüt Türklerinin davullarında karakuşu sembolize eden demir pençeler bulunmaktadır. Komik görünüşlü, çirkin, peltek, kıskançlığı ve şehveti temsil eden kelleni veya keltegey adlı ruh Yakut şamanlarının davullarında hilal ile gösterilmektedir. Yakut şamanlarının ayinleri boyunca yanlarında bulunan bu ruh gökten inen bulut kızlarıyla birlikte olan insanlardan türemiştir. (Beydili, 2004: 307)

Şaman davullarına resimler, davul edinildiğinde çizilebileceğı gibi ayin gidişatına göre de resimler eklenebilmektedir. Bazı kamlar davullarına hastalığın çeşidine ve iyileşmesine göre motifler çizmektedir. (Perrin, 2003: 45) Hakas şamanlarının üzerindeki ayı motifi, kapı ruhunu temsil etmektedir. Kapı ruhu insanları hastalıklardan korur ve evlerine bekçilik yapmaktadır. (Davletov, 2021: 165) Teleüt şamanlarının davullarında Merküt kuşu bulunmaktadır. Merküt'ün Ülgen'in kuşu olduğına inanılmaktadır. Koybal şamanlarının davulunda yeraltı dünyasından gelen Sarı Kızlar bulunmaktadır. Sarı Kızlar Tuva Türklerinin masallarında da anlatılan yer altında yaşayan yedi kızdır. (Beydili, 2004: 486) Davulun üzerinde resim olmayan şamanlar bulunmaktadır. Genellikle küçük yaştaki şamanlar kendi çadırlarında ayin gerçekleştirirler ve halka açık ayin yapmadıkları için davullarında resimler bulunmamaktadır.

2.5. Asa

Güney Sibirya şamanları bazı durumlarda ayinlerde davul yerine asa kullanmaktadır. Ayin sırasında bu asa şamanın ata görevi görür. Asanın özellik at ile ilişkilendirilmesinin

nedeni bu asaya binen şamanın çok hızlı bir şekilde alemler arası seyahatini gerçekleştirmesini sağlamasıdır. (Rozwadowski, 2001: 73)

Şamanlar davul sahibi olana kadar asa kullanır ancak bazı şamanlar yeterli donanımına sahip olmamaları nedeniyle ömürleri boyunca davul sahibi olamaz ve ayinleri asa ile gerçekleştirir. Davul ayin esnasında bir ulaşım aracı görmektedir. Asa ise ayin yapan şamanların bir ulaşım aracı bulunmadığı için her yere yürüyerek gitmek zorunda kalırlar. Bu nedenle ulaşabildikleri yerler çok kısıtlı olmuştur. Aynı şekilde kadın şamanlar arasında da asa ile ayin düzenlemek yaygın bir uygulamadır. Buryat şamanları kayın ağacından iki adet asa yaparlar. Sağ elde bulunan asa erkeği, sol elde bulunan ise kadını temsil etmektedir. Asa yapılan ağacın bakımına büyük özen gösterilmektedir. Bu ağacın kuruması asanın sahibi olan şamanın başına felaket geleceği şeklinde yorumlanır. (Beydili, 2004: 486)

Yakut şamanları törenlerde davul kullandıkları gibi süslü bastonlarda kullanmaktadır. Bu bastonlar tüylerle ve tuğ ile süslenmektedir. (Ögel, 2000: 203) Bu kullanımın nedeni şamanların kudreti Tanrıdan almaları olabilir. Tuva şamanları ilk davullarını elde etmeden önce yani henüz şamanlığa geçiş aşamasında ve eğitim gördüğü süreçte asa kullanmaktadır. Şamanları asaları genellikle kayın ağacından yapılır ve demirlerle süslenir. Baş kısmında ise at figürü bulunmaktadır. Asa yapıldıktan sonra asayı diriltme ayini yapılır. Bu ayinin amacı asayı, şaman törenlerinde kullanılabilir ve işe yarar hale getirmektir. Ayin esnasında koyun kurban edilir ve bu kurbanın kanıyla asayı bulayarak onu canlandırır. Bu ayin ve asa diriltme inancı Sibiry'a'daki pek çok şamanist halkta görülmektedir. (Hoppal, 2012: 253)

Buryat şamanları, şamanlıkta ilerlemeleri halinde demir asa kullanmaya başlar. Genellikle beşinci kabul töreninden sonra şaman yeni esasına kavuşur. Demir asalarda aynı şekilde bir at figürü şeklindedir. Alt kısmı at toynağına benzetilir. Üzerine yer ve üzengi motifleri yapılır. Buryatlardan at figürü dışında yılan ve insan olmak üzere iki çeşit daha asa modeli bulunmaktadır. (Hoppal, 2012: 255) Uranhay şamanlarını bir asa üzerine tutturulmuş “celes” adını verdikleri bayrakları bulunmaktadır. Bu bayrakların üzerinde çeşitli gök cisimlerinin ve hayvanların sembolleri bulunmaktadır. (Ögel, 2000: 297)

2.6. Ayakkabı ve Eldiven

Şaman kostümünün önemli parçalarından biri de ayakkabıdır. Şamanlar, ayakkabıları genellikle kostümün bütünlüğünü sağlamak ve sembolik anlamını güçlendirmek amacıyla kullanır. Bu ayakkabılar, kostümün hayvan figürüne uygun olarak tasarlanır. Güney Sibirya'da, örneğin ayı temalı kostümlerle birlikte çizmelerin burun ve topuk kısımları, ayı ayağına benzeyecek şekilde düzenlenir. Ayının çeşitli bölgelerinden elde edilen parçalar ve kıllar, çizmelerin üzerine işlenir. Aynı şekilde, eldivenler de ayı pençelerine benzer şekilde tasarlanır (Ögel, 2010: 38). Bu tür bir giyinim, şamanın dışarıdan bakıldığında bir ayı gibi görünmesini sağlar. Kuş temalı kostüm kullanan şamanlar da çizmelerini kuş tüyleri ve boncuklarla süsleyerek kuş ayağı şeklinde tasarlar (Harva, 2015: 408).

Altay ve Tuva bölgelerinde, şamanlar çizmelerini genellikle geyik derisinden yapar ve kuş temalı kostümler kullanıldığında çizmeler kuş formunda olabilir. Tofa şamanları, çizmelerini yılan figürleriyle süslerken, Kuzey Sibirya halkları demir çubuklar kullanır. Sağ çizmeler genellikle gök dünyasını, sol çizmeler ise yeraltı dünyasını temsil eder (Hoppal, 2010: 222).

Günümüzde, şaman ayinlerinde genellikle günlük ayakkabılar tercih edilmektedir. Bu değişim, teferruatlı süslü ayakkabılara olan ihtiyacın zamanla azalmasıyla ilişkilidir. Bu nedenle, özel ayakkabı ve eldiven giyme uygulamaları eski önemini yitirmiştir (Potapov, 2012: 252; Harva, 2015: 402).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİBİRYA HALKLARINDA AYINLER VE TÖRENLER

3.1. Sibirya Halklarında Ayinler

Sibirya bölgesinde yaşayan Şamanist Türk halkları, doğumdan ölüme kadar her özel durumda şamanlara başvurmaktadır. Şamanların Tanrılar ve insanlar arasında aracılık ettiği kabul edilir. İnsanların başına gelen bir felakette, Tanrıların insanlara bir mesaj gönderdiği düşünülmektedir. Hastalıklar ve ölüm ise kötü ruhların insanlara musallat olması ve onların ruhunu çalması sonucunda meydana gelmektedir. Bu şartlarda şamanın ayin düzenleyerek Tanrılarla ve ruhlarla iletişime geçerek isteklerini öğrenmesi gerekir. Bu istekleri insanlara bildirir ve ayin düzenleyerek istekleri yerine getirir. Bu yolla kötülüklerden kurtulacağına, iyi Tanrıların korumasını sağlanacağına inanılmaktadır. Kişiler kendileri Tanrılar için saç sunabilir, gökyüzü ve yer su ruhları için kendi başına ayin düzenleyebilir. Ancak büyük Tanrılar ve kötü ruhlarla iletişime geçmek için şamana ihtiyaç duyulmaktadır. Şaman, hastalıkların iyileştirilmesi, ölünün öteki dünyaya gönderilmesi, kurbanların Tanrılara ulaştırılması gibi ayinlerde önemli rol oynamaktadır. Bu ayinler şamanın yönetiminde gerçekleştirilir.

Şaman ayinleri başlamadan önce aruu nemeler adına şarap sunmaktadır. Bu saç törenini şamanın kendisi veya adına ayin düzenlenen ev sahibi yapmaktadır. Saçı esnasında şaman dualar okuyarak ruhları yanına çağırır ve onlarla konuşmaya başlar. Ruhlara insanlardan ne istediklerini sorar ve isteklerini öğrendikten sonra bunu çadırdaki kişilere anlatır. (Anohin, 2006: 32)

Şaman ayinlerinin belli başlı kuralları olmasına karşın, ayinde söylenen dualar şamandan şamana değişiklik göstermektedir. Ortak bir dua ve söylence bulunmamaktadır. Şamanın o an ki hisselerine ve yaşadığı olaylara göre şekillenmektedir. (İnan, 1987: 401) Bunun nedeni şamanların ekstaz haline geçtiklerinde söylediklerinin not etmenin çok zor olması ve ekstaz halinden çıktıktan sonra söylediklerini hatırlamamasıdır. (İnan, 2015: 31)

Hastalara şifa vermek için yapılan ayinlerin en önemli unsurlarından birisi şarkıdır. Şamanın gücü ekstaz haline girişle ölçüldüğü kadar, bildiği şarkıların çeşitliliğine de bağlıdır. Şarkı, davul sesi, kıyafetin üzerindeki çingiraklardan çıkan demir sesler ve ritim şamanın ekstaz haline girmesini kolaylaştırmaktadır. Şaman şarkısında yardımcı istenilen tüm ruhların adları teker teker zikredilir. Hayvan sesleri çıkararak yardımcı ruhların taklitleri yapılmaktadır. Şarkının etkisinin artması için şamanın yardımcıları da dahil olur ve bir nevi koro halinde söylenir. (Gorbacheva, 2016: 112)

3.2. Kurban Ayinleri

Kurban törenleri üç gün sürmekte ve genellikle akşam saatlerinde yapılmaktadır. Şamanlar ayinlerde ateşe oldukça önem vermekte ve ona dua etmektedir. Ateşin arındırıcı gücünü kullanarak ayine başlamadan evvel kullanacakları eşyaların tamamını temizlerler. Altay şaman dualarında ateşten ateş anamız şeklinde bahsedilmektedir. Şamanlar kurban törenlerinde, kurbanı hangi Tanrıya ve ruh verilerse versinler önce ateş ruhuna sunulmaktadır. (İnan, 1976: 46) Törenin ilk akşamı, tören başlamadan evvel şaman ardıc dallarıyla yakılan ateşin dumanıyla davulunu tütsüler. Davulunu arındırdıktan sonra ayini başlatır ve hızlıca davuluna vurarak Ülgen'in oğullarına teker teker seslenerek çağırır. Çağırma duası bittikten sonra, çağırılan ruhun geldiğini belirtmek için onun ağzıyla “a kam ay!” diyerek ruhların geldiğini bildirir. Davulunu kendinden uzaklaştırarak gelen ruhları davulan toplar. Şaman çağırdığı tüm ruhları davuluna topladıktan sonra çadırdan çıkar ve saman ile doldurulmuş kaza binerek göğe yükselmeye başlar. Bu yükseliş sırasında bir süre kazın ağzından konuşur. (Radloff, 1956: 23)

Kurbanın ruhuna pura denilmektedir. Şaman puraya seslenerek yanına çağırır. Bir müddette puranın ağzından konuşarak ayini sürdürür. Şaman gökyüzünde purayı kovalamaya başlar. Bazı durumlarda pura gökyüzünden yere iner ve kaçmaya başlar. Bu durumda şamanla birlikte çadırda bulunanlar purayı yakalayabilmek için koşturur. Bu koşturmaca kurbanı yakalayıp çadıra getirene kadar devam eder. Purayı yakalama mücadelesinde şaman omzundan davulu havaya fırlatır ve yanındakiler davulu yakalamaya çalışır. Eğer davul yere düşerse pura kaçmış demektir, düşmeden biri tutarsa bu puranın

yakalandığı anlamına gelmektedir. Kurbanın ruhu yakalandıktan sonra şaman ardıc dalıyla ruhu tutsüler. Bu andan itibaren göğe uçmak için kaza ihtiyaç kalmamıştır. Dualar ederek kaz serbest bırakılır. Ardından şaman kurbanın ruhuyla çadıra geri döner ve asıl kurbanı sunmak üzere ıssız bir yere götürür. (Radloff, 1956, 25)

Kurban verme merasimine geldiğinde, hayvan bir sopaya gerilir ve omurgası kırılarak öldürülür. Derisi yüzülür ve yüzülen deri bir kazığa asılarak sergilenir. Ardından ziyafet için hazırlıklar başlar. Seçilen 2 usta aşçı hayvanın kemiklerine bıçak ile zarar vermeden eti kemiğinden ayırır ve küçük parçalar halinde doğrayarak yemeği pişirir. Pişen yemekten ilk tabağı şaman kurban yerine giderek doğuya döner ve dualarla ataların ruhuna ikram eder. Şaman ataların ruhlarına sunu yaptıktan sonra önce baş tutan kişiye ardından ev sahibi kişiye dönerek dualar okur ve tabaktaki eti ikram eder. Bunların ardından kalan et diğer misafirlere ikram olunur. Tabak boşaldıktan sonra şaman tabağı başının üstünden atar. Eğer tabak yere ağzı açık şekilde düşerse Tanrı Ülgen'in kurbanı kabul ettiği anlamına gelmektedir. Ancak ağzı kapalı şekilde düşerse bu Tanrının kurbandan hoşnut olmadığı anlamına gelir. Kurbanın eti herkes arasında pay edilir. Merasimde bulunan herkesin bu etten yemesi gerekmektedir. Ev sahibi kişi parmaklarıyla etten küçük parçalar kopararak herkese eliyle yedirir. Bu işlem bittikten sonra kalan et parçalara ayrılır ve ev sahibinin merasime katılamayan eşi dostu ve akrabalarına götürülür. Bu dağıtma işlemini yapan kişinin de ev sahibi gibi etten parçalar kopararak götürdüğü herkese yedirmesi gerekmektedir. Ziyafet faslı sona erdikten sonra kalan kemikler kayın kabuklarından yapılmış bir iskelenin üzerine konur ve üzeri yapraklarla kapatılmış şekilde Tanrılara sunulur. Dışarıda iskeleye konmamış bir kemik parçasının kalmasının felaketlere sebebiyet vereceğine inanılmaktadır. (Radloff, 1956: 28)

Törenin ikinci günü merasim güneş battıktan sonra başlar. Çadırın içerisine ateş yakılır. Şaman bir tabağı kurban etinden koyar ve bu tabağı iki eliyle havaya kaldırarak ev sahibinin ve kendi atalarına sunarak onları merasime davet eder. Ardından bu tabaktaki etleri küçük parçalara bölerek çadırdaki herkese yedirir. Çadırda bulunan kişiler bu etleri davet edilen ruhların niyetine yemektir. (Radloff, 1956: 29)

Yemek faslı bittikten sonra çadırın dışına ev sahibinin Tanrılara hediyesi olan çeşitli kumaşlardan yapılmış dokuz elbise asılır. Şaman bu elbiselerin hepsini sırayla tütsüledikten sonra ayini başlatmak için davulunu da ateşe tutarak tütsülemektedir. Tütsüleme işlemi bittikten sonra davuluna hızla vurarak yardıma çağırdığı ruhları ismini söylemeye başlar ve gelen ruhları davuluna toplar. Tüm ruhlar davula yerleştikten sonra şaman ev sahibini davulu ile kendisi arasına alarak dualar okur. Ev sahibini serbest bıraktıktan sonra Ülgen'in aile üyelerini davet eder. Çeşitli derecelerdeki Tanrılardan ve Erlik'in oğullarından yardım ister. Çağırdığı ruhların arasında kuşların başı merküt kuşu da bulunmaktadır. Merküt kuşu gelir ve şamanın sağ omzuna konar. Bundan sonra şaman bu ağırlık altında eziliyormuş gibi hareketler yapmaya başlar. Çağrılan ruhlar davula doluştukça şaman davulu daha şiddetli çalar ve davulun ağırlığından sağa sola yalpalamaya başlar. Kendini toparladıktan sonra çadırın içindeki kayın ağacının etrafında üç tur döner. Ardından çadırın kapısına yönelir ve burada bulunan kapı ruhlarına saygıyla eğilerek onları selamlar. Kapı ruhlarının uyarısı üzerine Ülgen'in oğullarından Pırkan Tengere'yi yardıma çağır. Pırkan Tengere'de geldikten sonra tüm aile fertlerini tek tek kucaklayarak onları kötü ruhların gazabından uzaklaştırmak için temizler. Kötü ruhları temizledikten sonra onları çadırdan kovar ve uzaklara göndermeye çalışır. Şaman ev sahibinin yanına gelerek davulunu kulak hizasına kaldırır ve üç kere vurur. Bu şekilde atalarının deneyimlerini ve ruhların bilgilerini kulağından içeri sokmaktadır. Bu kişiyi söylenen sözleri doğru şekilde anlayacak hale getirmektedir. Ardından diğer aile üyelerine koruma amaçlı olarak hayali bir zırh ve miğfer giydirir. Bu işlemlerin ardından göğe yükselmek için ekstaz haline geçmesi gerekmektedir. Davuluna şiddetle vurur ve çılgın gibi hareketler yapmaya başlar. Buradan şamanın göğe seyahatinin başladığı anlaşılmaktadır. Kurbanın ruhunu yanında götürmek için kemiklerin konulduğu iskeleye doğru koşar. Şaman ve kurbanın ruhuyla birlikte baştutan kişinin de ruhu onlarla göğe yükselir. Şamanın mücadelesi sırasında kurbanın ruhu çok yorulmaktadır. Bu nedenle göğün üçüncü katına geldiğinde şaman baştutan kişi ve kurbanı önden gönderir. Kendisi de çağırdığı kaza binerek onları takip eder. Kurban ve baş tutana yetiştiği yerde kazdan inerek serbest bırakır. (Radloff, 1956: 38)

Şaman göğün üçüncü katına geldiğinde gelecekte olacak olaylar hakkında kehanet vermeye başlamaktadır. Buradan hava olaylarındaki değişiklikleri, oluşabilecek felaketleri, kıtlık veya yakında gerçekleşecek bir savaşın olduğu bilgisini alır ve etrafındaki insanlara

bildirir. Şamanın yardımcılarında biri olan karakuş şamanın ağzından konuşarak baştutan kişiden pipo ister. Pipoyu aldıktan sonra şaman ellerini hiç değdirmeyen pipoyu içer. Şaman göğün dördüncü katına geldiğinde karakuş bir guguk kuşunu tüfekle kovalamaya başlar. Şaman karakuşun tüfeğini ateşlemesini temsilen davulun üst kısımlarına vurmaya başlar. Bu kovalamaca bittikten sonra şaman bir adım atarak göğün beşinci katına geçtiğini göstermektedir. Göğün beşinci katında yaratıcı tanrılardan Yayuçi oturmaktadır. Şaman Yayuçiye saygısını göstermek için yerlere kadar kapanarak selam verir ve Yayuçi'ye onu dinleyip yardımcı olması için yalvarır. Uzunca bir yalvarma sonucunda Yayuçi şamanı kabul eder. Ona gelecek hakkında bilgi verir ancak göğün üçüncü katında olduğu gibi şaman bu bilgileri diğerleriyle paylaşmamaktadır. Bunun yerine anlaşılması zor birtakım sözler söyler. Her kehanetten sonra aile üyeleri şapkalarını davulun alt kısmına atarlar. Fal bitene kadar şapkalar buradan düşerse bu falın kötü yorumlanmasına neden olur. (Radloff, 1956: 47) Beşinci kata gelindiğinde pura yorgun ve susuz düşmektedir. Şaman hem puranın yerine geçerek su ister hem baş tutanın yerine geçerek su getirir. Pura suyunu içtikten sonra şaman göğün altıncı katına çıkmaktadır. Göğün altıncı katı ayın bulunduğu katmandır. Şaman burada bir tavşanlar karşılaşır ve yardımcı ruhlarından Kurulduktan yardım ister. Kuruldak eğer tavşanı yakalayamazsa devreye diğer bir yardımcı ruh olan Keralday girer. Keralday görevini beceremeyen Kuruldak ile dalga geçer. Şaman ise bunların hepsinin rolüne girerek insanlara bu konuşmaların taklitlerini yapmaktadır. (Küçükballı, 2023: 580) Bu tartışmalarla bir sonuca varılamayınca şaman gökyüzünde ilerlemeye devam eder ve göğün 7. katına çıkar. Burası güneşin bulunduğu kattır. Şamanın kuvveti ne kadar fazlaysa, yardımcı ruhlarıyla birlikte gücünün yettiği kadar göğün katmanlarını dolaşmaktadır. 8.-9. katmanlarda da dünyanın, kabilesinin, töreni yaptıran kişinin ve ailesinin gelecekleri hakkında bilgiler toplamaktadır. Ayin sırasında göğe yükselen şamanın karşısına 7 puudak yani 7 engel çıkmaktadır. Yalnız Erkek şamanlar Ülgen adına ayin yapabilmektedir ve erkek şamanlar bile en fazla 5. engel olan demir kazığa kadar ulaşabilmektedir. (İnan, 1976: 21) En üst kata ulaşan şaman Ülgen'e saygılarını sunar ve kurbanı beğenip beğenmediğini, daha fazla kurban istiyor mu, istiyorsa nasıl ve kaç tane daha kurban istiyor sorularının cevaplarını almaya çalışmaktadır. Bu cevapları aldıktan sonra gelecek hakkındaki en doğru bilgileri öğrenebileceği baş Tanrıdan bu konu da bilgi ister. Şaman bu bilgileri edindikten sonra etrafındakilere söyler ve onlarda not alır. (Radloff, 1956: 50) Bu sırada şaman ekstaz halinin en yoğun halindedir. Ülgen'le konuşurken çok zorlanır ve görüşme bittiğinde yorgunluktan

kendinden geçerek yere yığılır. Şaman yerde hareketsiz bir şekilde uzanırken baş tutan kişişamanın davulunu alarak yanına yaklaşır. Şaman üç kere davula dokunarak töreni bitirir.

Kurban törenleri bu şekilde iki günde son bulabilir. Ancak ev sahibinin maddi durumu yerindeyse merasimi üç gün yapabilir. Üçüncü gün ziyafet yapılır ve bol miktarda alkol tüketilir. Genellikle kımız veya şarap içilse de Şor ve Teleütlerde bira da tüketilmektedir. Kayın ağacından hazırlanan 12 kâsenin içerisine ayran doldurulur ve başta şaman olmak üzere, baştutan kişi, ev sahibi ve yakın zamanda yakınıni kaybetmeyen 9 kişi bu ayrandan üç defa içer ve ardından kepçelerini havaya fırlatır. Kepçelerin düşüş şekline göre bir sonraki yılın ev sahibi için nasıl geçeceği yorumlanır. Kepçeler ağzı açık şekilde düşerse bir sonraki yıl verimli, ters düşerse zorluklarla geçeceği düşünülmektedir. (Radloff, 1956: 52)

Toplu kurban törenlerinde ve sami dinlerin etkisiyle Tanrının ayrıştığı ve en yüksek kutsal varlık formuna bürünmesinin ardından yapılan Tanrıya özel dini törenlere, şeytani varlıklarla da iletişim kurma özelliği nedeniyle şamanlar katılmamaktadır. Şamanın etrafında dolanan ruhlardan kötü niyetli olanlarının töreni bozmasından korkulmaktadır. (Beydili, 2004: 513)

3.3. İyileştirme Ayinleri

Tunguz şamanları hastayı iyileştirmesi için koruyucu ruhlarından yardım alırlar. Her şamanın bir koruyucu ruhu bulunur. Bu ruh hastanın kayıp ruhuna ne olduğunu ve nerede olduğunu öğrenir. Ardından şaman kötü ruhu hastadan uzaklaştırır ve kayıp ruhun bulunduğu yere giderek onu alır ve hastanın bedenine geri döndürür. Böylece hasta kişiler sağlığına kavuşmuş olur. Şamanlar iyileştirme ayininde verdikleri kurbanın veya bir hayvanı tasvir eden bir objenin üzerine binerek göğün ve yerin katmanları arasında ilerlemektedir. Bazen kendisi veya üzerine bindiği hayvanın ruhu yorulduğu için duraklar ve dinlenir. Ardından yolculuğa devam eder. Göge yapılan bir ayin esnasında şaman yere uzanırsa bu

durum seyahatin yönünün değiştiği, şamanın yeraltına doğru gitmeye başladığını göstermektedir. (Örnek, 1995: 58)

Şamanın ruhların isteklerini engelleyemeyeceği durumlar ortaya çıkabilir. Bazen ruhlar çadırı tehdit eder ve içerideki bir kişiyi öldürmek veya hasta etmek istediklerini söylerler. Böyle durumlarda şamanın gökyüzü ruhlarına başvurması gerekmektedir. Gökyüzünde ve yeraltında şamanın yolculuğu boyunca karşılaşacağı birçok engel mevcuttur. Bu engellerle şaman, yardımcı olan aruu nemeler sayesinde başa çıkabilir. İyi ruhlar bazen şamanın karşısına çıkan kötü ruhlarla savaşmak zorunda kalabilir. Şamanın ne kadar yardımcı iyi ruhu varsa şamanın gücü de o kadar fazladır ve daha uzaklara seyahat edebilir. Ancak bazı şamanlar, diğer şamanların ruhlarını çalmaktadır. (Anohin, 2006: 33)

Yakutlarda hastalık için yapılan ayinde şaman gündüz vakti ev sahibinin çadırına gelir. Ayine katılmak isteyen kişilerde bu çadırda toplanmaktadır. Şaman at postu üzerinde evin en güzel köşesine oturtulur. Akşama kadar türlü ikramlarla şamanı memnun ederler. Akşam olduğunda ayinin başlaması için hazırlıklar yapılır ve ayine katılmayacak herkes dışarı çıkarılır. Ayin esnasında odadan ayrılmak veya odaya girmek kesinlikle yasaktır. Şamanın oturduğu at postu odanın ortasına yerleştirilir. Postun başı güneye çevrilir ve şamanda güneye doğru oturur. Ayin başlamadan önce şaman dört yöne secde etmektedir. Ayin başlamadan evvel şamanda değişiklikler görülür. Yüz kasları gerilir ve hıçkırmaya başlar. Şaman bunları yaşarken odanın içerisindeki ateşinde ışığı yavaş yavaş sönmektedir. Tüm hazırlıklar tamam olunca ev sahibi ateşe bir tutam at kılı atar ve ateşi söndürür. Karanlık ve sessizlik içinde beklenir. Şaman cübbesini giyer, kayın dallarını ve davulunu eline alarak çalmaya başlar. Odanın her yerinde davul, çingirak, metal sesleriyle birlikte şamanın taklit ettiği hayvanların sesleri yayılmaktadır. Şaman ekstaz haline geçtikten sonra tuhaf sesler ve mırıltılar yerine daha düzgün bir şekilde konuşmaya ve dualar okuyarak kendisine yardımcı olacak ruhları çağırmaya başlamaktadır. Ansızın etrafında dolan ruhlar nedeniyle şaman tuhaflaşır, üzerine bir ağırlık çöker ve yere düşer. Etraftakiler hemen şamanın nasıl düştüğünü kontrol ederler. Şamanın yüz üstü düşmesi iyiye, sırt üstü düşmesi ise kötüye yorumlanmaktadır. Şaman yere düştüğünde ayine katılanlar hep bir ağızdan ilahi söyleyerek şamanı kendine getirmeye çalışırlar. Şaman gelen ruhlar arasından kendi emegetini yani

koruyucu ruhunu gördüğü vakit kendine gelir, davulunu eline alır ve dans etmeye başlar. Kendine geldikten sonra hastanın yanına yaklaşır elini üzerinde gezdirerek kötü ruhun konuşlandığı yeri tespit eder ve ruhu oradan çekip çıkarmaya çalışır. Bunun için çeşitli danslar sergiler. Bu danslar aslında şamanın yaptığı seyahati anlatmaktadır. Gökyüzünde dolaşırken rastladığı ruhların ve hayvanların seslerini taklit eder bu seyahatini etraftaki insanlara gösterir. (Mikhailovsky, 2022: 83; Alekseyev, 2013: 244)

Eski Türklerde ve Sibiryâ bölgesinde yaşayan Türk halkları arasında intihar hoş karşılanan bir davranış değildir. İntihar eden kimselerin direkt olarak yeraltı dünyasına gideceğine inanılmaktadır. Bu kimselerin kötü ruhların oyunlarına kanarak canlarına kıydıkları düşünülmektedir. Yakutlarda Alban Buuray denilen kötü ruhlar musallat oldukları kişileri kendilerini bir yerlerden atmaya veya kesici aletlerle yaralamaya zorlamaktadır. Bu ruhlardan kurtulmak için şamanlara başvurulmaktadır. Hasta kişi atalarına ait bir eşyayı ve köpek kürek kemiğini alarak ayine katılır. Ayin başladığında şaman bu nesneleri ateşe atarak ateş ruhundan ve diğer iyi ruhlardan yardım talep eder. Ateşin sönmesi hastanın kurtulamayacağı anlamına gelmektedir. Ne şaman ne de iyi ruhlar kişiye şifa olmaz. Bu durumda intihar kaçınılmaz olur ve ölünün ruhunu Alban Buuraylar sürükleyerek alt dünyaya işkence etmeye götürürler. Ancak ateş iyice alevlenirse, şaman kötü ruhtan arınması için hastayı ateşe iter. Hasta ateşle ile kendisini yıkar ve arındırır. (Turan, 2020: 24)

Tuva Şamanizm'ine göre insanların hastalanmalarının başlıca sebebi ruhlarının vücutlarını terk etmesidir. İnsanların iki çeşit ruhu bulunmaktadır. Biri ana ruhudur diğeri ise boz ruhu. Boz ruh her daim vücutta bulunmak zorunda değildir. Genellik dağ, tepe, eski atalarının yanı gibi yerlerde dolaşır. Ancak ana ruh bedeni terk ettiğinde kişi amansız hastalıklara yakalanır. Bir şamanın yardımı ile ruh bulunup geri getirilmezse kişi hayatını kaybetmektedir. (Bapaeva, 2013: 36)

Altay şamanları ayinleri akşam güneş battıktan sonra yapmaktadır. Tuva şamanları ise günün her saatinde ayin yapabilir ancak gece yapılan ayinlerin daha etkili olduğuna inanılmaktadır. Tuvalarda iyileştirme ayinlerinde, ayini yönetecek şamanı hasta kendisi seçmektedir. Hastanın bir yakını yanına yedek bir at alarak şamanı getirmek için yola

koyulur. Şaman ayini gerçekleştirmeyi kabul ettiğinde, akraba şamanın tüm eşyalarını yüklenerek ayinin yapılacağı yere taşır. Yanında getirdiği yedek at ile şaman gelir. Ayin Altay şamanlarının yaptığı şekilde malzemeleri tütsüleyerek başlar. Tütsüleme işleminde ardıç ağacı kullanılmaktadır. Ardıç dalları yakılır, ateşin içerisine çeşitli yağlar saçılır ve çıkan dumanda şaman eşyalarını tütsüleyerek temizler. Bu uygulamanın kötü gözleri ve nazarı uzak tutacağına inanılır. Temizleme işlemi bittikten sonra şaman davulunu çalmaya başlar. Ortadaki ateşin etrafında doğudan batıya olacak şekilde döner. Dönüş sırasında çeşitli hayvanların seslerini çıkarmaya ve ruhlara seslenmeye başlar. Tüm ruhlar toplandıktan sonra şaman hastaya, hastalığını anlatmasını ister ve anlatılan her şeyi bir kâğıda çizer. Kâğıda bu hastalığa sebep olabilecek ruhların figürleri de çizilir. Ardından şaman eline bir makas alarak kâğıdı çeşitli şekillerde kesmeye başlar. Kesme işlemi bitince renkli kumaşlarla bu figürleri bağlar ve bir tahtaya tutturur. Bu tahtaya, kâğıt ve kumaş ile yapılmış şekiller hastalığın ruhudur. Ardından ogaalga adı verilen bir keçenin içerisine kurutulmuş çay ve et parçası konulmaktadır. Katılımcılar arasından bir kişi eline tütsü ve ogaalgayı alır ve yatakta yatan hastanın etrafında üç kere döner. Bu dönüşler her zaman doğudan batıya doğru olacak şekilde yapılmaktadır. Dönme işlemi tamamlandıktan sonra bir kâsenin içerisine su, süt ve ardıç ağacı parçaları konularak özel bir su hazırlanır ve hasta bu su ile yıkanır. Dospan denilen hastalık ruhunu temsil eden tahtaya sıçraması sağlanır. Elinde ogaalgayı tutan kişi önde, hastalık ruhunu taşıyan tahtayı tutan kişi arkada çadırdan çıkarak, şamanın ayinin gidişatına göre belirttiği bir yöne götürüp bırakır. Bu yolla hastalığın ruhu hasta kişiden uzaklaştırılmış olur. Şaman çadırdan ayrılarak bu figürlerin yanına gelir ve davuluna şiddetle vurarak buradaki ruhları iyice uzaklaştırır. Bundan sonra ayin tamamlanmış olur. (Bapaeva, 2013: 34)

Çocukların ruhları 13 yaşına yani ergenlikten yetişkinliğe geçiş çağına gelen kadar vücutlarının dışında bulunmaktadır. Bebeklerin ruhu annelerinin karnında, beşiklerinde saçlarında gezer, çocukların ruhları ise hayvanlarının vücutlarında sevdiği eşyalarda veya giysilerinde bulunur. Bazı durumlarda çocuklarında ruhları kaçmaktadır. Halk arasındaki bir inanış nedeniyle küçük çocukları korkutmamaya özen gösterilir. Çocuk korktuğunda ruhunun kaçacağına inanılmaktadır. Bu çocukların bir canlıya zarar vermeleri veya bir ruhu kızdırmaları sonucunda ruh çocukların ruhunu çalabilir. Böyle bir durumda şamana başvurarak ruh getirme ayini yapılması istenmektedir. Bu ayin için gerekli malzemeler

kurban edilmek üzeri siyah benekleri bulunan bir koyun, siyah bir kuşun tercihen karganın kanadı, ardıç ağacından yapılan kırmızıya boyanmış uzun bir çubuk gereklidir. Çocuğun ebeveynleri kurbanı keser. Derisini siyah beneklerine zarar gelmeyecek şekilde soyup ardıç ağacından yapılan sıırıgın üzerine geçirir. Bu sıırık toprağa saplayarak etrafına çeşitli yiyecek ve içeceklerle donatılır. Çocuğun önüne ise bir kap dolusu süt bırakılır. Şaman tören başladıktan ve dualarını okuyup ruhu ikna etmeye çalıştıktan sonra kanadın altına bir iğne saplayarak durgun bir suya atar. Rüzgâr kanadı kıyıya getirirse çocuk ruhuna kavuşur. Ancak kanat hareket etmez ve kıyığa gelmezse çocuğun kötü bir hastalığa yakalanacağı veya öleceği anlamına gelmektedir.

Tuvalarda kötü ruhların gazabına uğramış insanları iyileştirmek için su ayini yapılmaktadır. Akarsuların başına gidilerek tütsülenerek temizlenmiş ahşap bir değnek yerleştirilir. Bu değneğe adak olması amacıyla renkli paçavralar bağlanır. Bu ayinde kansız kurban kullanılmaktadır. Kurban olarak keçi sunulur. Törene katılan kadınlardan birisi keçinin sütü sağlar. Ardından keçinin boynuzlarına da renkli paçavralar bağlanır. Böylece keçi su ruhuna takdim edilmiş olur. Keçinin hayatı boyunca hiçbir erkek keçiye dokunamaz yalnız kadınlar yaklaşabilir. Su ruhuna kurban olarak takdim edilen keçi ıduk olur ve kesilip yenilemez hale gelir ancak diğer işler için kullanılabilir. Keçinin yavruları ise kesilip yenebilir. (Bapaeva, 2013: 59)

3.4. Ölüm ve Cenaze Ayinleri

Altaylılarda evli bir erkek vefat ettiğinde karısı ölen kişi gömülene kadar ağlamak zorundadır. Ölü gömme işlemleri sırasında genellikle bir ayin düzenlenmez, ölü dağlık ıssız bir bölgeye defnedildikten sonra çadırında bir ziyafet verilir. Herkes burada yiyip içtikten sonra bu çadır şamanlar tarafından temizlenerek terkedilir. Aileden birisi öldüğü vakit aile halkı yaşadıkları çadırı terk ederek yeni bir çadırda yaşamaya başlamaktadır. (Radloff, 1956: 328)

Urenhalar ve Tubalar arasında rastlanan geleneğe göre bir kimse vefat ettiğinde çadırının kapısına bir koyun bağlanır ve melemesi beklenir. Koyun meledikten sonra şaman çağrılır ve koyun kurban edilir. Kurban ayini sırasında şaman ölenin ruhunun gözünün dünyada kalmaması, yeni evi olan ölüler dünyasına gitmesi gerektiğini, korkulacak bir şey olmadığını söyleyerek ruhu teskin etmeye ve eve musallat olup kalmasını önlemeye çalışır. Bu sözler ve dualar bittikten sonra törene katılan herkes ateşe saç yapar. Ölü kapıdan değil, çadırın farklı bir yeri sökülerek oradan çıkarılır. Bu işlem ölünün ruhunun eve geri dönmek isterse kapıyı bulamaması ve böylece içeri girmemesi için yapılmaktadır. Ölüyü çadırın farklı bir yerinden çıkarıp dağ, tepe veya ormanlık bir alana götürüp bırakmaktadırlar. Urenhalar arasında ölüyü gömme adeti bulunmamaktadır. (İnan, 2015: 183)

Yakutlarda kartal çok önemli bir yer tutmaktadır. Kartalların ve şamanların soydaş olduğuna inanılmaktadır. Bir kimse yanlışlıkla kartal öldürürse bunun hastalık getireceğine inanılmaktadır. Kartalın naaşını kaldırmak için şaman çağrılır ve cenaze töreni düzenlenir. Yakutlarda kartal cenazesi tıpkı şamanların cenazesinde olduğu gibi törenle aragas denilen sandıklara gömülerek ağaçların arasına asılmaktadır. Kartala gösterilen saygının yanı sıra dilek dilenir ve medet umulur. Kısır kadınlar kartala çocuk sahibi olmak için dua ederler ve çocuk sahibi olurlarsa bu çocuğun kartaldan türediği düşünülür. Bir kişi karatala zarar verdiği için hasta olursa derhal bir şamana başvurulmalıdır. Şaman ruhlar ile görüşür kartalın başına geleni öğrenir. Bir kartal figürü yapılır ve beyaz benekli bir at kurban edilir. Bu yolla ölen kartalın ruhu dualarla kartal figürünün içine yerleştirilir. Ardından bu figür ormanda uygun bir yere bırakılır. (Suzdalova, 2020: 105)

3.4.1. Ölünün Yeryüzünde Kalan Ruhunu Gönderme

Ölü huzuruna yapılan törenlerin ardından 40 gün sonra ölen kişinin çadırının temizlenmesi gerekmektedir. Şaman bu temizleme işi için Yayık Kan'dan yardım talep eder. Ölen kişilerin ruhlarının 40 gün yeryüzünden ve çadırından ayrılmadığına inanılır. Ölüler yerlerini terk edip gitmek istemezler ancak gitmek zorunda oldukları için yanlarında bazı parçalar veya sevdikleri kişileri de götürmeye çalışmaktadırlar. Bir ailede arka arkaya ölüm gerçekleştiği durumlarda çadırın ruhlardan arındırılması için temizleme ayininin yapılması

gerekmektedir. Bu durumda şaman Yayık Kan'a ve göğün 5. katında oturan Yayuçiye başvurur. Bazı durumlarda temizleme ayini içinde kurban töreni gerçekleşmesi gerekebilir. Yardım etmeyi kabul eden Yayuçi veya Yayık Kan, ölünün ruhunu yeraltı dünyasına dönmesini emreder. (Radloff, 1956: 53)

Temizleme töreni akşam güneş battıktan sonra başlamaktadır. Şaman çadırın üç dört metre ilerisinde, davul çalarak çadırın etrafında dönmeye başlar ve her turunda çadıra biraz daha yaklaşmaktadır. En son çadırın kapısına gelir ve içeride yanan ateş ile davulunu tütsüleyerek temizler ve ayini başlatır. Esktaz haline geçene kadar davulunu çalar. Esktaz haline geçtikten sonra evin içerisinde ölen kişinin ruhunu aramaya başlar. Ölü ruhu bulunduğu davul ile tomağın arasına sıkıştırmaya çalışır. Ölü ruhun ağzından konuşur ve genellikle sevdiklerinden ayrılmak istemediğini veya yeraltı dünyasına giden yoldan korktuğu için gitmek istemediğini söylemektedir. Şaman ruhu yakalayıp yere bastırmaya çalışır. (Radloff, 1956: 54) Şaman şarkısını söylemeye başlar ve ölüyü de yanına alarak ölüler dünyasının yolunu tutar. Şaman şarkısının önemi büyüktür. Şarkı ve davul şamanın yeraltı dünyasında yolunu bulmasına yardımcı olmaktadır. Bu sesler kesildiği vakit şamanın yolunu kaybedeceği düşünülmektedir. Şaman yanında ölen kişinin ruhu şarkı söyleyerek yeraltı dünyasının derinliklerine inmeye başlamaktadır. Yeryüzünden uzaklaştıkça şarkısının şiddeti de azalır ve neredeyse fısıltıya dönüşür. Ölüler ülkesine vardığında ölen kişinin daha önce ölmüş olan akrabalarını bulmaya çalışır ve yeni gelen ölü ruhu aralarına almaları için onlara yalvarır. Ruhlar bazen yeni gelen ruhu aralarına kabul etmek istemezler. Bu durumda şamanın ruhlara rakı saçması gerekmektedir. Rakı ile ruhlar neşelenmeye ve bir müddet sonra kendilerinden geçmeye başlar. Şaman ruhları sarhoş ettikten sonra yanındaki ölü ruhu onların arasına karıştırmayı başarır. Şaman ölüyü bırakıp yeryüzüne geri dönmeye başlarken şarkıyı tekrar yüksek sesle söylemeye başlamaktadır. (Radloff, 1956: 55) Yeryüzüne ulaştıktan sonra şaman yere yığılır ve yaşadıklarının zorluğuna göre bazen saatlerce hareketsiz ve kendinden geçmiş şekilde baygın kalır. Şaman törenin sonunda sanki çok uzak yollardan gelmiş gibi davranarak çadırda bulunan herkesle tokalaşmaktadır. Şamanlar yeraltına seyahat ettiklerinde buradaki kıl köprüden geçmelerini, yılanlar ve ejderhalarla karşılaşmalarını ve Erlik'in kızlarının oyunlarına gelen ve yollarını kaybeden şamanlarla karşılaşmalarını etraftakilere anlatmaktadır. (İnan, 1976: 53)

Yeraltı dünyasına inildiğinde işler bazen şamanın istediği gibi ilerlemez. Bazen şamanın yanında götürdüğü ruh kaçarak yeryüzüne dönmeyi başarır. Bu durumda şamanın tekrar yeryüzüne dönerek izlediği aşamaları tekrar gerçekleştirmesi gerekmektedir. Ruh arayıp bulur ve tekrar yola koyulur. Şaman Yayık Kan'dan yardım istediğinde, ölüler dünyasındaki seyahati neşeli olmamaktadır. Yayık Kan geldiğinde ölüler ondan korkar ve kaçmaya, ağlamaya başlar. Yeraltı dünyasında bir kargaşa yaşanmaktadır. Bu kargaşa esnasında ölü ruhu ölüler dünyasına bırakılır ve ölülerin kaçırdığı, yaşayan kişilerin ruhlarını da teslim alarak yeryüzü dünyasına getirilir. (Radloff, 1956: 56)

Çadır arındırma merasimlerinde toplumlar arasında veya şamanın uygulamaları arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Ölenin ruhunu göndermek için uygulanan bir diğer yöntem de çadırdaki bir şenlik düzenlenir ve çadırı arındırması için şaman davet edilir. Ölen kişinin ağaçtan bir tasviri yapılır ve ölünün elbiseleri giydirilir. Ev sahibi törene gelen herkese içki ikram eder ve misafirlerde ölenin ruhu için bu içkiyi yere dökerler. Ardından esas törenin başlaması için kadınlar çadırdan gönderilmektedir. Şamanın davulu tütülenir ve ısıtılarak iyice gerilmesi sağlanır. Bu sayede davuldan daha tok bir ses çıkması sağlanmaktadır. Sesin yoğunluğu ekstaz haline girmeyi kolaylaştırmaktadır. Çadırın giriş ve çıkış yeri bu dünyayı ve öteki dünyayı simgelemektedir. Şaman çadırın girişine gelir ve dokuz kere vurarak kötü ruhları çadırdan uzaklaştırır. Ardından içeri girerek ölü ruhu aramaya başlar. Bulduğu ruhun fiziksel özelliklerini yakınlarına saymaya başlar. Ev sahipleri onaylarsa, şaman ruhu yakalar. Ölenin kıyafetine bağlı bir ip bulunmaktadır. Bu ipi törene katılanlar ve şaman tutmaktadır. Ölü ruhu yakalandıktan sonra şaman bu ipi keserek, ruhun dünya ile bağlantısını koparır ve onu ölüler dünyasına gönderir. Bu yolculuk sırasında da ölüye eşlik etmektedir. (Örnek, 1995: 63)

Tuvalarda ölümden sonra 7. ve 49. günde ölünün durumunu öğrenmek için iki ayin yapılmaktadır. Ölen kişinin boz ruhu 7 gün evden ayrılmamaktadır. 7. gün yapılan ayinde hem ruhun ihtiyaçları öğrenilip yerine getirilir hem de ait olduğu yere gitmesi sağlanır. Bunun için akrabalarından biri eline bir kırbaç alarak çadırın etrafında döner ve çadırı kamçulamaya başlar. Bu sırada şamanda çadırın içerisinde boz ruhu kenara sıkıştırarak dospan tahtasına hapseder. Ardından bir kişi dospan tahtasını alarak olabildiğince uzağa

götürüp bırakır. Böylece ruh ölüler dünyasına gitmek zorunda kalır. Eve geri dönmek isterse evin yolunu bulamaz. 49. gün yapılan ayinde ölünün ana ruhu ile iletişime geçilir. Ona da ihtiyacı olan şeyler sorulur, ruh neler gördüğünü, neler yaşadığını ailesi için nelerden endişelendiğini ve ailesinin başına gelebilecek olayları şamana anlatır. (Bapaeva, 2013: 39) Şaman ruh ile akrabaları arasında iletişimi sağlar. Ruhun anlattıklarını akrabalarına anlatır ve ruhun ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlar. Bu ihtiyaçla genellikle onuruna yapılacak yemek törenleri, adak, saçı veya kurban şeklindedir.

3.4.2. Şaman Cenazesi

Buryat şamanının cenaze töreninde tüm kabile ve şamanlar bir araya gelir. Şamanın cesedi üç gün boyunca çadırında bekletilir. Bu süreçte şamanlar, cesedi tütsüler ile düzenli olarak temizler. Üçüncü günde hava kararmadan şamanın defnedileceği yere doğru yola çıkılır. Şamanın cenazesi at ile taşınmaktadır. Ölen kişi kara şaman ise atın üzerine mavi renkli, ak şaman ise beyaz renkli bir battaniye örtülür. Şamanın cesedi ata oturmuş şekilde konumlandırılır ve düşmemesi için onunla birlikte kabilenin yaşlılarından biri ata binerek cesedi tutar. Defnedileceği dağa gelindiğinde, geldikleri yöne doğru bir ok atarlar. Ceset attan indirilerek bir keçe üzerine oturtulur. Şenlik ateşi yakılır ve kurban hazırlıkları yapılır. Şamanın asası başta olmak üzere kullandığı tüm eşyalar bir sandığın içerisine konularak ağaçların arasına asılır. Bunlara atının eyeri ve taşırken örttükleri battaniye dahildir. Şamanın davulu ve cübbesi de ağaca asılır. Ardında şamanın cesedi yakıldıktan sonra cesedi taşıyan at kurban edilir. Dumanının ölüler dünyasına gideceğine inanıldığı için atın cesedi yakılır veya hayvanların yemesi için olduğu yere bırakır. Kurban etme işlemi de bittikten sonra şenlik ateşi hızlıca söndürülür ve karanlık basmadan defin yeri terk edilir. Dönüş yolunda kimse dönüp arkasına bakmaz. Arkasına bakını şamanın yanında götüreceğine inanılmaktadır. Yol üzerinde attıkları oku bulup alırlar ve şamanın çadırına asarlar. Şamanın cenaze merasimi yakılma işlemi ile tamamlanmaz. Bundan üç gün sonra tekrardan şamanın çadırında toplanılır. Kurbanlar kesilir ve palinka adını verdikleri et, şarap ve süten yapılan bir yemek pişirilir. Şamanın kemiklerini toplamak için defin yerine gidilir. Kemikler kara şaman ise mavi renkli, ak şaman ise beyaz renkli torbalara doldurulur. Kemikler toplandıktan sonra torba kalın gövdeli bir çam ağacının kovuğuna yerleştirilir ve üzeri tahta ile örtülür. (Dioszegi, 1998: 39)

Sibirya şaman cenazelerinde yaygın olarak görülen defin şekli tabutlara konularak ağaçlar veya direkler arasına asmaktır. Şamanların cenazeleri için kremasyon yapılması Buryatlara özel bir gelenektir. Evenkler şamanlarını kuş figürleriyle süsledikleri iki direğin arasına asmaktadır Direklerin etrafı koruma amaçlı çitlerle çevrilir ve çeşitli hayvan postları ile süslenir. Soyotlar şamanlarını ormanın derinliklerinde yaptıkları yaklaşık 1.5-2 metre yükseklikteki platformların üzerine yerleştirir. Şamanın günlük kullandığı eşyalar platforma bağlanır veya üzerine bırakılır. Şamanın cenazesinin yanına bırakılan tüm eşyalar parçalanır. Özellikle davulu ince bir dala asılır ve derisi yırtılır. İnce dala asılmasının nedeni bir an önce daldan düşüp çürümesinin hızlanmasıdır. Derisinin yırtılma nedeni ise şamanın ölümünden sonra davulu kullanarak insanların ruhlarını toplamasını engellemektir (Dioszegi, 1998: 40; Czaplcka, 2022: 205)

Şamanlara gösterilen saygı şamanların cenazelerine de gösterilmektedir. Yakutlarda ölen şamanların cenaze törenlerinin ardından yıllar içerisinde kemik kaldırma törenleri gerçekleştirilir. Şamanlar aragas adını verdikleri tahta sandıkların içerisine yerleştirilir ve ağaçların arasına asılır. Zamanla bu tahta sandıklar çürüyerek parçalanır ve içerisindeki kemikler ortalığa saçılır. Bu durumda kemiklerin şamanlar aracılığıyla toplanarak tekrardan ağaçların arasına sandık içerisinde kaldırılması gerekmektedir. Bu kaldırma işleminde sayısı dokuzu bulan şamanlar bulunmaktadır. Kemik kaldırma işlemi üç kere gerçekleşmektedir. Üçüncü işlemden sonra şamanın bir akrabasının ölmesi gerektiğine inanılmaktadır. Ardından kırmızı renkli bir inek veya at kurban edilir ve şamanın kemikleri gömülür. (Ksenefontov, 2011: 55) Akrabanın ölmesi gerektiği hususu tartışmalı bir bilgidir. Burada üç kere kaldırma ayini yapılmasının ardından şamanın soyundan gelen bir kişinin hayatını yitireceği mi yoksa bu işlemin gerçekleşmesi için akrabalarından bir kurban mı verilmesi gerektiği hususu açık değildir. Sibirya bölgesindeki halklarda ruhları kandırarak istedikleri kurbanın yerine farklı bir kurban sunma geleneği bulunmaktadır. Burada da şamanın akrabasını istemesi ancak onun yerine inek veya at kurban edilerek ruh ikna edilmiş olabilir.

Tuvalarda şaman cenazesini kaldırmak için sırasıyla izlenmesi gereken aşamalar bulunmaktadır. İlk olarak orun buzarı adı verilen işlem gerçekleştirilir. Şamanın vefat ettiği

yatak sökülerek boşalan yer keçe ile kaplanır ve yattığı yerde mumlar yakılır. Ardından bir şaman çağırarak ölen şamanın ruhunun nereye gittiği tespit edilir. Şaman, ruhu bulur ve ölümler dünyasına gideceği yolu tarif eder. Şamanın ölen şamana rehberlik etmesine ham hooru denilmektedir. Tuvalar arasında şamanlar beyaz kemik diye anılmaktadır. Bu tabirler şamanların temiz insanlar olduğu vurgulanır bu nedenle sıradan insanlar ile aynı mezarlığa gömülmesi doğru değildir. Şamanın naaşı için en uygun yeri, yine şaman belirleyebilir. Bunun için genellikle تنها ve ormanlık alanlar tercih edilmektedir. Şamanın gömüleceği yerler belirlendikten sonra etrafındaki dağlar ve yükseltiler tespit edilirdi. Şamanı defnetmek için çadırdan dikine değil yan şekilde çıkarılması gerekmektedir. Bunun için çadırın duvarının kaplaması kesilmektedir. Şamanın hayattayken kullandığı davulu derisi kesilerek içindeki ruhlar bırakılırdı. Bu ruhlarından bölgeden uzaklaşması gerekmektedir bu nedenle süreç boyunca şamanlar sürekli davul çalarak ruhları uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Bir öküzün veya atın arkasına bir sandık bağlanır, şaman içine yerleştirilir ve çekilerek mezar yerine götürülmektedir. Tuvalar arasında şamanları defnetmenin iki çeşit yolu bulunmaktadır. İlk yöntem ile şaman dört direğin arasına tahta sandık içerisine yerleştirilerek yapılmaktadır. İkinci yöntem şaman gömülür. Gömme işlemi için toprağın donmamış olması gerekmektedir. Ölünün başı batıya bakar şekilde yan yatırıp mezara yerleştirilir. Başının altına düz bir taş konulur. Yüzünün sağ tarafı, sağ elinin üzerine, sol el ise vücut boyunca uzatılarak kalçaya konur. Bacaklar dizlerden kıvrılır. Gözler beyaz bir bez ile bağlanarak ölüye uyuyormuş havası verilmektedir. (Kenin, 2008: 59)

Karagas Türklerinde şaman cenazeleri batı yönüne doğru eşyalarıyla birlikte gömülmektedir. Şamanın yaşarken kullandığı eşyalar ve kostümü onunla birlikte mezara yerleştirilir. Bir ağaçtan parça hazırlayıp mezarın başına dikilir. Ardından ayinlerde kullandığı malzemeler bu direğe asılarak terk edilmektedir. (Katanov, 1998: 39)

3.5. Şamanlığa Geçiş Ayinleri

Yakutlarda şaman adayları, şaman hastalığına yakalanıp şamanlığı kabul etmesinin ardından uzun bir eğitim sürecine tabii tutulmaktadır. Ölüp tekrar dirilen, bu dirilme esnasında kötü ruhları tanıyan ve hastalıkların kaynaklarını öğrenen, eğitimini tamamlayan

şamanlar şamanlığa geçiş töreninin ardından, şamanlık yapmaya başlamaktadır. Yakut Türklerinde bu tören şu şekildedir: Törenin başında hocası şaman adayının cübbesini giydirilir. Aday sağ tarafına dokuz erkek, sol tarafına dokuz kız ve ortaya hocalık yapan ihtiyar şaman geçmektedir. Hocası, adaya şamanlık yeminini ettirir. (İnan, 1976: 56) Bu yemini ettikten sonra aday şamanlığa geçmiş kabul edilmektedir. Yeminin ardından Yakutların ilk şamanı olan An Argıl'ın oğlu Kün Kegis'in yeni şamanın kafasını keserek bir direğe oturttuğu ve bu kesik başa dünyayı gezdirdiği temsil edilmektedir. Yeni şaman kafası kesilmiş ve yeni yerler görüyormuş gibi hareketlerle bunu anlatmaktadır. (İnan, 2015: 78)

Buretlerde şamanlar, bu mesleğe uygun olabilecek, yatkın tabiatlı kişiler arasından seçilmektedir. Uygun aday belirlendikten sonra kabilenin şamanları arasından bir usta belirlenir ve aday ustanın yanında eğitime verilir. Şaman adayı yanında bir refakatçi kabiledaki tüm çadırları dolaşarak bir şeyler toplar. Bu esnada yanlarında çaput ve demir parçaları bağladıkları bir sopa gezdirmektedirler. Tüm çadırlar dolaşıldıktan sonra herkes ormanda toplanır ve bir kulübe inşa edilir. Şamanlığa geçiş ayini dokuz gün boyunca burada yapılmaktadır. Şaman adayı için kayın ağacından asa yapılmaktadır. Buret şamanları ayinlerde davul yerine daha az maliyetli asa kullanmaktadır. Asanın malzemesinin alındığı kayın ağacı takip edilmektedir. Bu ağacın kuruması şaman için iyi alamet sayılmamaktadır. Tören başladığında şaman ve ustası bir ağızdan şamanlık yemini okur. Ardından usta ile yeni şamanın başlıkları birbirine bağlanır ve üç gün boyunca bu şekilde dolaşırlar. Dokuz gün boyunca çeşitli kurbanlar sunulur, kehanetler verilir, şölenler hazırlanır ve tüm kabile eğlenir. Bu törenler esnasında bakılan fallara ve verilen kehanetlere çok önem gösterilmektedir. Dokuzuncu günün sonunda şaman adayı bir yatağın üzerine konularak havaya kaldırılır. Bu törende gerçekleştikten sonra aday, şamanlık yapmaya hazır hale gelmiştir. (İnan, 2015: 79)

Sibirya'da yaşayan birçok halkta farklı şekillerde şamanlığa geçiş törenleri görülmektedir. Moğol gruplarından olan Buryatlarda şamanlığa geçiş esnasında iki önemli alet vardır. Biri asa diğeri ise kılıçtır. Asanın üzerinde yine savaş aletleri yer almaktadır. Bu aletler şamanın kötü ruhlarla savaşmasını kolaylaştırır. Kurban töreninden sonra Buryat şamanının elinde kılıçla kayın ağacına tırmanması gerekmektedir. (Hoppal, 2012: 256) Bu

harekette şamanın savaş esnasındaki çevikliğini kanıtlamak amacıyla olduğu gibi, kayın ağacının Şamanizm’indeki öneminden kaynaklanmaktadır. Kayın ağacı aynı zamanda kozmik ağaç figüründedir. Alemleri birbirine bağlayan bu ağaçta yükseklerle tırmanmak, şamanlığa başladıktan sonra gökyüzü katmanlarının arasında da en yüksek katmanlara ulaşabilmek anlamına geldiği düşünülmektedir.

Şamanlığa geçiş sürecinde eğitimin tamamlayan şamanın ruhlar tarafından kabul edilip edilmeyeceği kontrol edilmektedir. Tarbagatay Dağlarında yaşayan Tunguzlarda şamanlığa kabul töreni kılıçtan yapılan bir merdiven ile gerçekleştirilir. İki sopaya basamak olarak keskin yeri ayağın tabanına gelecek şekilde kılıçlar yerleştirilmektedir. Şaman törene başlamadan önce ir boğa kurban edilir ve şaman olacak kişi bu boğanın kanını içer. Bunun şamana kuvvet vereceğine inanılmaktadır. Şaman kostümünü giyer ve basamakları çıkmaya başlar. Merdivenin etrafı saman ile çevrelenir. En üst basamağa çıkmayı başarabilen şaman kendini yere atar. Şaman bu düşüş sırasında ciddi şekilde yaralanabilir hatta ölebilir. Hayatta kalmayı ve merdivenin en üstüne çıkmayı başarabilen şamanlar ruhlar tarafından kabul görmüştür. Diğerleri ise ruhlar tarafından kabul edilmemiş bu nedenle şamanlık mesleğini icra edemeyecek kişilerdir. (Dioszegi, 1998: 31)

3.6. Evlilik, Ev Sahibi Olma ve Evlat Edinme

Altaylılar 24 boya ayrılır ve bu boylar arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Her boyun kendine ait bir koruyucu ruhu ve ayinlerini düzenleyecek bir şamanı mevcuttur. Boy içerisinde evliliğe sıcak bakılmaz ve boy üyelerinin hepsinin kardeş olduğu düşünülür. Boylar arası evlilikler gerçekleşirken, yeni kurulacak bu aileyi kutsamak ve kötülüklerden korumak için mutlaka bir şamanın törene katılması gerekmektedir. Evlilik sonrasında aileye yeni katılan gelini, kabilenin ve ailenin ata ve koruyucu ruhlarının kabul etmesi için geline saçı saçılmaktadır. (Radloff, 1956: 269)

Düğün törenlerinde şamana ihtiyaç duyulmamaktadır. Ancak Yakut Türkleri arasında kız kaçırma çok yaygındır. Kız kaçırmaya gitmeden önce şamana başvurulur.

Şaman atların yanına gelerek kımız serper, 40 tane kötülük veren ruhun adını sayar ve Tanrıdan gençleri bu ruhlardan koruması için yardım ister. Tören bittikten sonra erkek kızı kaçırmak için yola koyulur. Altay Türkleri arasında da kız kaçırma yaygın bir gelenektir ancak tören yapılmamaktadır. (İnan, 2015: 166)

Günlük hayat içerisinde yapılan ayinlerden biri de ev ayinidir. Yakut Türkleri yeni bir ev yapacakları zaman araziye bir şaman yardımıyla bulmaktadır. Şaman en doğru yeri bulduktan sonra yeraltı ve gökyüzü Tanrıları adına dualar okunur. Ev sahibi duaların sonunda eldivenini çıkararak havaya fırlatır ve eldivenin düşme şekline göre kısmeti yorumlanır. Eldivenin avcu aşağıya gelirse kötü, yukarıya gelirse iyi olacağına inanılır. Bu işlemi yaptıktan sonra hep bir ağızdan “uruy” diye bağırırlar. Uruy, âmin anlamına gelmektedir. Ardından belirlenen araziye hac dikilir ve ateş yakılır. Tüm aile ateşin etrafında toplanarak yağ, yoğurt ve at kıllarından saçı sunar. Ardından evin, ailenin ve hayvanların bereketi için ateş huzurunda fal bakılır. Bu falda kaşık kullanılır. Şaman dualarla Tanrılardan bilgi ister, her şeyi detaylı sorup öğrenir. Ardından kaşığı havaya fırlatır, ters gelirse kötüye, düz gelirse iyiye yorumlanır. Fal iyi gelirse ev sahibi kaşığı alıp tılsım olarak boynuna takar. Ev yapıldıktan sonra bir şenlik düzenlenir ve ziyafet verilir. Evin ocağının kutsal sayılması nedeniyle ocağı yaparkende tören düzenlenmesi gerekmektedir. Kurban kesilir ve kanı ocak yapılacak alana sürülür. Ev tamamlandıktan sonra bir hafta kımız yapılır ve şaman çağırarak saç töreni düzenlenir. (İnan, 2015: 117)

Gündelik hayat için yapılan ayinlerden biri de evlat edinme ayinidir. Eski Türkler arasında evlatlık sahibi olma durumu görülmektedir. Bu edinilen evlat, öz çocuklardan hak ve statü olarak ayrılmamaktadır. Genellikle akrabalar arasından evlat edinme gerçekleşse de dışarıdan alındığı durumlarda mevcuttur. Akrabanın çocuğu evlat edinildiğinde çok teferruatlı ayinler düzenlenmez. Evlat edinilecek çocuk doğduğu saatte annesinden ayrılır. Evlat edinecek anne ise çadırında yatar ve yeni doğum yapmış gibi davranır. Çocuk yeni annesine verildiğinde anne çocuğu temsili olarak emzirir. Bu törenin ardından çadırda kurban kesilir ve kurbanın aşık kemiği çocuğun yatağına bırakılır. Uzak akrabadan alınan çocuklar için aynı tören uygulanırken, bir de ateşe yağ saçılmaktadır. Yabancıardan alınan evlatlıklar için yapılan törenler çok daha teferruatlıdır. Tüm kabile bir araya toplanır ve kurban kesilir. Bu kurbanın aşık kemiği zarar verilmeden çıkarılır ve çocuğun eline

tutuşturulur. Ardından çocuk öz babasının bacakları arasından geçirilir ve annesini son kez emer. Ardından çocuğun ailesine hediyeler verilerek çocuk teslim alınmaktadır. Çocuğa aşık kemiğinin verilmesinin nedeni onun aileye kabul edildiğini göstermektir. Yakutlarda yabancılar düşman olarak görülür ve barış sağlanmak istendiğinde aşık kemiği verilmektedir. Kabilenin ruhunun çocuğu kabul etmesi için böyle bir uygulama yapılmaktadır. (İnan, 1987: 310)

3.7. Umay Ana Adına Yapılan Ayinler

Tanrıça Umay'ın yerini Yakut Türklerinde ayısıt denile iyi ruhlar almıştır. Bu ruhlar, doğurganlığın ve bereketin sembolüdür. Yakut kadınlarından çocukları olmayanlar için ayısıt ayini düzenlenmektedir. Bu ayin için tüm akrabalar toplanır. Dokuz kız ve dokuz oğlan hazırlanır. Bu gençler edep ve iyi olan kimselerden seçilmektedir. Dualarla ayin başlar ve gençler gidebildikleri yere kadar şaman ile birlikte göğre doğru seyahate başlar. Yakutlarda oloh denilen göğün katmanları arasındaki duraklarda günahları yüzünden bir üst kata çıkamayan gençler bekler. Şaman göğün dokuzuncu katında bulunan ayısıtların yanına ulaşır ve onları memnun edecek sözler söyler. Şamanın dualarının sonunda “âmin” anlamına gelen “ayhal veya uruy” topluca söylenmektedir. Kısır veya doğumu yaklaşan kadınlar ayısıtların gözüne girebilmek için herkese hoşgörölü davranmakta, hayvanların ve çocukların karnını doyurmaktadır. Ayısıtlar geldiğinde herkesin mutlu, güler yüzlü ve tok olması gerektiğine inanılmaktadır. (Potapov, 2014: 79)

Ksenefontov, Yakutların arasında yaşayan 60 yaşında çocuk sahibi olamayan bir çiftin, iki şamanın yapmış olduğu ayin sayesinde çocuk sahibi olmalarını anlatmaktadır. Anlatıya göre Sielleh Yösürgü adlı yaşlı bir adamın evine bir gece Tanrı misafiri olarak iki şaman gelmiş. Şamanlar ile konuşurken adam bir çocuk sahibi olamadıklarından ve artık yaşlarının geçtiğinden yakınmış. Sabah olduğunda şamanlardan biri rüyasında çiftin bir bebek sahibi olacağını gördüğünü söylemiş. Bunun üzerine çift şamanlardan Ayısıta bir ayin düzenleyerek çiftte bir bebek vermesi için dua etmelerini istemiş. Şamanlar bu isteğı kabul ederek ayin düzenlemiş ancak Ayısıt dileklerini kabul etmemiş. Bunun üzerine ikinci bir ayin düzenleyerek fırtına ve yağmur Tanrısı Süyüle Haan'a başvurmuşlar. Süyüle Haan

şamanların isteğini kabul ederek çifte 2 erkek çocuk vereceğini, çocukların isimlerini “Çohuh ve Süüle Bogdarın” koymalarını söylemiş. (Ksenefontov, 2011: 231) Ayısıt, Yakut Türklerinde Tanrıça Umay’ın karşılığı gelen Tanrıçadır. Umay’ın zaman içerisinde Tanrılar arasındaki rütbesinin düşmesi hatta bazı yerlerde unutulurken bazı yerlerde iyi ruhlar arasında sayılmaya başlanması durumu Ayısıt içinde söz konusu olabilir. Bu nedenle Aysıtın izin vermemesi üzerine ondan daha üst rütbeli bir Tanrıdan onay almaya gidilmiştir. Sibirya’da bazı halklar arasında Umay’ın olduğu gibi Aysıt da yaratıcı rolün yitirmiş aracı Tanrı konumuna gerilemiştir.

Altaylılar arasında Umay Ananın bebeği korumaya devam etmesi için, bebek altı aylık olduğundan “palanı Uma ana kastarın çaçılğı” (Umay Anaya saç serpme) adlı ayin gerçekleştirilmektedir. Bu ayine bir şaman dahil olur ve Umay’ın bir süre daha bebeği koruması için ona buzağı kurban ederek yalvarırlar. Ardından bebeğin beşiğine muska niyetiyle, Umay’ın gelen ruhlarla savaşabilmesi için ok ve yay asılmaktadır. Ara ara Umay’a saç sunmak için bu ok ve yayın üzerine süt ve çay serpiilmektedir. Umay, bebek etrafında olanı biteni anlamlandırmaya ve sosyal hayatın içerisine dahil olmaya başlayana kadar yanında bulunur. Bebek konuşmayı öğrendiği vakit bebekten ayrılmaktadır. (Potapov, 2012: 65)

Teleütlerde bebeğin sosyal yaşama dahil olduğu ve Umay’dan ayrıldığı döneme paskan bala denilmektedir. Bebek paskan bala olduğu vakit Tanrı Ülgen’e veya kut taşıyan aracı Tanrıya bir ayin düzenlenir ve bebeğin ömrünün uzun olması, sağlıklı ve güzel bir hayat geçirmesi dilekleriyle ailenin sahip olduğu hayvanlardan kurban sunulmaktadır. Bu kurban ayinin bir şaman yönetmektedir. Kurban töreninin ardından bebeğin ruhundan Umay olarak değil, kut olarak bahsedilmeye başlanır. (Potapov, 2012: 66)

Yakutlarda doğumdan üç gün sonra “ayısıt uğurlama” ayini yapılmaktadır. Doğum gerçekleşikten üç gün sonra ayısıtı uğurlamak için köyün kadınları bir araya gelerek, çadırın sol tarafında bir ayin düzenleyerek plasentayı gömerler. Bir çukur kazıp plasentayı gömdükten sonra çukurun üzerine dallardan üç küçük çadır yapılır. Ardından tahta çubuklardan üç ok, yay, makas, geyik, inek, güneş, ay gibi figürleri bir kâğıda çizerek

çadırların içerisine konulur. Çadırın içinde ateş yakarak bu resimleri ok, yay ve makas figürlerini ateşte yakılır. Ateş sönme üzereyken tüm kadınlar el ele tutuşarak kahkaha atmaya başlar. Bu şekilde doğum sürecinde kendilerine yardımcı olan ayısı hatun yolcu edilir. Tören sonunda ayısı en çok gülen kadının içine girdiğini bu nedenle kadının çok çocuk doğuracağına inanılmaktadır. (İnan, 2015: 36)

Bebeğin göbek bağı evin ocağına gömülmektedir. Altaylılarda çocuğu olmayan aileler evlerine şaman çağırır. Şaman çok çocuklu bir ailenin ocağında gömülü olan göbek bağlarından birini çıkararak bu ailenin ocağına gömer, ardından Tanrıça Umay'a bu aileye çocuk vermesi için ayin düzenlerdi. (Potapov, 2012: 339)

3.7.1. Kara Umay Adına Yapılan Ayinler

Hakas Şamanizm'inde Tanrıça Umay'ın zıttı olarak bilinen Kara Umay adlı ruh eve musallat olur ve ailenin tüm çocuklarını öldürür. Umacı olarak bilinen bu ruhtan kurtulmak için şamana başvurulmaktadır. Şaman bir kukla hazırlayarak kurban keser, dualar ve danslarla umacıyı kandırarak bu kuklanın içerisine yerleştirir ve yeraltı dünyasına gönderir. (Turan, 2020: 140)

Umay'ın bebeğin yanından ayrılması, bebeğin hastalanmasına, geri getirilemezse ölümüne sebebiyet vermektedir. Bu tarz durumlarda bir şamana başvurulur. Şaman ayin ile bebeğin kutunu çalan kötü ruhu bulmaya çalışır, ruh kutu yemediyse elinden kurtarıp geri getirebilir. Ancak kötü ruh kutu çoktan yemişse bu bebeğin hayatını kaybedeceği anlamına gelmektedir. Bebeğin ruhunu çalan kötü ruhlardan birisi koruyucu Umay'ın zıttı Kara Umay'dır. Kara Umay bebeğin beşiğine yerleşerek ruhunu yer. Bu kötü ruhtan kurtulmak için şaman tarafından pala kudu naçah (bala kutunun bebeği) denilen oyuncak bir bebek yapılır ve beşiğe yatırılarak kötü ruh kandırılır. Ardından içinde oyuncak bebekle birlikte beşik bir nehre bırakılarak ölümler dünyasına gönderilir. Böylece bebek Kara Umay'dan kurtarılır. Aynı işlem bebek hayatını kaybettiğinde de uygulanmaktadır. Bu şekilde Kara Umay'ın diğer bebeklere musallat olması engellenir. Altaylılar Kara Umay'ı kandırmak için

bebeklerini yanlarına alıp beşiğe oyuncak bebek bırakır, bir süre sonra da bu oyuncak bebeği gömerler. (Potapov, 2012: 341)

3.8. Doğa Ruhları İçin Yapılan Ayinler

Şamanizmde iki çeşit ayin vardır; belirli günlerde yapılması gereken ayinler ve günlük hayatta yaşanan hastalık, ölüm gibi durumlar sonucunda yapılması gereken ayinler. Düzenli yapılan ayinler ilkbahar, yaz ve kış dönemlerinde, mevsim geçişlerinde yapılmaktadır. Yaz döngüsünde yapılan ayinlere Yakutlar arasında “ısıah” denilmektedir. Uzun süren kış mevsiminden sonra, havaların ısınması ve baharın gelmesiyle hayvanlardan sağılan ilk süt ile kımız yapılır ve ruhlara saçılmaktadır. Isıah ayini sırasında şamana dokuz kız ve dokuz erkek eşlik etmektedir. Ancak günahkâr olanlar göğün katmanları arasında seyahat edemez, günahlarının yettiği yerlere kadar çıkabilmektedir. (İnan, 1976: 48)

Yakutların ısıah bayramı mayıs veya haziran ayında baharın gelişinin şerefine kutlanılmakta ve Tanrı Ülgen’e karşılık gelen Tanrıları Ayı Toyon namına kurbanlar verilmektedir. Dokuz gün süren bu törene şamanla birlikte dokuz kız ve dokuz oğlan eşlik etmektedir. Bu gençler günahlarının yettiği yere kadar şamanla birlikte gökyüzünün katmanları arasında dolaşmaktadır. Her katmandaki iyi ruhlardan ve Tanrılardan yardım istenir. Isıah ayini sonbaharda tekrarlanmaktadır. Sonbahar ayini iki gün sürer. İlk gün Ayı Toyon namına ikinci gün Erlik’e tekabül eden yeraltı dünyasının Tanrısı Arsan Duolay namına ayin yapılmaktadır. Yakut inancına göre mevsim değişikliklerinde kartallar önemli bir faktördür. Kartal bir kere kanat çırparsa yaz gelir, bir daha çırpıtığında mevsim değişir kış gelir. (Kafesoğlu, 1980: 12)

Şamana ihtiyaç duyulmayan kişilerin kendi kendine yaptıkları törenlerde mevcuttur. Örneğin Urenha kadınları ilk baharın ilk şimşegi çıktığında çadırlarının etrafına süt ve kımız saçmaktadır. Sibiryanın kuzey doğusunda yaşayan Çukçalar sonbahar ayinlerini ve bu ayinde sunulan kurban merasimini ailelere özel şekilde gerçekleştirmektedir. Sibirya’nın geri kalanında olduğu şekilde tüm kabile toplanarak şaman aracılığıyla kurban sunulmaz.

Her aile kendi kurbanını gündüz saatlerinde kendi çadırlarının içerisinde sunmaktadır. Bu küçük çaplı ev ayinlerine Hoppal “aile şamanizmi” demektedir. (İnan, 2015: 30) Nganasanlar yılda iki kere büyük ışık ruhu olarak adlandırdıkları büyük Tanrıları için kurban ayini düzenlemektedir. İlk ayın gecelerin başladığı sonbahrada, ikincisi ise gün ışığının gözükmeğe başladığı ocak ayında yapılmaktadır. (Gumilev, 2003: 106)

Şamanist Türk halkları arasında yer su ruhlarına saygı gösterilmesi yaygın olarak görülmektedir. Sibiryâ bölgesinde yaşayan Türk halkları kendilerine yakın olan bir dağ koruyucu ve ata olarak seçmekte ve saygı göstererek belirli zamanlarda dağ için tören yapılmaktadır. Sagaylarda dağ ayinleri üç yılda bir yapılmaktadır. Tören yapılacağı zaman kabilenin erkekleri dağın tepesine çıkar. Dağ kurban törenlerine kadınlar katılmamaktadır. Buraya ulaşımı yaya olarak yapmaları gerekmektedir. Belli bir mesafeye kadar hayvanlar ile çıkılsa da bir süre sonra hayvandan inerek yollarına yürüyerek devam ederler. Yanlarında yalnız kurban edilecek hayvanlar bulunur. Kurban olarak üç yaşına girmiş beyaz koç ve iki yaşına girmiş öküz seçilmektedir. Bu hayvanlar kurban edilirken, boğazını kesmek yerine göğsüne kesik atıp kalpleri yerinden çıkarılarak öldürölmektedir. Hayvanın kurban edilme safhasından sonra ayin başlar. Şaman kostümünü giydikten sonra üç parça kayın ağacına 19 tane rengarenk kumaş bağlar. Bu kayın ağaçlarını da iple birbirine bağladıktan sonra kurbanı altına yerleştirir. Ardından doğudan batıya doğru dolaştırır. Kurbanı pişirip yemeden önce ayine katılan kişilerin yanlarında getirdikleri rakıları kayın ağaçlarına saçarlar. Tören sonunda sofralar hazırlanır, kurbanın etiyle birlikte rakı içilir. (İnan, 2015: 54)

Dağ kültüyle birlikte devam eden bir diğör inanç ise oba kültüdür. 16. yüzyılda Budizme geçmiş olan Urenhalar arasında günümüzde bile çok yaygın olarak devam edilen bu kültün ayinlerinde şamanın öncelikli işi obanın ruhunun bulunduğu yeri tespit etmektir. Oba ruhu bulunduktan sonra buraya bir alan kurulur ve çadırlar yerleştirilir. Bütün ayinler burada gerçekleştirilmeye başlanır. Diğör ayinlerde olduğı gibi şaman kurban verir, cübbesini ve davulunu alarak kurbanın ruhunu tanrılara götürmeye çalışır. Bu törene Urenhalar “oba tağır” yani oba ibadeti demektir. Ayin esnasında yer su ruhlarına ve Tangnov Dağına dualar okunur. Kesilen kurbanın kafası bir kazığa oturtularak kapının karşısına konulmaktadır. Ayine katılan herkes kurban etinden bir parçayı ateşe atar ve ruhlar

adına rakı saçar. Ayin sonrası ziyafet yapılır. Et ve rakı tüketildikten sonra oyunlar oynanmaya, yarışlar yapılmaya başlanır. At yarışı yapılır ve kazanan at Tanrılar için ıduk olarak bırakılır. (İnan, 2015, 62)

Tuvaların Batısında Buga Dagır adında tarım bayramı kutlanmaktadır. Bu bayramın yalnız batı bölgesine özel olmasının nedeni Tuvan'ın bu bölgelerinin tarıma elverişli olmasıdır. Toprağın verimliliğin artması için sulama kanallarının başında bir şenlik düzenlenir. Bölge ahalisinin tamamı bu şenliğe katılır. Birçok yiyecek ve alkollü içecekler hazırlanarak tüketilir. Şaman sulama kanalının başında su iyesine ayin düzenleyerek onu hoşnut etmeye ve verimi attırması için dua eder. (Bapaeva, 2013: 68) Nehirlere yapılan ayinler kıştan bahara geçiş döneminde düzenlenmektedir. Nehir ruhu için genellikle kanlı ve kansız kurbanlar, paçavra bağlama ve saç törenleri düzenlenir. Bu ayinleri kabilenin önde gelen yaşlısı veya şaman yürütmektedir. Nehirlerin kutsiyeti donan ve donmayan şeklinde değişmektedir. Her ikisi de kutsal sayılmasına karşın donan nehirler kara su şeklinde adlandırılmaktadır. Nehirler için iki amaçla ayin yapılmaktadır. İlki su ruhunun bir kimseye sinirlenmesi sonucunda kişiyi hasta etmesi nedeniyle şaman çağırılır ve iyileştirme ayini düzenlenir, ikinci olarak suyun yaşamın başlangıcı ve kaynağı olması nedeniyle yüceltme, kutsama ayini yapılmaktadır. (Bazyrchap, 2016: 12)

Tören çoğunlukla öğlen saatlerde yapılmaktadır. Tüm kabile nehrin kaynağına toplanır ve akış yönüne doğru sıralanarak oturur. Nehrin yakınlardaki ağaçlara paçavralar bağlanır. Bez yerine at kuyruğu ve yeleleri bağlandığı da görülmektedir. Şenlik ateşi hazırlanır ve kurbanlar yerleştirilir ve ardıc dallarıyla tütsüleme işlemi yapılır. Şaman şarkılar ve dualar okuyarak kurbanı ve kabilenin şükranlarını iletir. Yemekler yendikten sonra el ele tutuşarak bir zincir oluşturulur ve ateş etrafında üç kere döndükten sonra nehirden uzaklaşılır. (Bazyrchap, 2016: 13)

Tuvalar her yıl sonbaharda yayladan kışlaklara döndüğünde ve ekinleri biçme, avlanma gibi kış hazırlıklarını tamamladıktan sonra her aile ateş ayini düzenlemektedir. Bu ayine kamlar katılır. Kam tüm gün bir ailedeki ayinden diğerine gider. Ateşe kurban olarak koyun veya kuzu verilir. Bu ayine tüm aile fertlerinin katılması zorunludur çünkü ayin aileye

bolluk, bereket, sağlık ve şans gelmesi için yapılmaktadır. Ailenin ısınma, beslenme ve temizlenme gibi tüm temel ihtiyaçlarını karşılayan ateş halk arasında kutsal olarak görülmektedir. (Bapaeva, 2013: 51)

Ateş ruhunun ve ailenin ocağının aileye ksmesi ocuk hastalıklarının arkasındaki nedenlerden biridir. Ateş ruhunun gönlünü almak, çocuğu iyileştirmek ve hastalıktan korumak için sarı renkli bir keçi ıduk olarak verilmelidir. Ayinde iki kurban bulunmaktadır. Koyun ve beyaz lekeli sarı keidir. Ayin başlamadan önce konu komşu toplanır. Ayin başlamadan önce keçi getirilerek adırdın dört yanına selam verdirilir. Ardından adırdı ateş yakılır ve kurban olarak sunmak için koyun getirilir. Koyun kesildikten sonra etin bol ve lezzetli kısımları ateş ruhunun hakkı olarak ateşe atılır ve tamamen yanana kadar orada bırakılır. Kalan kısım pişirilerek gelen misafirlere ikram edilir. Kemiklerin hepsi ayrı bir kapta toplanır ve tüm misafirler bu kabın içerisine hediye bir şeyler bırakır. Kap ayin bitimine kadar adırdın kapısına asılır. adır kapısının önüne keçeden yapılma bir halı serilir ve keçi bunun üzerinde bekletilir. Koyun kurbanı esnasında keçinin boynuzlarına renkli paçavralar bağlanır, vücudu yağlanır ve ardıç ağacı ile tütsülenerek temizlenir. Keçi hazırlandıktan sonra çocuğun derin derin nefesler alarak keçiyi koklaması sağlanır. Bu yolla keçinin gücünün çocuğa geçeceğine inanılmaktadır. şamanın dualarının bitmesiyle birlikte keçi ıduk olarak serbest bırakılır. Yaşlanan kadar kimse özellikle de kadınlar bu keçiye dokunmaz, ondan faydalanmaya çalışmaz. Yaşlandığında genç bir keçi bulunarak aynı ayin gerçekleştirilerek yaşlı keçinin görevi, genç keçiye devredilir. Bundan sonra yaşlı keçi kesilir kanı ve bol etli kısımları ateşe atılarak ateşin hakkı verilir. Kafası ise yerleşim yerinden uzak bir yere götürülerek yüksek bir dala bırakılır. (Bapaeva, 2013: 66)

3.9. Payne ve Koça Kan Ayini

Her kabilenin payne adıyla seslendikleri koruyucu ruhları bulunmaktadır. Kabilenin şamanının gücü paynenin gücüyle paraleldir. Bir kabiledaki ölüm ve hastalık sayısının azlığı, kabilenin Paynesinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Bu nedenle özellikle Kumandinler arasında payneye yapılan ayinler çok önemlidir. Payne Payram adını verdikleri bir bayramları bulunmaktadır. Bu ayinde payne adına beyaz bir at kurban edilmektedir.

Ayini yapacak olan şaman cübbesiz yalnızca davul ve başlık ile ayini yürütmektedir. Bunun nedeni paynenin koruyucu ve şamana yardımcı bir ruh olması ve şamana zarar vermeyecek olmasıdır. Payne adına kesilecek kurbanlar ayrı olarak yetiştirilmektedir. 3-4 yıl boyunca hayvan çok özen gösterilerek bakılır. Kurbanlıkların arasından, Payneye sunulacak hayvan seçildikten sonra ayın hilal olması beklenir. Hilalin olduğu gece bir kayın ağacının altında kabilenin yaşlıları toplanır ve hayvan hazırlanır. Kurban edilecek hayvanın sakin durması, bir sonraki yılın sakin ve huzurlu geçeceğini göstermektedir. Şaman kurbanın ruhuyla birlikte dağ ruhlarından yardım alarak Tanrı Ülgen'e doğru yolculuk etmeye başlar. (Beydili, 2004: 467)

Ayinin sonların şaman Tanrılardan aldığı bilgileri, kabilenin başına gelen musibetlerin hangi suçlar nedeniyle gerçekleştiğini ve Tanrının öğütlerin yaşlılara aktarır. Tanrı, Payneye de öğütler vererek kabilesi için daha fazla çaba sarf etmesini söyler. Payne bu sözlere uyar çünkü kabilesindeki insanların refah içerisinde yaşamasını istemektedir. Tören bittikten sonra kurban edilen atın derisi yüzülür. Avcılar bereket getirmesi amacıyla kurbanın derisinden bir parçayı tılsım olarak taşımak ister. (Beydili, 2004: 468)

Kumandin şamanları sonbaharda Tanrı Ülgen'e ayin düzenlerken Koça Kan adına da tören yapmaktadır. Koça, kayın ağacından yapılmış ayin esnasında yüzüne taktığı bir çeşit maskedir. Şor şamanları da aynı töreni Paktıgan şeklinde adlandırmaktadır. Koça Kan bolluk, bereket ve evliliği temsil etmektedir. Kökenine dair farklı görüşler vardır. Şamanların atası olduğu veya Ülgen'in kızıyla evli olan bir şamanın oğlu olduğu şeklinde inanışlar mevcuttur. (Beydili, 2004: 315) Koça Kan'a yapılan tören içerisinde cinsel öğeler barındırmaktadır. Tören başlamadan evvel kayın ağacından bolluk ve bereketi de sembolize eden erkek cinsel organı oyulmaktadır. Kurban kesme işleminin ardından Tanrı Ülgen'e kurbanı ulaştırmak üzere yola çıkan şaman göğün ilk katında Koça Kan ile karşılaşır. Koça Kan yoluna çıkan şamanın kollarını kırarak gitmesine engel olmaya çalışır. Bunun üzerine şaman koça adı verilen maskesini ayinde bulunan ve Koça Kan'a söylenmesi gereken şarkılar ile yapılması gereken dansı bilen birinin yüzüne takar. Böylece Koça Kan'ın ruhu o kişiye geçmiş olur. Koça Kan olan kişi kendini yerden yere atmaya başlar ve etrafta deli gibi koşar. Bir süre sonra kendisini toparladıktan sonra yanına gençlerden birkaç kişi toplar. Eline

kayın ağacından yapılmış olan erkek cinsel organını da alarak kabiledaki tüm çadırları tek tek gezmeye başlar. Her çadırın kapısında durup şarkılar söyler. Yanındaki gençlerde evde yaşayan kişilerden Koça Kan'ın hakkını ister. Tüm kabiledaki çadırlar dolaşıldıktan sonra komşu kabileye doğru yola çıkılır. Yol üzerinde karşılaşılan kişilerin Koça Kan'dan kaçmasının uğursuzluk getireceğine inanılması nedeniyle, Koça Kan'ı gören kişiler yollarını değiştirmemektedir. Koça Kan kişinin yanına giderek şarkılar söylemeye başlar. Karşılaştığı kişi erkek ise kayın ağacından yapılan cinsel organ ile sevişiyormuş gibi bir oyun sergiler, kadın ise Koça Kan organı kadının koltuk altlarına değdirerek yoluna devam eder. Komşu köylerde dolaşılıp vergi toplandıktan sonra herkes ayinin yapıldığı yere geri döner ve oyunlar oynanmaya başlar. Bu oyunlar esnasında şarkılar söylenir ve bu şarkılardan da bazıları cinsel öğeler taşımaktadır. Törene katılanlar iki gruba ayrılır ve kaybeden kişiler diğer gruba katılır. Bu şekilde evlilik yoluyla kurulan ilişkiler temsil edilmektedir. (Beydili, 2004: 316) Ayinlerde cinsel organ kullanılması ve cinsel öğeler içeren şarkılar, danslar ve uygulamaların yapılması bereketi sembolize eden bir gösteridir. Hayvanların ve insanların daha doğurgan olması verimi ve zenginliği artıracak bir durumdur. İnsanların ve hayvanların zorlu şartlar altında yaşadığı bu bölgelerde üremek, insan ve hayvan nüfusun artışı çok önemli bir faktördür. Bu nedenle üremeyi sağlayan cinsel organlar bereketin sembolü haline gelmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TANRILAR

4.1. Bay Ülgen

Şaman inancında gökyüzü iki farklı anlam taşımaktadır. Birincisi maddi gökyüzü, diğeri ise Altay ve Teleütlerin tangar, Kaçın, Sagay ve Beltirlerin tagir, Tuvaların taar dedikleri Tanrı anlamını taşıyan manevi gökyüzüdür. Şamanlar gökyüzünü tangar yar yani gök yeri veya Ülgening yari yani Ülgen'in yeri olarak adlandırır. Gökyüzüne giden yollara ise Ülgening yolu (Ülgen'in yolu) denilmektedir. (Potapov, 2012: 175) Altayların en büyük Tanrısı Ülgen'dir. Güney Altaylarda Ülgen için Kuday tabiri kullanılmaktadır. En büyük Tanrı olarak Ülgen'in görülmesine rağmen şamanların ettikleri dualarda Kayrakan daha önce gelmektedir. Muhtemelen Kayrakan Ülgen'in babası rolündedir. Dünya üzerinde iyiliği Ülgen ve kötülüğü Erlik temsil etmektedir. Kayrakan ne iyidir ne de kötü. Ancak bazı şaman dualarında Ülgen ve Erlik'e, Kayrakan şeklinde hitap edildiği görülmektedir. Ülgen ve Erlik'in Tanrı veya ruh olduğu konusunda birçok tartışma vardır. Bunun sebebi eski Türk inancında tös kavramının her iki varlık içinde kullanılıyor olmasıdır. (Hassan, 1958, 107) Avcı ve çoban kültürünün yanı sıra ata kültürünün bulunması, diğer dinler ile etkileşim gibi nedenlerle zaman içerisinde bazı tösler Tanrılaşmış ve dışarıdan yeni ruhani varlıklar inancın içerisine katılmıştır. Ülgen ve Erlik'in ruh olarak sayılmasının bir başka nedeni, şamanın duaya başlamasıyla kendisine yardım edecek ruhları bir bir yanına çağırmasıdır. Tanrıların isminin yardıma çağırdığı ruhlar arasında zikredilmesi, Ülgen ve Erlik'in ruhlar zümresine dahil edilmesine neden olmuştur.

Tanrıya verilen isimler Sibirya'nın her bölgesinde farklılık göstermektedir. Kayra Han, Ülgen, Kuday/Huday, Kurbustan gibi Tanrı farklı isimler taşımaktadır. Tuvalar Tanrı'ya Azar Tenger, Yakutlar Ürüng Tangara, Hakaslar Huday ve Altaylılar ise Ülgen veya Altay Kutay demektedir. Bu isimlerin birçoğu Ak Tanrı veya Gök Tanrı anlamlarına gelir. (Erman, 2016: 146) Çeşitli Türk ve Moğol halklarında Ülgen kelimesi de farklı anlamlara gelmektedir. Kırgız- Kazaklar ve Altaylarda Ülgen büyük ve ulu anlamlarına gelirken Buryatlarda ulu yer anlamına gelmektedir. Buryatlarda Ülgen başlarda yer Tanrısı olarak görülmüş olabilir. Ülgen ismi Altaylılarda olduğu gibi kalırken diğer Türk boylarında

isim değişikliğine uğramıştır. Güney Altay şamanlarına göre baş Tanrı Kудay'dır. Urenhalarda ise Kayrakan baş Tanrı olarak geçer ve Ülgen, Kızagan ve Mergen Kayrakan'nın çocuklarıdır. Ancak şaman dualarında genellikle Kızagan ve Mergen Ülgen'e yardım eden büyük ruhlar arasında sayılmaktadır. (İnan, 1976: 20) Ülgen'in bir diğer ismi Kurbustan Aka'dır. Altayların Altın Tuu (Altın Dağ), Şorların ise Pustak (Bozdağ) dedikleri dağda oturmaktadır. (Beydili, 2003, 589) Şaman mitolojisinde Tanrı Ülgen çocukları, eşi ve annesiyle birlikte gökte yaşayan insan görünömlü yaratıcı tanrı olarak anlatılmaktadır. Altay kahramanlık destanlarında Ülgen'in adına doğrudan rastlanmamaktadır. Bu destanlarda Üç Kurbustan, Burhan ve Kудay isimleri geçmektedir. (Potapov, 2012: 288)

Tanrının Türkler arasında çok farklı isimleri ve sıfatları bulunmaktadır. Beltirler bağışlayıcı han anlamında "Kayra Kan", Minusinsk Tatarları yerin yaratıcı anlamında "Car Cayan", Yakutlar yaratıcı bilge efendi anlamında "Ürüng Ayı Toyon" veya yüce efendi anlamında "Ar Toyon", Altaylılar ulu anlamında "Ülgen" veya çok ulu anlamına gelen "Bay Ülgen", ak ışık anlamında "ah ayaz" ve nurlu han anlamında "ayaz han" sıfatlarını kullanmaktadır. (Eliade, 2000, 80) Yakutlar arasında bu Tanrı'nın insanlara kımız yapmayı öğrettiğine inanılmaktadır. (Abel, 2004: 29) Ülgen Türkler arasında hava olaylarını kontrol eden, yıldırım ve yağmura hükmeden, bolluk ve bereket veren, çocuk sahibi olmak isteyenlere çocuk veren bir Tanrı olarak görölmektedir. (ELİADE, 1999: 231) Ülgen'e genellikle Bay Ülgen şeklinde hitap edilmektedir. Buradaki Bay ifadesi ulu anlamına gelmektedir ve Ülgen dışında kutsal kabul edilen diğer varlıklar için de kullanılır. Ülgen'in oğullarından ve yardımcılarından bahsederken, kutsal dağlarda ve gök ile yer altını birbirine bağlayan kayın ağacından bay kayın olarak bahsedilmektedir. (Beydili, 2004: 93)

Yaratılış destanlarına göre Ülgen başlangıçtan beri var olan bir Tanrıdır. Ancak halk inançlarında Ülgen'i daha kudretli Kögö Mönkö denilen bir varlık yaratmıştır. Teleüt şaman dualarında Ülgen, Kögö Mönkö tarafından yaratılan olarak anılmaktadır. (Bayat, 2017: 21) Ancak Potapov, Kögö Mönkö'yü Ülgen'in oğulları arasında saymaktadır. (Potapov, 2012: 290)

Ülgen kelimesinin kökeni hakkında birkaç farklı görüş bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar Ülgen kelimesinin Türk takviminde önemli bir yeri bulunan Ülker takım yıldızından geldiğini düşünmektedir. (Roux, 2005: 284) Bir başka görüş ise Ülgen'in Moğol kökenli bir kahraman olduğu, Altaylıların yöneticisi olan bu kahramanın zaman içerisinde Tanrılaştırıldığıdır. (Potapov, 2012: 295) Diğer görüş ise Ülgen'in Buryatlardan Türklere geçtiği yönündedir. Ülgen Buryatların şaman dualarında “toprak ana” olarak geçmektedir. Erihit ve Bulagat boyları atalarını yer tanrıçası Ülgen Ana'ya dayandırmaktadır. Buryatlarda Ülgen, kadın ve toprak veaya yer Tanrısı olarak tasvir edilmiştir. (Bayat, 2010, 77) Altaylardaki Ülgen motifi birçok çocuğa sahip Gök Tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değişim zaman içerisinde yaşanmış ve Dağ Tanrılarında olan Tezim, Kakım ve Ala Bars Ülgen'in çocukları arasından sayılmaya ve gökte yaşamaya başlamıştır. Ülgen'in 17. Yüzyılda Cungan Hanlığı döneminde Teleütlere ardından Altay Türklerine geçtiği düşünülmektedir. (Potapov, 2012: 297) Teleüt Türklerinin bazı boylarında Ülgen kadın olarak düşünülmekte ve yaratıcı ana olarak anılmaktadır. Ülgen'in hem kadın hem de erkek olarak anılması yaratıcı Tanrı hususunda cinsiyet ayrımı olmadığını göstermektedir. (Potapov, 2012: 310) Ülgen kelimesi geniş ve kapsamlı anlamları taşımaktadır. Buryatlarda Ülgen ulu geniş yer anlamına gelir. Bu ifadeden Ülgen'in yer Tanrısı olarak tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Toprak birçok mitolojide kadın olarak kabul edilmektedir.

Sibirya bölgesindeki Türk halklarında Ülgen, yaratıcı Tanrı dışında ayrıca yönetici rolü de oynamaktadır. Yıldırım ve şimşeği Ülgen'in yönettiğine inanılmaktadır. Bu nedenle Tanrıdan geldiğine inanılan yıldırım ve şimşeğe kutsallık yüklenmiştir. Üzerine yıldırım düşen ağaçlardan parçalar alıp bunları şans getirmesi için yanlarında taşırlar. Tuva Türkleri Ülgen'in yeryüzündeki kötü ruhları kovmak için ateşli oklar yani şimşek gönderdiğini düşünmektedir. (Gömeç, 2011: 50) Ülgen ayın, güneşin, yıldızların ve gökkuşağının yaratıcısıdır. Bütün gök olaylarını, fırtınayı ve yağmuru Ülgen yönetmektedir. Altay Türklerinde yağmura Tanrı'nın tükürükleri anlamına gelen silekey denilmektedir. (Anohin, 2006: 12) Şor Türkleri yıldırımını Ülgen'in atının kamçısı olarak görmektedir. (Toysanuli, 2020: 157)

Altay Türklerinde yaratıcı Tanrı olarak Ülgen tanınmaktadır. Ancak Ülgen her devirde ve efsanede görülmemektedir. Ülgen'den ziyade asıl tanrı olarak Tengri karşımıza çıkmaktadır. Altaylarda Tengri ve Ülgen iki ayrı Tanrıyı ifade eder. Şamanlar ikisine de ayrı ayrı ayin düzenlemektedir. Ülgen'in yaratıcı Tanrı olarak karşımıza çıkması ve insanlarla iletişim kurması ve yardım etmesi gibi nedenlerle daha ön planda olması, onun tek ve en büyük Tanrı olduğu anlamına gelmemektedir. Ülgen yaratılışta insanı ve dünyayı yoktan var etmemiş, olan nesneleri şekillendirerek ortaya çıkarmıştır. Ayrıca insana can verebilmek için gökyüzünde ruh aramaya çıkmıştır. Bu nesnelerin ve ruhların hali hazırda var olduğunu göstermektedir. Ülgen'e yaratma isteği gökten gelen bir ses, nasıl yaratacağını ise denizden çıkan Ak Ana söylemektedir. Altay mitolojisinde Ülgen'in ortaya çıkışı daha geç dönemlerdedir. Eski efsanelerde kendisinden bahsedilmemektedir. Bununla birlikte ortaya çıkışından itibaren Gök Tanrıları panteonunu Ülgen çatısı altında toplanmaya başlamıştır. Başlarda Yer Su Tanrılarından olan Kanım bu şekilde Ülgen'in oğulları arasında anılmaya başlanmıştır. (Potapov, 2012: 291)

Teleütlere göre göğün en üst katı olan 17. katta Kayra Kan, 16. katında onun oğullarından biri olan Ülgen, 9. katında diğer oğlu Kızagan Tengere ve 7. katında güneş ve ayla birlikte bulunan diğer oğlu Mergen Tengere oturmaktadır. Göğün 5. katında ise Kuday Yayuçi yer almaktadır. Altay Tatarlarında ise gök 7 katlı olarak betimlenerek en üst katta Ülgen oturmaktadır. Onun oğulları ve kızları ise göğün çeşitli katlarında bulunur. Kayra Kan'ın varlığından ve nerede oturduğundan Altay Tatarları arasında bahsedilmemektedir. (Eliade, 1999: 308) Bu üçlü Tanrı sisteminin Hindistan kökenli olup Moğollar üzerinden Türklere geçtiği, Kızagan Tengere'nin Moğolların savaş tanrısı olan Kisigan Tengri olduğu düşünülmektedir. (Harva, 2015: 129) Ülgen, Kızagan Tengere ve Mergen ile birlikte Tengere Kayrakan'dan dönüştürülerek oluşturulmuş üç Tanrı'nın en büyüğüdür. Bazı görüşlere göre Ülgen göğün en üst katında yaşarken, bazı görüşlerde ise en üst katta Ülgen'in annesi olduğu düşünülen Taz Kaan yaşamaktadır. Teleüt şamanların inancında Ülgen'in, Temir Kaan, Soltıgan ve Yamgratu Yajıgaan olmak üzere üç oğlu vardır. (Bayat, 2006: 154)

Ülgen'in Altındağ'da bulunan altın sarayda yaşayıp altın tahtta oturduğuna elindeki yay ile şimşek ve yıldırımını kontrol edip bunları bir silah gibi kullandığına inanılır. Ülgen'in

yıldırım ile vurduğu yer kutsalık kazanır. Mavi renk ile simgelenen Ülgen bir insan gibi tasavvur edilir ve uzun saçları vardır. (Erman, 2016: 64) Hava olaylarını, verimliliği ve doğurganlığı yönetmektedir. Zamanla gelişerek Gök Tanrı motifinin yerine geçmiştir. (Korkmaz, 2016: 229) Gök Tanrı inancının Altaylara Göktürkler üzerinden geçtiği ve Altay Türklerinde Gök Tanrının Ülgen adını aldığı düşünülmektedir. (Türköne, 1995: 141) Ulu ve zengin anlamlarına gelen Ülgen, Gök Tanrı için verilmiş bir sıfat olabilir.

Kumandınlarda Ülgen'e Bay Ülgen diye hitap edilirken çocuklarına da Ülgen denilmektedir. Her boyun bir koruyucu Ülgen'i vardır. Kumandılar arasında da Ülgen'in kızlarından yalnız birinin adı bilinmektedir. Çayım olarak adlandırılan kızın üç etekli elbise giydiğini düşünmektedirler. (Potapov, 2012: 290)

Ülgen'in çocuklarının sayısı kabilelere göre farklılık göstermektedir ama her yerde bu çocukların amaçları insanları koruyup kollamak ve onlara yol göstermektir. Mevkii olarak gökyüzünde Ülgen'in alt katlarında yaşarlar. (Aydın, 1994: 493) Ülgen'in oğullarının sayısı ve adları konusunda farklı boylarda çeşitli isimler ve sayılar karşımıza çıkmaktadır. Tuba Türklerinde Ülgen'in dokuz oğlu vardır. Bunlar; Paktıgan, Pırçagan, Yajıgan (Ajıgan, Kırgıs Han (Kırgızgan), Aba Puragan, Karçı, Kanım, Tazıgan, Tezim, Pugragan'dır. Ülgen'in kızlarının adı Ak Kızlar olarak geçmektedir. Tubalarda Ülgen'in kızlarından birinin ismi Yaik (Yayık) olarak tespit edilmiştir. Yayık Altaylıların içerisinde yaşayan Maymalarda orman iyesi olarak geçmektedir. Avın bol ve bereketli olması için Yayık'a saygı gösterilmelidir. Tek gözlü olarak tasvir edilen yayık için kurban töreni yapılmamaktadır. Yayık Tubalarında Tanrı Ülgen'in kızları arasında sayılırken, Altaylarda oğulları arasında sayılmaktadır. (Potapov, 2012: 292) Anohin ise Yayık'ı Ülgen'in çocuklarından biri olarak değil insanlar ve Ülgen arasında aracılık yapan yardımcı ruh olarak göstermektedir. Teleütler Ülgen'in dört kızının adını bilmektedir. Bunlar; Köstügan, Ak Ülgen, Kök Ülgen ve Ala Bars'tır. Teleütlerde Ülgen Panteonu daha oturmuş durumdadır. Gökyüzü ruhları ve Ülgen'in çocukları Ülgen'in adıyla anılmaktadır. (Potapov, 2012: 293) Radloff Ülgen'in iki oğlu olduğunu söylemektedir; Yayık ve Maytere. Yayık, aynı zamanda May Ana olarak da bilinmektedir. Ülgen'in iki oğlu, Süt Ak Göl ve Sürö Dağı'nın bulunduğu üçüncü katta yaşamaktadır. Yedi Kuday, aileleri ve yardımcılarıyla birlikte bu dağda ikamet etmektedir.

Ayrıca, iyi insanların gittiği cennet de bu katta yer almaktadır. (Radloff, 1956: 6) Ülgen'in oğullarının hepsi bir renk ile simgelenir. Gökte yaşadıkları katlardan yola çıkarak hepsinin bir gezegen, yıldız veya gök cismini temsil ettikleri anlaşılmaktadır.

Yakutlarda baş Tanrı'nın ailesi olarak görülen yedi Tanrıdan oluşan bir Tanrılar grubu vardır. Bu gruba "satta küro dzasagai ai" denilmektedir ve yedi erkek kardeşten oluşur. Bunlar gök gürlemesinin Tanrısı "Suga Tojon", yıldırım ve şimşek Tanrısı "An Dzasun", kaderi yöneten Tanrı "Takasut Dzilga Kan, savaş Tanrısı İlbiş Kan, fırtına Tanrısı veya göğün öfkesini ileten Tanrı "Orduk Dzasabul", bereket Tanrısı "Kan Eeksit Erden Ai" ve kuşların koruyucu Tanrısı "Sjun Kan"dır. (Harva, 2015: 130)

4.1.1. Dünyanın ve İnsanın Yaratılışı

Eski Türk ve Moğol halklarında yerin yaratılışı iki büyük gücün birlikte çalışmasıyla olmuştur. Altay, Hakas ve Şorlarda Ülgen ve Erlik yeri birlikte yaratmışlardır. Aynı şekilde Buryatlarda Tanrı Ehayrhan ve Angıt yeri birlikte yaratmışlardır. (Toyşanuli, 2020: 115) Altay, Hakas, Şor Türklerinin inançlarında Ülgen ve kardeşi Erlik birlikte dünyayı yaratmıştır. Ülgen'in emriyle okyonusun dibine dalan Erlik'in getirdiği toprak ile yer yaratılmıştır. Kıskançlığa düşen Erlik daha sonra yeraltı dünyasında sürgün edilmiş ve kötülük Tanrısı olmuştur. (Toyşanuli, 2020: 116) Hakas Türkleri arasında bulunan bir inanişaya göre Erlik ve Ülgen dünyayı birlikte yaratmış ve orta dünyanın Tanrılarıdır. Zamanla Ülgen iktidarı ele geçirerek Erlik'i bertaraf etmiş ve yeraltına sürmüştür. (Okutan Davletov, 2021: 96) Altay, Hakas ve Şorlarda yeri Tanrı Ülgen ile Erlik birlikte yaratmıştır. Buryatlarda Ehayrhan Tanrı ve Angıt, Moğollarda ise Tanrıyla şeytan dünyayı yaratmıştır. (Toyşanuli, 2020: 115) Altay yaratılış hikayelerinde Ülgen su üzerinde uçarken insana benzeyen bir cisim görür ve bu cisme hayat verir. Bir süre sonra hayat verdiği kişi olan Erlik, Tanrı'ya düşman olur. Altay Tatarlarının anlatılarına göre ise ilk yaratılan insan daha sonraki zamanlarda kibir ve kıskançlığa düşerek zamanla Erlik yani şeytan motifine dönüşmüştür ve yeraltına sürgün edilmiştir. (Harva, 2015: 74)

Verbitskiy'in vermiş olduğu Altay yaratılış destanında dünyanın yaratılması şu şekilde olmuştur.; Tanrı Ülgen uçsuz bucaksız su üzerinde uçup dururmuş. Konup dinlenecek hiçbir yer yokmuş. Göklerden Ülgen'e bir ilham gelmiş. Tut önündeki şeyi yakala demiş. Denizden bir taş fırlamış. Ülgen uzatmış kollarını taşı yakalamış. Artık oturacak bir yeri varmış. Biraz dinlendikten sonra Ülgen'in içine dünyayı yaratma isteği düşmüş ama nasıl yapacağını bilememiş. Birden suyun içinden Ak Ene çıkmış ve Ülgen'e akıl vermiş. Eğer dünyayı yaratmak istiyorsan “yaptım oldu de” demiş. Sonra suya dalıp kaybolmuş. Bunun üzerine Ülgen “yaratılsın yer” demiş ve yer olmuş, sonra “yaratılsın gök” demiş ve gök oluşmuş. Dünyayı yarattıktan sonra Tanrı üç balık yaratmış ikisini dünyayı sabit tutsun diye iki yana koymuş. Büyük balığı ise ortaya koyup dünyayı üstüne oturtmuş. Bu balığın kafası her zaman kuzeye bakarmış. Biraz kafasını oynatınca dünyayı sular basarmış. Ülgen balığın kafasını dünyanın ortanca direğine bağlamış. Balığı gözetlesin diye başına Mandışire'yi bırakmış. Dünyayı yarattıktan sonra Tanrı Altındağ'a oturmaya gitmiş. Bu dağ gök ile yer arasındaymış. Etekleri yere değmez ama tepesi güneş ve aya değermiş. Ülgen bu dağın en tepesinde ikamet edermiş. Tanrı dünyayı 6 günde yaratmış, 7. günde yatıp uyumuş ve ertesi gün neler yarattığına bakmak için kalkmış. Yarattığı dünya dışında 99 dünya daha varmış. Bu dünyaların en büyüğü Han Kurbustan Tengere'dir. Burası Tanrılar alemidir. Bu dünyayı Mangızın Matmat Burkan yönetir. Her dünyanın olduğu gibi bu dünyasında cehennemine vardır. Buradaki cehennemine adı Mangız Toçiri Tamu'dur ve yöneticisi de Matman Kara'dır. Yerinin ismi ise Altın Teley'dir. Ortanca dünya Ezre Kurbustan Tengere'dir. Burası gök dünyasıdır. Belgein Keratlu Türün Musıkay Burkan'ın yönetimindedir. Yerinin ismi Altın Şarka, cehennemine ise Tüpken Kara Tamu'dur. Bu cehennemine Matman Karakçı Han yönetmektedir. Bizim dünyamız ise en küçük olanıdır. İnsanların dünyasının adı Kara Tengere'dir. Bu dünyayı Maytere idare etmektedir. Cehennemine Kara Teş denir ve Kerey Han tarafından yönetilir. (Ögel, 2010: 433-435)

Radloff'un verdiği yaratılış destanına göre insanı ve dünyayı yaratan Kayra Kan'dır. Yer ve gök yaratılmadan önce yalnızca su vardı. Tanrı Kayra Kan, kendine benzer bir varlık yarattı ve adını Kişi koydu. Kayra Kan ve Kişi, birlikte su üzerinde uçuyorlardı. Ancak Kişi, bu durumdan memnun değildi ve Kayra Kan'dan daha yükseklerle uçmak istiyordu. Bunun üzerine Kayra Kan, onun uçma yeteneğini elinden aldı. Kişi suya düştü ve tam boğulacakken, Kayra Kan suyun içinden bir yıldız yükseltti ve Kişi'yi bu yıldızın üzerine

oturttu. Kişinin artık uçuş kabiliyeti olmadığı için Kayra Kan, yeri yaratmayı düşündü. Kayra Kan, Kişi'ye suya dalarak toprak getirmesini emretti. Kendisi için bir yer yaratmak isteyen Kişi, ağzına toprak gizledi. Suyun yüzeyine çıkmasıyla, Kişi'nin ağzındaki toprak şişmeye başladı. Neredeyse boğulacakken, Kayra Kan'ın emriyle toprağı tükürdü. Kayra Kan'ın dünyası düz ve kusursuzdu; ancak Kişi'nin tükürmesiyle dağlar ve bataklıklar oluştu. Buna sinirlenen Kayra Kan, Kişi'ye Erlik adını vererek onu ışık dünyasından kovdu. Kayra Kan, Erlik'in yerine dokuz dallı bir ağaç yarattı ve her dalın altına dokuz insan yerleştirdi. Bu dokuz insan, dokuz boyun atası oldu. (Radloff, 1956: 4)

Bir başka anlatı da başlangıçta Ülgen ve kardeşi Erlik uçsuz bucaksız gümüş renkli suların üzerinde ördek donuna girmiş şekilde uçuyorlarmış. Ülgen kardeşi Erlik'e biraz toprak getir dünya yaratalım beraber dağları ovaları yaratalım demiş. Erlik denizin dibine dalmış ve gagasına toprak alarak gelmiş. Ülgen ile birlikte dünyanın yerini yaratmışlar ancak yer o kadar pürüzsüz ve kaygan olmuş ki üzerinde durulamıyormuş. Bunun üzerine Erlik henüz yaratılmış olan bu dünyaya darbeler indirerek pürüzsüzlüğünü bozmuş ve engebelerin, dağların, vadilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Davletov, 2018: 20)

Bir başka Altay efsanesinde Tanrı Ülgen'in yarattığı ilk kişi Erlik'tir. Ülgen, Erlik'i yarattıktan sonra birlikte yaşamaya ve uçsuz bucaksız suyun üzerinde uçmaya başlamışlardır. Erlik bir süre sonra Ülgen'e karşı kıskançlık duymaya başlamış ve ondan üstün olmak istemiştir. Bu yüzden Ülgen, Erlik'in uçuş kabiliyetini elinden almış, Erlik suya düşmüştür. Tam boğulacağı sırada Ülgen, Erlik'i sudan çıkarmış ve bir yıldızın üzerine koymuştur. Daha sonra dünyayı yaratmaya karar vermiş Erlik'ten denizin dibinden toprak getirmesini istemiştir. Ülgen, bu toprakla dünyayı yaratmıştır. İlk yaratılan dünya kusursuz ve dümdüzdür. Ancak hile ile kendine dünya yaratmak isteyen Erlik denize daldığında ağzına toprak saklamıştır. Ülgen toprak büyüsün diye emir verdiğinde Erlik'in ağzındaki toprakta büyümüştür. Boğulmak üzereyken Ülgen'in emir vermesiyle ağzındaki toprağı tükürmüş ve bu topraklar kusursuz dünyanın üzerine serpilerek dağları, engebeleri ve bataklıkları oluşturmuştur. (Gömeç, 2011: 26)

Bir diğ er yaratılış efsanesinde  lgen yine uçsuz bucaksız suyun üzerinde uçmaktadır. Dünyayı yaratmaya karar verir ancak bunu nasıl yapacağını bilemez. Bu sırada kişioğlu yanına yaklaşıp dünyayı yaratmaya geldiğini söyler. Ülgen buna çok sinirlenir ve nasıl yapacağını sorar. Kişioğlu dünyayı yaratmak için gerekli olan maddenin toprak olduğunu söyler ve denizin dibine dalarak ağzında toprak getirir. Ülgen bu topraklar dünyayı yaratmaya başlar. Ülgen'in emriyle toprak büyümeye başlar. Kişioğlu'nun ağzında sakladığı toprakta büyür ve bu toprağı t k rmesiyle yeryüzündeki engebeler ortaya çıkar. (Harva, 2015: 73)

Yakut inancına göre ilk insan gökyüzünden inen yarı at ve yarı insan bir varlıktan yaratılmıştır. Altay yaratılış destanında ise dünya var olmadan önce her yer su ile kaplıdır. İnsanlar ise dünya yaratıldıktan sonra bir ağaçtan meyve gibi dünyaya gelmişlerdir. (şener, 1996: 42) Buradan anlaşılacağı üzere Türk yaratılış mitolojisinde yoktan var etme kavramı yoktur. Yaratılan her şey mevcutta var olan nesnelerle yaratılmıştır.

Altay Türkleri arasında dolaşan bir başka yaratılış efsanesinde Tanrıların en büyüğü göğün 17. katın oturan Kayrakan Tengere'dir. Kayrakan bütün Tanrıların, ruhların ve insanların babasıdır. Yeryüzünü yarattıktan sonra üç alemi birbirine bağlayan dokuz dallı bir  am ağacı diker. Bu dokuz daldan dokuz ulus türemesini emreder. Oğlu  lgen'i göğün 16. katına oturtur ve insanları yönetme görevini verir. (Bayat, 2017: 44)

Verbitskiy'nin derlediği Altay yaratılış destanına göre, insanın yaratılışı şu şekilde anlatılır: Bir gün  lgen, suyu seyrederken toprağın üzerinde kilden bir şekil görür. Bu şeklin yanına yaklaştığında, şeklin insana benzediğini fark eder ve ona can verir. Böylece ilk insan ortaya çıkar. Bu ilk insanın adı Erlik'tir. Erlik'i yarattıktan sonra Tanrı, ikametg hına geri döner. Erlik ise  lgen'i bulmak için yola çıkar. Ülgen, Erlik'i kardeşi olarak kabul eder ve Erlik'e yoldaşlık eder. Ancak bir süre sonra Erlik'in yüreği  lgen'e karşı kıskan lılıkla dolmaya başlar ve ondan üstün olmak ister. Erlik,  lgen'i kıskanır ve onun gibi insan yaratmak ister. Tanrı, Erlik'in kötü ruhlu olduğunu anladığında, etleri topraktan ve kemikleri kamıştan yapılmış yedi insan yaratır. Bu insanların başlarına göz kulak olması için Mandışire'yi yaratır ve insanları gözetme görevini verir. Tanrı, kulaklarından üfleyerek

insanlara can, burnundan üfleyerek akıl vermiş. Mandışire'nin görevi, insanları korumaktır. Ayrıca, Tanrı insanları yönetmesi için Maytere'yi yaratır. (Ögel, 2010: 435)

Altay mitolojisinden insanın yaratılışıyla ilgili bir başka efsanede Tanrı Ülgen dünyayı yarattıktan sonra yedi erkek ve yedi ağaç yaratıp onlara göz kulak olması içinde Maytere'yi yaratmış ve göğe geri dönmüştür. Yedi yıl sonra yarattıklarını kontrol etmek için geri döndüğünde ağaçların çoğaldığını ancak insanların sayısının aynı kaldığını görmüştür. Maytere insanların üreme yeteneği olmadığını onların bir dişiye ihtiyacı olduğunu söyler. Bunun üzerine Ülgen bu görevi Maytere'ye vererek gökyüzüne geri döner. Maytere üç günde kadını yaratır ancak kadına ruh veremez. Kadına Ruh vermesi için Ülgen'in yanına gider ve kadının başına bekçi olarak bir köpek bırakır. Maytere ortalarda yokken Erlik gelip köpeği yazın sıcaktan, kışın soğuktan koruyacak bir tüy verme teklifiyle kadını ve kadının başından uzaklaştırır. Ardından yedi tonlu flütle burnuna, dokuz telli çalgıya kulaklarına çalarak kadına ruh verir. Kadının ruhunu Erlik verdiği için kadınların yedi huya ve dokuz ruh haline sahip olduğuna inanılmaktadır. (Korkmaz, 2016: 155)

Bir Altay efsanesinde Tanrı Ülgen, taş ve topraktan erkeği, onun kaburga kemiğinden de kadını yaratmıştır. Ülgen bu insanların başına bir köpeği bekçi olarak bırakmıştır. Erlik köpeği kandırarak insanların yanına yaklaşmış, bir boruyla insanın arkasından ruh üflemiştir. Ülgen, insana kötü ruh verildiğini görüldüğünde insanı yok etmek istemiş ancak bir kurbağa buna engel olmuştur. (Gültepe, 2015: 431)

Başka bir anlatıya göre Tanrı Ülgen ilk insanları yarattıktan sonra en büyük Tanrı Kудay'dan ruh getirmesi için bir kuzgunu görevlendirmiş. Kuzgun Kудay'dan ruhları aldıktan sonra dönüş yolunda bir leş görmüş ve bu leşi yiyebilmek için gagasını açarak bütün ruhları yeryüzüne serbestçe bırakmış. Bu ruhlar çam, ladin gibi ağaçların bulunduğu bir ormanın üzerine düşmüş. Bu ağaçların kışın bile yapraklarını dökmeyip canlı kalmasının nedeni bu ruhlarmış. Kuzgunun gökyüzüne çıktığı sırada Erlikte yeryüzüne çıkmış ve bir saray görmüş. Burası Ülgen'in insanları tuttuğu yermiş. Ülgen insanları korumak için bu sarayın kapısına bir köpeği bekçi olarak bırakmış. Bu dönemde köpeklerin tüyleri yokmuş.

Erlik köpeği sarayına götürme ve ona çok güzel tüyler verme vaadiyle kandırmış ve içeri girerek insanlara kendi ruhlarından vermiş. (Anohin, 2006: 20)

Altaylarda başka bir efsanede başlangıç olarak insanın canlanması konusunda diğer efsanelerle aynıdır. Sonunda ise Erlik köpeği kandırıp insana can vermiş, bunun üzerine sinirlenen Ülgen gökyüzünden getirmiş olduğu canları etrafa saçmış ve bu canlarda hiç solmayan yaprak dökmeyen ağaçlar türemiştir. Eğer insana Erlik yerine Ülgen can vermiş olsaymış insanda çam ağaçları gibi solmadan, hastalanmadan uzun yıllar yaşayacakmış. (Dilek, 2007: 268)

Dolganlar arasında anlatılan bir efsaneye göre insanlar yeryüzünde var olmadan önce üst dünyadan orta dünyaya bir at iner. Orta dünyada yaşayan ruhlardan biri ile bu at evlenir ve b evlilikten iki kısrağ dünyaya gelir. Bu kısraqlarda ruhlar ile evlenir ve iki kısrağ iki ayrı insan grubunun atası olur. (Kistova et al. 2019: 795)

İlk insanlar yeryüzünde yaşamaya başladıklarında Tanrı Ülgen şöyle buyurmuştur; “insanlar yerdeki otları ve meyveleri yesin”, yaz günlerini meyve ve ot yiyerek geçiren insanlar kış aylarında yiyecek bulamamış ve aç kalmıştır. Bunun üzerine Ülgen; “hayvanlar otları yesin, insanlar onların etleri yesin” demiştir. İnsanlar et yemeye başladıktan sonra ateşe ihtiyaçları doğmuştur. Bunun üzerine Ülgen gökten elinde biri siyah öteki beyaz iki taş getirerek ilk ateşi yakıp insanlara vermiştir. (Çirkin, 2022: 310)

İlk insanlar yalnız meyveyle beslendikleri için ateşe gereksinimleri yoktu. Ne zaman et yemeye başladılar ateşe ihtiyaç oldu. Bunun üzerine Tanrı Ülgen gökyüzünden biri siyah diğeri beyaz iki taşla geldi. Taşları birbirine vurarak ateş yaktı ve ateş yakmayı insanlara öğretti. Bu nedenle Altay ve Yakutlarda çakmak taşıyla yakılan ateş kutsal sayılmaktadır. Şaman ayinlerinde yalnız çakmak taşıyla yakılan ateş kullanılır. (İnan, 2015: 68)

Başka bir hikâyede ateşi insanlara Ülgen'in kızları getirmiştir. Tanrı insanları yarattıktan sonra “ben bu insanları çıplak yarattım. Bunlara ateş vermeli ki ısınabilsinler” diye düşünmüş. Üç kızına ateşi bulma görevi vermiş. Kızlar ateşi nasıl bulacağını düşünürken, Tanrı uzun sakalına basmış ve düşmüş. Bunu gören kızlar Tanrı'ya gülmeye başlamış. Tanrı çok sinirlenmiş ve kendi kendine söylenmeye başlamış. “Benimle dalga geçiyorlar ama onlarda ateşi bulacak akıl yok. Ateş yakmak için sert bir demirle taşı birbirine sürtmek gerekli” derken kızlar bunu duymuş ve insanlara ateşi nasıl yakacaklarını öğretmiş. (Bayat, 2023: 117) Ateşin bulunmasıyla ilgili iki farklı hikâye anlatılmaktadır. Birinde ateş yakmayı doğrudan Tanrı insanlara öğretirken diğerinde Tanrı'nın kızları öğretmiştir. Bu nedenle Türklerde ateşin hem Tanrısı hem de Tanrıçası bulunmaktadır. Ateş Tanrısı bazen uzun beyaz sakallı bir erkek bazen renkli gözlü güzel bir kız olarak tasavvur edilmektedir. (Bayat, 2005, 72) Altayların bazı bölgelerin ateşin yaratıcısı gökyüzünün dokuzuncu katında oturan “Yalkın Ezzi”dir. (Beydili, 2003: 437)

4.1.2. İkinci Yaratılış; Tufan

İkinci bir yaratılış olarak değerlendirilebilecek tufan efsanesi Hristiyan ve İslamiyet etkisiyle Türk şamanizmi içerisine dahil olmuştur. Efsaneye göre tufan öncesinde, yeryüzünün hükümdarı Tengiz (Deniz) Han'dı. O dönemde, Nama adında ünlü bir adam vardı. Tanrı Ülgen, Nama'ya büyük bir tufanın geleceğini bildirdi ve insanları ile hayvanları kurtarabilmek için sandal ağacından bir gemi yapmasını emretti. Nama'nın Soozunuul, Saruul ve Balıksa adında üç oğlu bulunuyordu. Nama, oğullarına dağın tepesinde bir gemi yapmalarını söyledi. Gemi, Ülgen'in öğrettiği ve gösterdiği şekilde inşa edildi. Nama, Ülgen'in buyruğu ile insanları ve hayvanları gemiye aldı. Denizler taşı, karaları sular bastı. Gökyüzünden ve sudan başka hiçbir şey gözükmüyordu. Sonunda sular azalmaya başladı ve dağların zirveleri ortaya çıktı. Gemi, Çomgoday ve Tuluttu dağlarında karaya oturdu. Nama, suyun derinliğini öğrenmek için sırayla kuzgun, karga, saksağan ve güvercin gönderdi. Aralarından yalnız güvercin gagasında bir dal ile geri döndü. Nama diğerlerinin nereden olduğunu sorduğunda güvercin onların bir leş üzerine konduğunu ve onu yediklerini söyledi. Bunun üzerine nama kuzgun, karga ve saksağanı kıyamet gününe kadar leş yemekle cezalandırdı. Tufan'dan sonra Nama zaman içerisinde yaratıcı anlamına gelen Yayaçı veya tufan anlamındaki Yayık Han adıyla Tanrılar arasında anılmaya başlandı. (İnan, 2015: 22)

Altaylarda anlatılan tufan efsanesine göre, böyle bir dehşetin yaşanacağını gök boynuzlu gök yeleli bir teke insanlara haber vermek istemiş. Teke yedi gün boyunca meleyerek insanların arasında dolaşmış. Bu yedi gün boyunca depremler olmuş, dağlar patlamış, fırtınalar kopmuş. Daha sonra dondurucu soğuklar başlamış. Gökte yaşayan en büyüğü Erlik diğeri Ülgen olan yedi kutsal kardeş varmış. Aralarından Ülgen nomçı yani kitapçı olarak anılmaktaymış. Bu kardeşler bir tufan gerçekleşeceğini anlamış ve bir gemi inşa etmiş. Bu gemiye her cinsten hayvanı çift olacak şekilde almışlar. Tufan gerçekleşikten bir süre sonra Ülgen, bir kara parçası bulması için horoz, kaz ve kuzgun göndermiş. Bu üç kuşta geri dönmemiş. En son kardeşler gemiden çıkmaya karar vermiş. Ülgen kutsal kitap nom yardımıyla insan yaratmak istemiş. İnsan yaratmak için bir altın fincanın içerisine gök çiçek ekmiş, Erlik'te bu çiçekten bir yaprak çalarak kendisine bir insan yaratmış. Ülgen kardeşini ve yarattığı insanı lanetleyerek, senin halkın kara kuşaklı kara kvim olsun ve güneşin battığı yerde yaşasın, benim halkım ise ak kavim olacak ve güneşin doğduğu yerde yaşayacak demiş. Erlik'in yönettiği kara kavim bir gün bir çemberi deri ile kaplayarak ilk davulu icat etmiş ve ilk şaman ayinini gerçekleştirmiş. (Anohin, 2006: 19)

4.1.3. Dünyanın Sonu: Kalgançı Çağ

Dünyanın yaratılışı kadar yok oluşu da Türkler için önemli bir motiftir. Altay Türklerinde dünyanın sonuna yani kıyamet gününe “Kalkana Çağ” veya “Kalgançı Çağ” (Gömeç, 2011: 42) denilmektedir. Kıyamet yaklaştığında yeryüzünde yaşayan insanların sayısı azalacak, kalan insanlar Erlik'in oyunlarına yenik düşerek hayatı başlatan iyi ve yüce Tanrı Ülgen'i unutmaya başlayacaklardır. İyi ruhlar ile kötü ruhlar arasında bir savaş çıkacak ve geriye yalnız Ülgen kalacaktır. (Beydili, 2003: 183)

Erlik'in dünyanın sonunun geldiği gün bir savaş çıkaracağı, bu savaşta Ülgen hariç herkesin öleceği ve Ülgen'in insanlara dirilmeleri emrederek mahşer gününü başlatacağına inanılır. Altay Tatarlarına göre insanların Tanrı Ülgen'i unutup, Erlik'in oyunlarına kadarak yoldan çıkacağı bir zamanda Erlik insanların tamamını kendi hakimiyetine almak için iki savaşçısını yeryüzüne gönderir. Bu iki savaşçı Karaş ve Keray'dır. Tanrı Ülgen, Mandışireyi

bu iki savaşçıyı yok etmekle görevlendirir. Mandışire'nin Keray'ı öldürmesine sinirlenen Erlik yeryüzüne çıkararak Madışire'yi öldürür. Bunun üzerine Tanrı diğerk kahramanı Maytere'yi Erlik'i öldürmesi için görevlendirir. Erlikle yaptığı savaşta Maytere yaralanır. Yeryüzüne damlayan kanları alev almaya başlar ve bütün dünyayı saran bir ateş seli oluşur. Bu yangında Erlikte ölür. Yangından sonra dünyanın kirletilmiş yerleri ortadan kalkar, yalnız iyi ve aydınlık kısımlar kalır. Tanrı Ülgen gelir ellerini çırparak ölümlere dirilmelerini emreder. Aydınlık yüzey ile daha güzel bir dünya yaratır. (Harva, 2015: 109) Kalgançı ağ başladıktan sonra Ülgen'in ağızından çıkan ateş dünyada yaşayan tüm canlıları yok edecektir. Toprak dahil her şey yandıktan sonra Ülgen, kalan kuru topraktan tekrar bir yer yaratacaktır. Tanrının ağızından çıkan ateşle Erlik ve onun yardımcıları tüm kötü ruhlarda yanacak ve bedensiz varlıklara dönüşerek cehennem dibine gönderilecektir. (Bayat, 2017: 80)

Teleüt ve Telengit Türklerine göre kalganı ağ başladığında yer bakır gökyüzü demir olacak, yerden altınlar fışkırarak ancak bunların hiçbir değeri kalmayacaktır. Solmayan ağaçlar solacak, insanların boyu kısılacak, töre bozulacak, insanlar arsızlaşacak, kimse kimseyi saymamaya başlayacaktır. Ülgen ve Erlik'in yardımcıları savaşacaktır. Yer alıp, nehirlerden kan akacak, dünya dokuz yerinden yarılacak, denizler o kadar alkalanacaklar ki dalgalar arasında denizin dibi gözükecektir. (Gömeç, 2011: 43)

4.2. Erlik

Erlik yeraltı dünyasının hâkimi ve kötülüğün simgesidir. Erlik, kötülüğün, ölümün, kıskanılığın, insanların başına gelen bütün kaza ve belanın temsilcisi ve nedenidir. Altaylılarda Erlik güçlü kuvvetli anlamına gelmektedir. Bu kelimenin Uygur Budist metinlerinde yeraltının ve ölümlerin Tanrısı Yama'nın lakabının Erklig Yama olarak geçtiğı, bu sıfatın Moğolcaya “Erlik” ve “Yerlik” biçiminde geçerek Türklerinde Erlik olarak kullanmaya başladığı düşünölmektedir. (İnan, 2015: 39) Erlik adına Yenisey ve Orhun (Orkun, 2019: 66) yazıtlarında Erklig olarak rastlamaktayız. Erklig güçlü kuvvetli anlamları taşımaktadır. Sibirya Bölgesinde bahsi geçen yeraltı dünyasının kötü Tanrısı Erlik ile Orhun kitabelerinde geçen erkligin aynı anlamı taşıdığı düşünölsede kesin bir sonuca varılamamıştır. 13. yüzyıldan itibaren Erlik'in kesin olarak yeraltı Tanrısı olarak anılmaya

başladığı anlaşılmaktadır. (Kalafat, 1995: 277) Yakutlar ve Teleütlerde Erlik'in Gök Ruhları arasında sayılması sebebiyle, Erlik'in başlangıçta Gök ruhları arasında hürmet edilen bir tanrı olması, Roux'un teorisinde olduğu gibi savaşı ve kahramanlığı temsil etmesi nedeniyle eski dönemlerde Erklig olarak adlandırılmış olabilir. Erlik tabiri Moğollar üzerinden Sibirya'ya yayılması nedeniyle isim farklılığı gerçekleşmiş ve Budizm etkisiyle aktarılmış olması bu nedenle saf kötülüğü yansıtmayı muhtemeldir. Roux'ya göre Venüs, Erlik'in temsilci gezegenidir. Başlangıçta savaşı ve yiğitliği temsil eden Venüs zamanla yer altından çıkarak diğer yıldızları öldüren kötü bir figür haline gelmiştir. Erlik'in isminin anlamının güçlü, kuvvetli anlamlarına gelmesi ve sonradan yeraltına sürgün edilerek kötülük ve ölüm Tanrısı olmasıyla bağdaştırılabilir. Erlik tabirine 1202 yılından itibaren rastlamaktayız. Altın Köl I yazıtında doğrudan Erlik'in ölüm Tanrısı olduğundan bahsedilmiştir. (Roux, 2021, 125; Aydın, 2013: 83)

İnsanlar Erlik'in adını anmaktan korkmaktadır. Bu nedenle ona çeşitli lakaplarla hitap ederler. Bunlardan bazıları, siyah şey anlamındaki kara neme, edepsiz anlamında Kal Erlik, uyumsuz anlamında da Pos Erlik'tir. (Anohin, 2006: 4) Altaylarda Erlik Baba olarak anılan Erlik'in farklı halklarda birçok ismi bulunmaktadır. Minussinsk Tatarlarında "İrle Han veya İlkan", Buryatlarda "Erlen Han", Yakutlarda "Arsan Duolay veya Bukhar Dodar" denilmektedir. Arsan Duolay yeraltı dünyasının hanlığını yönetir ve burada yaşayan yedi kabileyi o yaratmıştır. Kötü kokulu, korkunç görünüşlü, uzun sakallı ve gölgesi olmayan bir varlık şeklinde betimlenir. Yakut Türkleri arasında adının anılması sakıncalı gözüktüğü için genellikle bu lakaplarla anılır. İnsanların aç gözlülüğünden beslenir. Biriktirilen her servet aslında onun servetidir. (Burnakov, 2008: 609)

Çulım Türklerinde kötü ruhlara çak, bu kötü ruhların hükümdarına ise Ulu Çak denilmektedir. Ulu Çak, Sibirya'nın genelinde karşımıza Erlik olarak çıkmaktadır. (Beydili, 2004: 135) Sagaylarda Erlik yer altında yaşayan bütün kötü ruhlar için kullanılan bir tabirdir. Bu kötü ruhların başında bulunan hükümdara da Erlik Han diye hitap edilir. Buryatlarda Erlik kan içen anlamı taşımaktadır. Yakut Türklerinde Erlik yeraltında bulunan derin suların hakimidir. Başka bir Yakut inancına göre ise gök ruhları arasında sayılmaktadır. Buraytalarda iyilik Tanrısı Batı Tanrısı, kötülük Tanrısı ise Doğu Tanrısı olarak

anılmaktadır. Erlik Buryatlarda Doğu Tanrısı rolündedir. Burada anlatılan bi inanca göre Batı Tanrısı'nın kızı, Doğu Tanrısı ile evlidir. Bu evlilik gerçekleşirken düğün hediyesi olarak iyilik Tanrısı bir at ve bir inek göndermiştir. Bu nedenle Buryatlarda yılın belirli zamanlarında bu evliliği anmak için at ve inek kurban edilmektedir. Doğu Tanrısının hizmetinde demircilere ve kara şamanlara liderlik eden Hara Dargahi Tenggeri (Demirci Tanrı) veya Boron Hara Tenggeri (Siyah Yağmur Tanrısı) bulunmaktadır. (Ögel, 2010: 450) Altay Türklerine göre Erlik ilk şaman veya ilk şamanı eğiten Tanrıdır. İlk şaman Tyangara'ya, hastaları nasıl iyileştireceğini ve nasıl ayin yapabileceğini Erlik göstermiştir. (Bayat, 2017: 143)

Türk mitolojisinde yeraltının hâkimi ve kötülüğün temsilcisi olarak karşımıza çıkan Erlik, Altay, Hakas ve Şorlarda başlangıçta yaratıcı Tanrı'nın dostu sonraları Tanrıya karşı muhalif tavırlarından dolayı yeraltına sürgün edilmiş ve ölümler dünyasının hâkimi rolünde çıkmaktadır. Moğol ve Buryatlarda Erlik başlangıçta benzer şekilde görülse de sonra da etkileşim içinde bulunduğu dinler dolayısıyla şeytan figürüne dönüşmüştür. (Toyşanuli, 2020, 210) Erlik tabirinin Budizm üzerinden Moğollara ve buradan da Türklere geçtiği yönündeki görüşler dışında bu tabirin Soğdlar üzerinde İran mitolojisinden geçtiği ve buraki karşılığını Ehrimen olduğu düşünülmektedir. (Ögel, 2010, 429) Budizmdeki karşılığı Yama'dır. Yama ilk ölen insandır ve bu şekilde yeraltı dünyasının hâkimi olmuştur. (Harva, 2015: 286) Erlik Han yeraltı dünyasının iyesi olmakla birlikte Sibiryâ bölgesindeki Rus etkisiyle Hristiyan inancının şeytan figürüne ait özellikleri de bünyesine dahil etmeye başlamıştır. (Okutan Davletov, 2021: 39)

Lebed Tatarlarının inançlarına göre Gökte en büyük Tanrı Kuday Bay Ülgen'dir. Bay Ülgen'in Pırşak Kan, Tös Kan, Kara Kan ve Suylap adından Dört oğlu vardır. Suylap'ın Sarı Kan adında bir oğlu vardır. Bu Tanrılardan Kara Kan hariç hepsi insanların iyiliği için uğraşmaktadır. Kara Kan, babası Ülgen ile anlaşamayarak yer altına gitmiş, yeraltının karanlık dünyasını babasının aydınlık dünyasına tercih etmiştir. Kara kanın oğlunun adı Erlik'tir. Erlik ve Kara Kan, Lebed Tatarları arasında aza olarak sıfatlandırılır. (Radloff, 1956: 369)

Erlik'in dış görünüşün oldukça çirkin olduğu anlatılmaktadır. Uzun sakalları ve saçları vardır. Çok pis kokar, dişleri ağzından çıkar, boynuzları vardır. Şaman dualarında gözleri arasında altı metre mesafe, göz kapaklarının bir karış olduğu anlatılmaktadır. (Anohin, 2006: 5) Altaylılar Erlik'i vücudu kaslı, yerlere kadar sakalları olan ve simsiyah gözlü olarak, Yeraltındaki denizlerde küreksiz bir sandalda başı arka tarafa bakar şekilde tasvir etmektedir. Elinde kırbaç olarak kullandığı bir yılan vardır. (Potapov, 2008: 62) Bu kırbacı ele geçiren kişi büyük bir gücde ele geçirmiş olur. Bazı Tuva kabilelerinde Erlik iri memeli bir kadın olarak tasvir edilmektedir. Erlik'in bazı şaman dualarında iri göğüslü şişman ve çirkin şekilde anılması nedeniyle kadın başlangıçlı olup zaman içerisinde daha cinsiyetsiz bir hale gelip ve en son erkek formuna dönüştüğü düşünülmektedir. Sayanlarda ve Yakutlarda tüm gözünü kaplayan uzun kirpiklere sahiptir. Erlik ne zaman yeryüzüne çıksa dünyada birçok felaket gerçekleşir. Fırtınalar kopar, sel ve depremler olur. (Bayat, 2010: 79)

Yeraltı dünyasında bulunan dokuz nehrin birleşerek oluşturduğu Toibodym Nehri'nin veya Bay Tengiz olarak bilinen denizin kıyısındaki sarayında yaşar. Sarayının adı Örgö'dür. Toibodym Nehri'nin insanların gözyaşlarından oluştuğuna, bu köprü'nün üzerinde kıl kadar ince bir köprü'nün olduğuna inanılır. Bu köprü buradan kaçmak için tek yol gibi gözükür ancak kimse bu köprüden geçemez ve ölümler aşağıya düşerek tekrar ölümler ülkesinin kıyılarına vurur. Erlik'in sarayı çamur, kaya ve demirden yapılmıştır. Buraya giden yol üzerinde intihar eden insanların kanıyla dolu Siyah Göl vardır. Bu gölün üzerinde at kılından yapılmış bir köprü bulunur. Erlik'e ulaşmak isteyen şamanlar ilk önce bu engelleri aşmalıdır. Buradan geçtikten sonra insanların gözyaşlarından oluşan Toybadım Nehri'ne varılır. Erlik'in sarayı bu nehrin kenarındadır. Abra ve Yutpa denilen iki yaratık bu nehirde yaşamaktadır ve nehir Bay Tengiz'e dökülür. (Pavloviç, 2008: 80)

Erlik dokuz katlı yeraltı dünyasının beşinci veya dokuzuncu katında ikamet etmektedir. Diğer katlarda işleri insanlara kötülük getirmek olan uğursuz ruhlar yaşamaktadır. Altaylılar yeraltı dünyasının yaşayanlarına Tümani Tus demektedir. Tümani Tus'lar arasında kuğu şekline bürünebilen bakireler, körmösler, ayna, etkar ve yaman üsütler bulunmaktadır. Erlik bu varlıkların yöneticisidir. Yeraltı dünyasında Erlik'ten daha aşağı katlarda cehennem bulunmaktadır.

Tofalarda ölen kişilerin ruhlarının 10 günde Erlik'e ulaştığına inanılmaktadır. Bu ruhlar bir geyiğin üzerinde yeraltı dünyasında ilerlemektedir. Bu nedenle ölenin arkasından geyik kurban edilmektedir. Ölüler dünyasına giden yolda birçok engel bulunur. Ölüyü taşıyan geyiğin ruhu güvenli yollardan ilerlerken ölen kişinin ruhunun kıldan bir köprüden geçmesi gerekmektedir. Bu köprüyü yalnız vicdanlı insanların geçebildiğine inanılır. Ayrıca yol üzerinde köpeklerin ruhunun bulunduğu bir yerleşim vardır. Ruhun ölüler ülkesine girmeden buraya uğraması gerekir. Ölen kişi hayattayken köpeklere eziyet etmiş bir kimseyse bu köpeklere kemik kurban ederek af dilemesi gerekmektedir. Nihayet ölüler ülkesine varan ruh burada yaşantısına devam eder. Tofalar ruhların Erlik'in yanına varışından itibaren orada hayatlarına devam edeceklerine, ölmüş akrabalarıyla birlikte yaşayacaklarına ve dünyada uğraştıkları işleri sürdüreceklerine inanırlar. Küçük yaşta ölen çocukların burada büyümeye devam edeceğini düşünmektedirler. (Tryjarski, 2011: 113)

Erlik insanlara hastalık vermek, doğumları engellemek, hayvan sürülerini hasta ve telef etmek yani insana her türlü zararı getirmek için uğraşır. Bu nedenle insanlar Erlik'i memnun edebilmek için sürekli ona kurbanlar ve hediyeler sunmakta, saygılarını belirtmek için Erlik baba diye hitap etmektedir. Teleütler ve Sagaylar Erlik'e saygılarını göstermek için ondan Ata olarak bahsetmektedir. (Radloff, 1956: 12)

Erlik, insanlara hastalık göndererek kendisine kurban sunmalarını ve saygı göstermelerini zorunlu kılmaktadır. Ona hediyeler sunmayanların akıbeti ölümle sonuçlanabilir. Bu insanlar öldükten sonra Erlik tarafından yargılanır ve Erlik onları kendilerine hizmetçi yapar. Bazı insanları da kötü ruh olarak yeryüzüne diğer insanlara musallat olmakla görevlendirir. Erlik için genellikle hasta ve kötü hayvanlar kurban edilmektedir. Ayrıca iyi ruhlar için gösterilen özen Erlik için gösterilmez. İyi ruhlar için kesilen kurbanlarda hayvanın dersi bir direkte sergilenirken, Erlik için kesilen hayvanların derileri evlere götürülür veya direğe asılacaksa da kullanılacak direk kötü durumda olanlardan seçilmektedir. Kurbanlar genellikle en az saygı gösterilen yön olan Kuzey tarafına doğru kesilmektedir. (Anohin, 2006: 4)

Tuvaların arasında da ak ve kara şamanlar bulunmaktadır. Kara şamanlar Erlik için ayin yapan şamanlardır. Kara şamanların bazılarının Erlik'in yardımcıları arasında bulunan ve kötü ruhlarda sayılan azaların soyundan geldiğine inanılmaktadır. Aza soyundan gelen şamanlar ayin sırasındaki söyledikleri alkışlarda Erlik ve onun kötü dünyasını öven, buranın bolluk bereket içerisinde güzel bir yer olduğunu anlatan dualar okumaktadır. (Bapaeva, 2008: 24)

Ölümle ilişkilendirilen Erlik hakkında Moğolların arasında bir rivayet anlatılmaktadır. Buna göre; geçmiş çiçek hastalığından kırılan bir yerde, insanlar hastalıktan kurtulabilmek için yerlerini terk etmek zorunda kalmış. Yalnız Tavra isimli bir çocuğu arkalarında unutmuşlar. Bir müddet sonra çocuğun canı bedeninden ayrılarak ölümler dünyasına gider. Bunu fark eden Erlik bu çocuğun ölmesi için izin vermediğini bu canın tekrar bedenine girmesini emreder. Böylece çocuğun canı tekrar bedenine döner. Ancak bedeninden ayrı kaldığı sürede bir karga gelip gözlerini oymuştur. Bundan sonra çocuk hayatına devam eder ve kör Tavraa olarak anılmaya başlar. Tavra'nın canı ölümler dünyasındaki olayları gördüğü için bedenine geri döndüğünde üstün yeteneklere sahip bir kâhin olmuştur. (Toysanuli, 2020: 81)

Yakutlar ölen kişilerin iki şekilde cehennem gideceğine inanmaktadır. Kötü huylu insanlar direkt cehenneme giderken, dünyada iyilikle uğraşmış günahsız kişilerde yanlışlıkla cehenneme gidebilmektedir. Bazen iyi kişilerin ruhları göğe doğru hareket edeceği zaman orada uçmakta olan kötü ruhlar tarafından kaçırılır ve zorla cehenneme atılır. Hatta yaşayan insanların bile kaçırılabilmesine inanılır. (Tryjarski, 2011: 116) Yeraltı dünyasına ve cehenneme giden kişiler için çeşitli işkence yöntemleri vardır. Erlik'in işkencelerinden birisi insanları emik adı verilen dikenli tellere bağlamaktır. (Küçükballı, 2023: 405)

Erlik, Altay Şamanizm'inde insanın yaratılış efsanelerinde sıklıkla bahsedilen, insana ruh üfleyen varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrı Ülgen'in insanları yaratmasının ardından gökyüzüne ruh aramaya gittiği sırada, insanların başına bekçi olarak bıraktığı köpeği tüy verme vaadiyle kandırarak insanlara yanaşmış ve onlara ruh üflemiştir. Bazı anlatılarda bunu bir kamış yardımıyla insanların arkasından üfleyerek yaptığı, bazı

anlatılarda ise çalgı ve flüt çalarak yaptığı görülmektedir. (Harva, 2015: 93) İnsanın ruhunun Erlik tarafından verilmesi nedeniyle insanlar kötü fitratlıdır. Erlik'in köpeği kandırması nedeniyle herkes ceza almıştır. Bundan ders çıkaran köpekler bugün bile hala insanları Erlikten korumak için sahiplerine yaklaşan her yabancıyı Erlik olarak görüp havladığı düşünülmektedir. (Dilek, 2007: 35)

Erlik, yaratılan yeni insanları beğendi ve onları almak istedi. Tanrı'ya, "Bu insanları bana ver, benim halkım olsun," dedi. Ancak Kayra Kan buna izin vermedi. Erlik, insanları kandırarak kendi tarafına çekti. Bu duruma çok sinirlenen Tanrı, Erlik'i yerin üçüncü katına sürgün etti ve onun oyununa kanan insanları yalnız bıraktı. Kayra Kan, 17 katlı bir gök yarattı ve bu gök katlarında yaşayanları oluşturdu. Kendisi de göğün en üst katına yerleşti. İnsanları yönetmesi için başlarına Maytere'yi bıraktı. Kayra Kan'ın yarattığı göğü gören Erlik, kendisi için de bir gök yaratmak istedi. Tanrı'dan aldığı izinle bir gök yarattı ve buraya ona uyan, yoldan çıkan insanları yerleştirdi. Bir süre sonra, Tanrı, kötü ruhların yeryüzündeki insanlardan daha iyi yaşadığını fark etti ve bu duruma müdahale etmeye karar verdi. Erlik'in göğünü yıkması için Mandışire'yi görevlendirdi. Mandışire'nin darbeleriyle Erlik'in göğü paramparça oldu. Bu gökten düşen parçalar, o zamana kadar kusursuz ve düz olan dünyanın şeklini bozdu, dağlar ve uçurumlar oluştu. Sonunda, Kayra Kan, Erlik'i kıyamete kadar yerin en alt katına sürdü. (Radloff, 1956: 5) Başka bir anlatıda Erlik dağ Tanrılarından Yamandaga ile olan savaşı kaybettiği için yer altına sürgün edilmişti. Moğollara göre ise Erlik yeraltında zorla tutulmaktadır. (Bayat, 2017: 20) Erlik Radloff'un derlediği Altay yaratılış destanında Tanrı Kayra Kan'ın yarattığı kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir süre Tanrıyla birlikte yaşamış ancak kötü ve kıskanç olması nedeniyle Tanrı'nın öfkesine uğramış, Erlik adı verilerek yeraltı dünyasında sürgün edilmiştir. (Radloff, 1956: 4)

Tanrı insanları yarattıktan sonra bir meyve ağacı yarattı. İnsanlara bu ağacın yalnızca beş dalından meyve yemelerini diğer dallara dokunmamalarını tembih etti. Ağacın başına da köpek ve yılanı bekçi olarak bıraktı. Bir gün Erlik, Tanrı'nın yarattıklarını merak ederek bakmaya geldi. Gördü ki insanlar ağacın yalnız bir tarafından yiyor diğer tarafa dokunmuyor, nedenini merak etti. İnsanlar Tanrı'nın buyruğunu söyledi. Bunun üzerine Erlik insanları oyuna getirerek meyveleri yemeğe ikna etti. Bekçilik yapan yılanın ağzına girerek daldaki

meyveyi kopardı ve Eje ve Törüngey getirdi. Törüngey yemek istemesede Eje meyveyi yedi ve Törüngey’inde ağzına sürdü. Bir an da insanların bütün tüyleri döküldü ve çıplak kaldılar. Tanrı geldiğinde utançtan ağacın ardına saklandılar. (İnan, 2015, 15) Bundan sonra Tanrı hepsine ceza verdi. Yılana sonsuza kadar insanlar tarafından ezilme, öldürülme cezası verirken kadına da doğum sancısını verdi. (İnan, 2015: 16)

Erlik’in dumansız barutlu bir tüfeği varmış. Her gece yeryüzüne çıkar bu tüfekle insanları vurarak canlarını kaçıırır kendi yeraltı dünyasında hizmetçi yaparmış. Sarayında insanların azaldığını gören Ülgen bir gün bu tüfeğin barutunu değiştirmiş. Erlik tüfeği ateşlediğinde kulakları sağır eden bir ses çıkmış. Bundan korkan Erlik yeraltı dünyasına kaçmış ve bir daha yeryüzüne çıkmamış. İnsanların canlarını çalması içinde hizmetkarlarını görevlendirmiş. (Anohin, 2006: 21) Altaylarda bahsedilen efsanelerin büyük çoğunluğu, 19. yüzyıldan itibaren derlenmiş ve yazıya geçirilmiştir. Bu nedenle, efsaneler hem çevrelerindeki dinlerin etkisi altında kalmış hem de bu inançları tam olarak kavrayamayan araştırmacıların kendi bakış açılarıyla yazıya geçirilmiştir. Bu durum, efsanelerin anlatımında farklılıklara yol açmıştır. Bazı anlatılarda Erlik ve Ülgen arası kavgalarda tüfek ve barut kullanılmaktadır.

Altay Türkleri ev ruhlarına değer vermektedir. Çadırlarının kapılarının kısa olmasının nedenlerinden biri de kapıdan eğilerek girmektir. Böylece ev ruhlarını selamlayabilirler. Ancak bu selamlama sırasında gözlerin yere bakmamasına özen gösterilmektedir. Bunun nedeni ise Erlik’in yer ile ilişkilendirilmiş olmasıdır. Yeraltı Tanrısı Erlik’ten korkmaları nedeniyle yere bakmaktan sakınırlar. (Yücekal Ermetin, 2009: 115)

4.2.1. Erlik’in Çocukları

Erlik’in yedi veya dokuz oğlu vardır. Bu oğullar körmöslerden oluşan bir orduyu idare etmektedir. Bu oğullar her zaman kötülük için uğraşmazlar. Şamanlara ayinlerde yardımcı olurlar. Hatta Ülgen’in oğulları gibi bu oğullarda kendilerine saygı gösteren kabilelerin koruyuculuğunu yapmaktadır. Dört oğlunun ismi bilinmektedir; “Karas, Temir Kaan, Paydış Piy, taş bilekli Pay mattır, Uçar Kaan, Yabaş Kaan, Şedey Kaan’dır.” (Harva,

2015: 285) Temir Han şamana yeraltı dünyasında eziyet ederek onun eğitilmesini sağlar. Şamanın başını koparıp vücudunu küçük parçalara böler, kemiklerini çekiçe döverek şamanı yontar. Bütün bu süreç bittikten sonra şamanı tekrar bir araya getirerek diriltir. Daha sonra şamana 13 adet giysi verir ve onun gözlerini ruhları görebilmesi için yenileriyle değiştirir. Böylece kişi şamanlığa başlayabilmektedir. Erlik diğer oğlu Yabaş'tır. Bozgunculuğun atası olarak bilinmektedir. Ayinler sırasında şaman ve Erlik arasında aracılık yapmaktadır. (Turan, 2020: 198)

Erlik'in dokuz oğlu demirin, kargaşanın, felaketlerin Tanrıları olarak anılmaktadır. Bu dokuz oğul, Buryatlarda Yukun Şuhan Tenggeri yani Dokuz Kana Susamış Tanrı veya Karaoğlanlar isimleriyle anılır. Yakut Türkleri arasında ise demir başlı yedi oğul olduğu, bunlardan birinin tek gözü ve tek eli olduğu anlatılmaktadır. (Turan, 2020: 103) Demircilerin yeraltı dünyasıyla bağlantısı olduğuna inanılır. Bu nedenle Erlik ve onun çocuklarından bahsederken genellikle demirle ilgili öğelerden bahsedilir. Erlik sarayının demir kubbesi bulunur. Oğullarının demir başlıkları kızlarının demir tırnakları olduğu anlatılmaktadır. Altaylarda Erlik ilk demirci olarak anlatılmaktadır. Şor Türklerinde Erlik'in demircilerin koruyucuyu olduğuna inanılmaktadır. (Bayat, 2006: 70) Erlik'in demircilikle bağdaştırılmasının nedeni yaratılış destanlarında kendisine yeraltında yardım edecek varlıkları çekiç, örs gibi demirciliğe özgü aletlerle yaratmış olmasıdır.

Ülgen'in oğulları ve kızları insanlara yarar getirme onları yönlendirme görevlerine sahiptir. Erlik'in oğulları her ne kadar kötü gözükselerde insanların ve şamanların yararına çalışır ve onları koruyuculuğunu yapmaktadır. Ancak Erlik kızları kötüdür. Şamanları yoldan çıkarmak için uğraşır. (Türköne, 1995: 153) Bu durumda tek kötü erkek varlık olarak karşımıza Erlik çıkmaktadır.

Erlik'in dokuz veya sekiz kızı vardır. Bu kızlar güzel, şehvetli, esmer ve hilecidir. Şamanı kandırarak Erlik için götürdüğü kurbanı elinden almaya çalışırlar. (Harva, 2015: 286) Erlik'ini kızlarının isimleri tam olarak bilinmemektedir. Bilinenlerden biri dokuz gözlü Kiştey Ana, diğer Erke Solton olarak bilinmektedir. Kızlarının çok güzel olduğu ve kurban merasimi sırasında kurbanı Tanrılara götüren şamanların yollarını şaşırmak için cazibelerini

kullandıkları anlatılmaktadır. Şaman dualarında bu kızlardan utanmaz maskaralar olarak bahsedilmektedir. (Anohin, 2006: 9) Kıştey Ana aynı zamanda Zina Tanrıçası olarak anılmaktadır. Fahişelerin atası olduğu düşünülmektedir. Diğer kardeşler gibi vücudu çok güzel ancak yüzü çok çirkindir bu nedenle yüzlerine bir örtü örter ve yoldan çıkarmak istedikleri şamanlara yalnız vücutlarını göstermektedirler. Yeraltında yaşayan Tanrıçalardan biri de kadın şamanların atası olan Şimiltey'dir. Onun Erlik'in kızlarından birisi olduğu düşünülmektedir. Yeraltındaki canavarları yönetmektedir. (Turan, 2020: 177)

4.2.2. Erlik'in Yardımcı Ruhları

Yakut Türklerinin inançlarına göre genç insanların zamansız ölümlerinin nedeni kötü ruhların, insanların ruhlarını çalması ve yemesidir. Sibiry bölgesinin genelinde hastalıkların insan ruhunun bedenden kaçmasına bağlanmaktadır. Altaylılar bütün hastalıkların nedenini körmös dedikleri kötü ruhlara bağlar. Erlik yardımcılarını insanların ruhlarını çalmaları için yeryüzüne göndermektedir. Bu kötü ruhlardan korunmak için kurban verilmesi gerekir. Yeraltı dünyasının efendilerinden biri olan ölüm meleği niteliğindeki Aldacı'dır. İnsanların ruhlarını götürdüğü gibi, ölüm getirdiği evlerde bir süre konakladığına inanılmaktadır. (Harva, 2015: 231) Şorların inançlarına göre insanın canı veya bu canın kudretine kut denilmektedir. Bu kutu Erlik yaratmıştır. Ayna denilen kötü ruhlar insanlara musallat olup kişinin kutunu yerse o kişi hayatını kaybeder. Yemeyip yalnız kaçırırsa o zaman kişi hastalanır ve kut geri gelmeden iyileşemez. Kutun geri gelmesi yalnız Erlik'in izniyle gerçekleşir. Şamanlar Erlik'e izin vermesi için çeşitli ayinler düzenler ve onay almaya çalışır. (Beydili, 2004: 361) Şorlara göre Erlik yeraltındaki sarayından ayrılamaz. Bu nedenle insanlara hastalık vermesi için ayna denilen kötü ruhları görevlendirir. Şorlar bu yüzden yeraltı dünyasına Ayna Çer demektedir. Bu ruhlar insanların ruhlarını kaçıracak işkence etmesi için Erlik'e getir. Benzer şekilde Hakaslarda aynaların çocukları kaçırdığına inanılmaktadır. Hastalıktan ölen insanlar, öldükten sonra kendilerine hastalık vererek öldüren aynalarla birlikte dolaşmaya başlar. Eğer bu ruhlar sağlıklı bir insana rastlarsa onu da hastalık vs. musibetler vererek öldürürler. (Turan, 2020: 52)

Erlik Tanrı'nın yarattığı insanları elinden alamayınca kendi halkını yaratmak için Ülgen'den yardım istedi. Tanrı ona çekiç, örs ve körük verdi. Erlik bunlara vurarak varlıklar yaratmaya başladı. Her vuruşunda kurbağa, yılan, ayı, domuz, deve gibi hayvanların yanında albıs ve şulmuş gibi kötü ruhlarda çıktı. En son Tanrı Erlik'in elindeki malzemeleri alarak ateşe attı. Çekiç bir erkek, körükte kadın oldu. Tanrı bu insanların yüzüne tükürdü ve insanlar etleri yenmeyen hiçbir şeyinden faydalanılamayan kuşlara dönüşüp uçup gittiler. (İnan, 2015: 18) Bazı anlatılara göre kendisi için yer isteyen Erlik'e, Tanrı bir sopa ucu kadar yer verir. Erlik'in asa ile vurmasıyla bu yerden karınca, kertenkele, yılan, kurbağa, akrep gibi zehirli ve tehlikeli hayvanlar türeyip çıkar. (Toysanuli, 2020: 116)

Buryat inançlarına göre 44 kötülük tanrısı ve 55 ak tanrı vardır. Altay inançlarına göre de yeraltının 44 kötü ruhu vardır. Bu ruhlarında başında Erlik bulunur. Tanrı Ülgen Erlik'i sürgün ettiğinde, Erlik Tanrıya "Beni ve yardımcılarımı gökten ittiğinde 43 yardımcım dünyanın farklı yerlerine düştü. Bende yardımcılara düştükleri yerlerden ayrılmadan o bölgelerde kötülüğü yaymalarını emrettim" demiştir. (Harva, 2015: 132) Sayanlara göre Erlik göklerden kovulduğu ve yeraltına düştüğü sırada onun mahiyetinde bulunan ruhlarda dünyanın çeşitli yerlerine düşmüştür. Bu ruhlardan suya düşenler su ruhu, dağa düşenler dağ ruhu, ormana düşenler orman ruhu olarak burda kalmıştır. (Beydili, 2004: 275)

Dünyada yeni bir insan doğacağı zaman Tanrı Ülgen oğluna emir verir. Ülgen'in oğlu Yayıçilerden birini bu bebek için görevlendirir. Yayuci Süt Ak Köl'den hayat gücü olarak bu bebeğin kolayca dünyaya gelmesini sağlar ve hayatı boyunca sağ omzunun üzerinde bulunarak yaptığı iyilikleri kaydeder. Ancak insanların hayatı boyunca yanında bulunan tek varlık Yayıçi değildir. Ne zaman bir insan doğsa Erlik bir körmös görevlendirir. Körmös'ün işi bu bebeğin dünyaya gelmesini engellemek, eğer bunu engelleyemiyorsa doğumun zor geçmesini sağlamaktır. Doğumdan sonra bebeğin başından ayrılmaz sol omzunun üzerine konarak ömrü boyunca yaptığı kötülükleri kaydeder. İnsan öldüğünde yeraltı dünyasının yedinci katında Erlik'in huzurunda hesaba çekilir. Eğer yaptığı iyilikler ağır basarsa körmös insanı bırakır ve Yayıçi insanı aydınlık dünyasına yani göğe götürür.

Eğer insanın kötülükleri ağır basarsa bu sefer Yayuçi insanı bırakır ve insan bulunduğu kattan daha da aşağıya düşerek cehenneme girer. (Radloff, 1956: 12)

Erlik'in yönettiği kötü ruhlar çok disiplinsiz ve aç gözlüdür. Yeryüzüne çıkarak insanların ruhlarını yerler. Aç gözlüklüleri nedeniyle Erlik'in hakkın olan ruhları da yedikleri için Erlik, oğullarını yeryüzüne çıkan kapıların başında muhafız olarak görevlendirmiştir. Ayrıca her boyun Erlik'in oğullarından koruyucuları bulunmaktadır. Erlik oğulları, Erlik için yaptığı törenlerde ve kurbanı götürmesinde şamana yardım etmektedir. Diğer görevleri ise yeraltındaki denizleri, nehirleri ve buralarda yaşayan yaratıkları yönetmektir. Bu oğullardan biri olan Mattır'ı dokuz kızı vardır. Bu kızlarında görevleri insanların çadırlarının önünde nöbet tutmaktır. Çadırın kapısına Erlik'in oğullarından Karaş'a siyah bir bez ve dokuz şeritten oluşan bir tasviri yapılmaktadır. Karaş oğullardan tasviri bulunan tek varlıktır. (Anohin, 2006: 9)

Erlik yeraltına sürgün edildiğinde insanlara olan öfkesi daha da arttı. İntikam almak için insanları suya çekerek öldürüp yiyen Andalma Muus adlı canavarı yarattı. Bunu engellemek isteyen Ülgen yardımcıları Mandışire, Tyurun-Muzıkay ve Maydereyi bu canavarı yok etmekle görevlendirdi. Aralarından Tyurun Muzıkay canavarın üstesinden gelebilmek için dünyaya indi ve Erke Şudyun adlı bakire bir kızın bedenine girerek Tyamaa Tyurun ismini alarak doğdu. Tyurun henüz çocukken sahil kenarında oynadığı bir esnada Andalma Muus ortaya çıktı ve Tyurun'u yakalamaya çalıştı. Tyurun onu dilinden tutup güçlü bir şekilde çekti. Tekrar suya dönmesin diye bütün suyu içtikten sonra Andalma Muus'un ayaklarından tutarak bir kayaya çarptı. Andalma Muus'un parçalanmasıyla içinden birçok böcek, kurt ve sivrisinek dünyaya yayıldı. Bu canavarı öldüren Tyurun hakimiyet sürdüğü ortanca dünyaya geri döndü. (Bayat, 2017: 37)

Erlik akşam saatlerinde güneşin battığı ve gökyüzünün kızıl olduğu vakitlerde kan içerek beslenmektedir. (Anohin, 2006: 6) Bu nedenle bir gün sivrisineği yaratmış ve onu dünyaya gidip tüm canlıların kanının tadına bakarak en güzelini bulması için görevlendirmiş. Sivrisinek dünyadaki her canlının kanının tadına bakmış. En son insan kanını içmiş ve en çok bunu beğenmiş. Tam efendisine bunu söylemek üzere dönerken insan ne olduğunu

anlamış ve sivrisineğin dilini koparmış. Bu yüzden sivrisinek Erlik'e en lezzetli kanı söyleyememiş ve bugünden itibaren sivrisinekler konuşamaz olmuşlar. (Dilek, 2007: 311)

Erlik'in Kazar ve Bazar adında iki köpeği vardır. Türk halk söylencelerinde Azar, Bazar ve Kazar adında üç kötü ruhtan bahsedilir. Bu ruhların hastalık, felaket ve bela olarak anılmaktadır. (Turan, 2020: 53) İki köpeği ve iki yardımcısı vardır. Yardımcılarının ismi Pora Ninci ve Kara Ninci'dir. Her zaman elinde bir ayna bulunur ve bu aynanın yardımıyla insanların işledikleri günahları seyredebilir. Bütün sanatçılar ve demirciler yeteneklerini Erlik'ten almaktadır. Çoğunlukla yer altında olmasına rağmen bazı zamanlarda dokuz boğalı arabasıyla yeryüzüne çıkar. Bu zamanlarda dünyada deprem, sel gibi büyük felaketler yaşanmaktadır. Elinde kamçı olarak yılan vardır. Bu yılan ile boğaları kamçılایarak yıldırım kadar hızlanabilmektedir. (Turan, 2020: 99)

4.3. Umay

Umay, Türk şamanizminde doğum ve çocukların koruyucu Tanrısıdır. Orhun abidelerinde bahsi geçen Tanrıça Umay, Altay Türklerinin arasında yaşamaya devam etmiş ve varlığını günümüze kadar ulaştırmıştır. Umay'ın farklı Türk halkları arasında farklı isimleri bulunmaktadır. Yakutlar arasında Ayısıt, Nalbey ve Kübey Hatun şeklinde anılmaktadır. (Vasilyev, 2019: 84) Umay adının karşılığı DLT'de "doğumdan sonra gelen son" şeklinde verilmiştir. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020: 64) Başka bir deyişle plasentaya Umay denilmektedir. Buradan plasentaya Tanrı rolü verildiği sonucu çıkabilir ancak bebekle ilgili birçok şeye Umay adı verilerek bir kutsiyet yüklenmektedir. Umay'ın bir Tanrı olduğu ve doğumla ilgili unsurların içerisinde Umay'dan bir parça olması nedeniyle kordon, bingıldak ve plasenta gibi nesnelere Umay adı verilmektedir. Bu o nesnelere bir kutsiyet katsa da Tanrı rolü vermemektedir. Plasentanın Umay ile bağlantısı olması neticesiyle günümüz Yakutları arasında doğum sonrası plasentayı yeme davranışı görülmektedir. (Roux, 2021, 166; Davletov, 2021: 183) Bunun nedeni çocuğun ruhunun plasentada bulunduğu düşünülmesi ve bu ruhu koruma isteğidir.

Hakaslara göre insanların soyu Tanrı Ülgen ve Umay'a dayanmaktadır. Umay kutsal Süt Ak Göl'ün bulunduğu göğün üçüncü katmanında yaşamaktadır. (Beydili, 2004: 580) Mağaraların şeklinin rahmi andırması ve Türklerde yaygın olarak bulunan mağara kültürüne istinaden, mağaranın doğumu sembolize ettiği bu nedenle Umay Ana ile bağlantısı olduğu, Umay'ın aslında yer Tanrısı olduğu şeklinde görüşlerde mevcuttur. (Bayat, 2023: 138)

Umay adının anlamı ve inanç olarak kökeninin nereye dayandığı konusu hakkında pek çok farklı görüş vardır. Umay kelimesinin kökeninin Sanskritçe olduğu düşünülmektedir. Hint mitolojisinde geçen, evliliği ve çocukları koruyan, aşk ve bağlılık Tanrıçası Parvati'nin sıfatlarından birisi Uma'dır. Parvati'nin çeşitli formlarda temsilleri vardır. Bunlardan biri de Tanrıça Durga'dır. Durga savaşı ve barışı temsil eden Tanrıça'dır. İsmi koruyucu anlamına gelir ve korunaklı kalelere verilen sıfatlardan birisidir. (Wilson, 1832: 162) Türk mitolojisinde eski dönemlerden beri varlığı gözlemlendiğimiz Umay figürünün kökeni Tanrıça Parvati veya Durga'ya dayandığı düşünülmektedir. Umay'ın ateş ve ocak ile bağlantısı ve yapılan ayinlerde ateş kullanılması, bebeğin göbek bağının ocağa gömülmesi gibi adetler, Umay'ın ocak Tanrısı olabileceği görüşünü ortaya çıkarmıştır. (Esin, 1978: 90) Umay güneş ile ilişkilendirilir ve bazı bölgelerde Sarı Kız şeklinde anılmaktadır. Bazı araştırmacılar güneş ve sarı renkle temsil edilmesinden yola çıkarak Umay'ın ateş ile bağlantılı olduğuna sonucuna varmıştır. (Korkmaz, 2016: 272)

Sagaylarda cenaze törenlerinin ardından Umay için evin dört bir yanına raki saçılmaktadır. Kaç Tatarları arasında ise ateş ruhuna İmay Ana şeklinde hitap edildiği görülmektedir. (İnan, 2015: 35) Bunun nedeni ruhun umay tarafından getirildiği ve ölümün ardından tekrar ona döneceği inancı söz konusu olabilir. (Potapov, 2012: 54) Ateş ruhuna İmay Ana diye hitap edilmesinin nedeni ateş ruhunun Umay'a aracılık etmesi, ayrıca bebeklerin göbek bağına da Umay adı verilmesi ve ocağı yanına gömülmesi olabilir.

Yaratılış destanlarında Tanrı'ya dünyayı nasıl yaratacağı fikrini veren Ak Ene'ye, Sakaların Ulu Ak İne demeleri ve toplum içerisinde Umay'ın, Ulu Ana olarak anılmasından yola çıkarak, Ak Ene ile Umay'ı birbiri ile bağdaştırılmıştır. (Beydili, 2004: 24) Kesin kanıtların bulunmaması ve Ak Ene motifinin yaratılış destanları dışında mitolojik

hikayelerde pek fazla yer almaması nedeniyle hakkındaki bilgilerimiz kısıtlıdır. Erlik ve yaratılış destanlarında adı geçen Ak Ene ve Yer Su dışındaki tanrı ve kahramanları Ülgen yaratmıştır. Ayrıca Ülgen insanı yarattığı zaman onun için gökyüzünden uygun bir ruh bulmaya gitmiştir. Yani ruhların insan yaratılmadan önce halihazırda var olduğu görülmektedir ve bu ruhları Ülgen'in yarattığından bahsedilmez. Ülgen daha çok maddi varlıkları yaratmaktadır. O zaman bir diğer yaratıcı güç ve evrende biri tarafından yaratılmamış olan Ak Ene akla gelmektedir. Ruhların yaratıcısı ak ene olabilir. Sonraki dönemde Umay, Ayısıt, Yayıçiler de aynı şekilde ruh yaratarak insanın içine yerleştirmekte ve hayatın devamlılığını sağlamaktadır. Umay Orhun Yazıtlarında bile hükümdara yardımcı rolünde bulunan ve yazıtlarda bahsedilen üç Tanrıdan biridir. Kökeni tartışmalı olmasına karşın çok eski dönemlerden itibaren Türklerin arasında varlığı sürdürmüş ve saygınlığını korumuştur. Bu nedenle bu görüşün doğru olma ihtimali yüksektir. Ayrıca yaratılış destanlarında göğü Ülgen yaratsa bile su ve toprağı yaratmamıştır. Bu durumda yazıtlarda adı geçen üç tanrının da ezelden beri var olduğunu görebiliriz.

Umay'ın ortaya çıkmasının en önemli nedeni göçebe yaşam tarzı ve çoban kültürüdür. Bozkırın ortasında çadırlarda yaşam süren insanlar için her doğan çocuk ailenin neslini devam ettirmesi, nüfusu artırması ve iş yükünü hafifletmesi gibi nedenlerle çok önemliydi. Her doğan hayvan ailenin ekonomisine fayda sağladığı gibi, her doğan bebekte hayvanlarla ilgilenecek bir işçi konumundaydı. Bu yaşam şeklinin bir getirisi olarak hayvanlara ve bebeklere koruyuculuk etmesi için Tanrıça Umay ortaya çıkmıştır. Orhun abidelerinden (Orkun, 2019: 112) Umay'ın koruyucu rolünün eski dönemlerden itibaren takip edebiliyoruz. Abakan Nehri kıyısında bulunan Altın Köl I yazıtında Umay adının bir beye unvan olarak verildiğini görüyoruz. (Aydın vd. 2013: 83)

Uygurlardan bildiğimiz kadarıyla saygı duyulan kimsenin yanından at ile geçilmemektedir. Uygur hanedanına üye kimseler Budist rahiplerle karşılaştıkları vakit atlarından inip rahiplere selam verirler. Bu durum bir saygı göstergesidir. 6. yy.dan Göktürk dönemine ait olan Kudirge Kurgan'ında bulunan kaya resminde boynuzlu bir kadın figürünün önünde 3 at ve atlarından inip saygıyla eğilmiş kişiler resmedilmiştir. Resimde üç boynuzlu şekilde tasvir edilen kadının Umay Ana olduğu düşünülmektedir. Umay ana şaman

şarkılarında da üç boynuzlu bir taç takmış şekilde tasvir edilmektedir. (Esin, 2001, 60; Çirkin, 2022: 234)

Buryatlarda Umay'a karşılık gelen Tanrıça Zayaşi'dir. Zayaşi bebeğin kutunu dünyaya getirdikten sonra 5 yaşına gelene kadar çocukla birlikte yaşar. Bu süreçte bebeğe her şeyi öğretir, karakterini ve davranışlarını şekillendirir. Çocuğun bakımını Umay üstlendiği için yetişkinlerin çocuklara bağırması, dövmesi veya herhangi bir şekilde zarar verecek bir davranışta bulunması Umay'a saygısızlık olarak görülmesi nedeniyle kesinlikle yasaktır. (Potapov, 2012: 66) Şorlar ise bebeğin göbek bağına da Umay derler ve ağaç kabuğuna sararak evin içerisinde ocağa yakın bir yere gömerler. Altaylılar arasında göbek bağına etene denilir. Aynı zamanda etene Umay olarak anılmaktadır. Altay ve Teleütler bebeğin göbek bağını ocağa yakın bir yere gömerler. Bebek ölü doğmuş ise sonraki çocuklar uzun ömürlü olsun niyetiyle göbek bağı köpeğe yedirilir. (Potapov, 2012: 339)

Teleütler arasında Umay adı zamanla kaybolmaya başlamış ancak Umay'ın işlevi yaratıcı anlamına gelen yayuçi adlı Tanrı grubuna devredilmiştir. Altay ve Kumandılarda bu tanrı veya koruyucu ruh grubuna payana denilmektedir. Tuvaların inançları arasında Umay'a rastlanmamaktadır ancak bebekleri koruması adına beyaz kumaştan oyuncak bebek tasvirleri yapılmaktadır. Bu tasvirleri ismi emegelçidir. Bu bebeklerin ortaya çıkış amacının Kara Umay figürünün bulunduğu halklarda kötü ruhu yanıltmak için kullanılan bebeklerle aynıdır. Başlangıçta bebeklerini kaybeden aileler sonraki çocuklarının ruhunu korumak için bu tasvirleri yaparak kötü ruhu kandırmaya çalışmıştır. Zamanla bu bebekler totem haline gelerek koruyuculuk görevi üstlenmiştir. Eren olarakta adlandırılan bu bebeklerin koruyuculuk özelliği kazanabilmesi için şaman tarafından canlandırma ayini yapılması gerekmektedir. (Potapov, 2012: 344)

Tanrıça Umay bazı halklarda doğrudan karşımıza çıkmasa da veya zaman içerisinde varlığı unutulmuş olsa da işlevleri başka varlıklara yüklenerek yaşatılmaya devam edilmiştir. Orhun yazıtlarında Umay eski Türkler için ana Tanrılar grubunda yer alır ve Tengri, Yer Sub ile birlikte Türklerin zafer kazanmasına yardımcı olmaktadır. Yazıtlarda kağanın annesini Umay Hatuna benzetmiş olması (Tekin, 2019: 45; Barthold, 2004:17) Umay kültürünün yalnız

halk inançları arasında bulunmadığını hükümdar ailesi tarafından da ulu Tanrılar kategorisi içerisinde sayıldığını göstermektedir.

Yakutlarda ogu ımta denilen bir varlıktan söz edilmektedir. Ogu ımta çocuk ımtısı anlamına gelmektedir. Kuş şeklinde çocuğun kafasının üzerinde dönerek çocuğa ve nesline bolluk bereket getireceğine inanılmaktadır. Ogu ımtanın Umay olabileceği düşünülmektedir. (İnan, 1987: 399) Umay semavi dinlerin etkisine girmiş olan Türk grupları arasında şans getiren hüma kuşuna dönüşmüştür. Yakutlarda karşımıza çıka ogu ımta, hüma kuşunun farklı bir formudur.

Kırgızların arasında yaygın olan bir geleneğe göre ailenin en yaşlı kadını Umay ile ilişkilendirilir ve belli dönemler yaşlı kadın için em törenleri düzenlenmektedir. (Bayat, 2010: 158) Emciler halk arasındaki şifacı kadınlardır. Bu geleneğin ortaya çıkış sebebi atalara duyulan saygıdır. Yaşlılar ve geçmiş atalara kıymet verilir. Ailenin direği olan erkeklere hali hazırda birçok saygı unsuru gösterilirken yaşlı kadınlarda Umay anayla özdeşleşmektedir. Yakutlar arasında Ayıusit samur bir palto giymiş, dizlerine kadar yün çorap, üzerine bağcıkları bağlanmamış deri çizmeler giymiş, bakımsız bir şekilde tasvir edilmektedir. (Okladnikov, 1970: 36)

Şorlar doğum lekelerinin Umay Ana'nın el izi olduğuna inanmaktadır. Ben veya doğum lekesi ile doğan çocuklara Umay Ana'nın eli değdiği için şanslı bir hayatları olacağı düşünülmektedir. (Beydili, 2004: 581) Müslüman Türk grupları arasında bir insana el değmesi kavramını açıklarken veya bir iş yapılırken olumlu sonuçlanması için Fatma anamızın eliyle tabiri kullanılmaktadır.

Şorların arasında mevcut olan inanışa göre insanlar dünyaya gelmeden önce gökte bir yıldız veya kutsal kayın ağacının dallarında asılı birer yapraktır. Kayan bir yıldızla veya rüzgâr esmesiyle bulunduğu yerden ayrılan ruh, çadırın duman deliğinden eve girer ve annenin vücuduna yerleşir. İnsan hayatına bir süre burada devam eder. Bu sırada Tanrıça Umay onun vücudunun parçalarını, kanını, kemiklerini ve derisini oluşturur. Doğmasına

yardımcı olur. Bebekler doğduktan sonra Tanrıçayla iletişimleri kesilmez. Bebek büyüyüp sosyal hayata dahil olana kadar Umay onun yanında kalmaya devam eder. Bebeklerin dünyayı yeni keşfettikleri ilk dönemlerinde insanlarla iletişim kuramasalar bile Umay ile konuşmaktadır. Bebek güldüğü zaman Umay'ın güldürdüğü, ağladığında ise Umay'ın yanından ayrıldığı düşünülmektedir. Bebeğin Umayla olan bağı konuşmayı öğrenip diğer insanlarla iletişime geçtiğinde kopmaktadır. (Potapov, 2012: 54) Günümüzde Anadolu'da hala yeni doğan bebeklerin geliştirdikleri refleks gülüşlere melekler güldürüyor şeklinde açıklama yapılmaktadır. Altaylarda Tanrıça Umay olarak karşımıza çıkan figür, İslam etkisiyle değişip melek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Umay bebeğin kulu anne rahmine yerleşirken onunla birlikte dünyaya gelmektedir. Güçsüz ve korumasız olan bebeği ruhunu kaçırmak isteyen kötü ruhlara karşı koruyup gözetir. Kumandinler arasındaki bir inanışa göre Umay bebekle birlikte annenin rahmine yerleşmektedir. İnsanların vücutlarında bulunan kötü ruhlar bazen bebeğin anne karnındayken ölmesine yani düşük yapmaya yol açmaktadır. Umay annenin rahminde barınarak bebeği bu tür durumlardan korumaya çalışır. Kimi zaman kötü ruhlar bebeğin doğumunu engellemeye çalışmaktadır. Bu durumda Umay kötü ruhla şiddetli bir savaşa tutuşur. Zor geçen doğumların nedeni olarak Umay ile kötü ruhun savaşı gösterilmektedir. Bebek doğduktan sonra Umay bebeğin kordonunun kesilmesine yardımcı olur. Bebeğin hayatta kalması için elinden geleni yapar. Yalnız bebeği koruyup kollamaz, aynı zamanda bebekle ilgilenir ve ona bakar. Umayın bebeklerin hastalıklarını iyileştirdiği kirpiklerindeki kirleri temizlediğine inanılmaktadır. Altaylılarda Umay anne rahmine yerleşmez, doğumdan hemen önce gelerek evin kapısının sol yanında bekler. (Potapov, 2012: 65) Bu şekilde kötü ruhların evin içerisine girmesine engel olduğu düşünülmektedir. Dolganlarda zor geçen doğumlarda şaman tarafından Tanrıça Aytaa'nın bir tasviri yapılmaktadır. Bu bebeğin yardımıyla doğumun kolaylaşacağına inanılır. Sonraki doğumların daha rahat geçebilmesi için bu bebek saklanır ve yemekler ikram edilerek memnun edilmeye çalışılır. (Okladnikov, 1970: 38)

Umay koruyucu olmasına karşın saygısızlık gördüğü kimseleri cezalandıran bir Tanrıçadır. Bu nedenle Türkler küçük çocuklara bağarmaktan çekinip, Umay'a saygısızlık

etmekten korkmaktadır. Kazakların arasında anlatılan bir hikâyeye göre baykuşgillerden olan kukumav kuşu, Umay'a saygısızlık eden bir insandır. Umay bu kimseyi ceza olsun diye kukumava çevirmiştir. (Toyşanuli, 2020: 46)

İnsanın canı anlamına gelen kut inancı Kırgızlar arasında 17. yy.la kadar yaşamaya devam etmiştir. Kut, insanlara Umay'ın emri üzerine “ot ana” yani ateş iyesi aracılığıyla gönderilir Kut, kırmızı renkli buzdan yapılmış bir cisim şeklinde evin bacasından girer. Şekli bir insana benziyorsa bu bebek kutudur ev ahalisine yeni bir bebeğin katılacağı anlamına gelir, hayvana benziyorsa sahip oldukları hayvanların üreyeceği anlamına gelmektedir. (Potapov, 2012: 63) Altaylılar, Teleütler, Sagaylar, Beltirler ve Kaçınler arasında kut tabiri yerine ikiz tabiri kullanılmaktadır. Çocuk, yaşlı, genç herkesin ikizi bulunmaktadır. İkiz vücuttan ayrıldığında kişinin ölüm vakti gelmektedir. Ancak bu bölgede bebeklerin ikizleri için Umay adı kullanılmaktadır. Bunun nedeninin bebek severken çirkin gibi sıfatların kullanılmasının da sebebi olan kötü ruhların bebeklerin ruhlarını çalma girişiminden korumaktır. Tanrıça Umay'dan korkan ruhlar bebeğin yanına yaklaşmamaktadır. Aynı bölgede ölü çıkan eve konuşmayı öğrenememiş bebeklerin sokulması sakıncalı görülmektedir. Bazı görüşlerde bunun sebebinin çocuklarda henüz ruhun gelişmemiş olmasına bağlanmaktadır. Evenkler bebeğin ruhunun konuşmaya başladıktan sonra oluştuğuna inanmaktadır. (Potapov, 2012: 64) Bebeğin ruhu için konuşana kadar yanından ayrılmayan Umay adının kullanılmasının nedeni bu olabilir. Umay anne karnındaki bebeğin doğumuna kadar geçen sürede nasıl vücudunun parçalarını oluşturuyorsa, konuşmasına kadar olan süreçte de bebeğin ruhunu oluşturduğu düşünülebilir. Bu çok yaygın bir görüş değildir. Muhtemelen ölen kişinin ruhunun bazen dünyadan ayrılmak istememesi ve yanında eşinin dostunun ruhunu götürmeye çalışması, diğer insanlara nazaran daha savunmasız durumda olan bebeğin ruhunu çalıp götürmesinden endişelenilmektedir.

Tanrıça Umay'ın işlevleri Yakutlarda da Ayıısıt denilen ruha devredilmiştir. Ayıısıt bazı bölgelerde yayaçiler gibi bir ruhlar zümresidir. Ayıısıt insanın yaşaması için gerekli olan unsurları bir araya getirerek kut oluşturur ve bu kutu anne rahmine yerleştirerek bebeğin bir ruh sahibi olmasını sağlar. Ardından büyüyene kadar bebeğe refakat eder. Ayıısıt bebekler dışında hamile kadınları, yavru hayvanları ve dişi hayvanları korumaktadır. Ayıısıt'ın

sembölü kuğudur. Bu nedenle kuğulara zarar vermekten sakınırlar. Kadınları ve çocukları koruyan ayısıtlar güneşin yaz döneminde doğduğu yerde, hayvanları ve yavrularını koruyan ayısıtlar ise güneşin kış döneminde doğduğu yerde bulunmaktadır. Yakutlar Ayısıt'ın göğün dokuzuncu katında yaşadığına inanmaktadır. (İnan, 2015: 37) Yakutlar arasında Ayısıt'ın Tanrı ile insanlar arasında aracılık yaptığı ve Tanrı'nın buyruklarını insanlara ilettiği görülmektedir. (Roux, 2005: 375) Aysıt bir bebek oluşacağı zaman, gökte bulunan Süt Ak Göl'den süt ve su alıp karıştırarak ruh oluşturur ve bebeğe içirerek ona can verir. (Beydili, 2004: 77)

Yakutlarda Umay'ın karşılığı olan Ayısıt hem bir ruhlar zümresidir hem de Ayısıt Hatun olarak anılan tekil bir Tanrıça'dır. Ayısıtlar, Ayısıt Hatun'un emriyle dünyaya dağılır ve hamile kadınlara yardım eder. Ayıtlar huzuruna yapılacak olan ayinler yaz günü e gündüz vakti ak şamanın iştirakiyle yapılmaktadır. Gün ışıkları eşliğinde gülüp eğlenerek neşeli bir şekilde Ayısıt çağırılır. Doğum yaklaştığında kadınlar evlerini ve kendilerini güzelce temizler, çocukları doyurup mutlu eder, güzel ikramlar hazırlar. (Türköne, 1995: 108) Ayısıt geldiğinde herkesin mutlu, tok ve temiz olması gerekmektedir.

Hakaslarda Çeek İmay, çocukları koruyan ruhtur. Koruyucu olmasına rağmen çok aç gözlü bir ruhtur. Çeek İmay'ın kâğıda bir tasviri yapılarak bebeğin yatağının başına asılır ve bebek 2-3 yaşına gelene kadar her ayın 7. günü bu resme ikramlar sunulur. Eğer çeek İmay'a ikramlar sunulmazsa veya İmay sunulan ikramı beğenmese çekip gidebilir ve bu durum çocuğun hastalanmasına neden olur. Çeek İmay'ın geri dönmesi için ayinler düzenlenir bol bol hediyeler sunulunur. İmay hediyeleri beğenip geri dönebilir. Bazı durumlarda ise ikna etmek daha zordur. Böyle durumlarda çocuğun bedenindeki ruhları uzaklaştırmak amacıyla küçük boyutlarda oklar yapılır ve çocuğun göğsüne batırılır. (Beydili, 2004: 137)

Umay insanların gözünde çeşitli şekillerde canlandırılan bir Tanrıça'dır. Hakaslar Umay'ı beyaz renkli bir kuş olarak betimlerken, Altay ve Sayanlarda gri renkli saçları yerlere kadar uzanan genç ve güzel görünümlü bir kadın olarak betimlemektedir. Umay gökkuşağı ile yeryüzüne iner ve çocuğu korumaya başlar. Kumandinlerde ise Umay Altaylıların aksine kanatları olan yaşlı bir ana figüründedir. Birçok bölgede Umay çocuğu konuşana kadar

korurken Kumandinler Umay'ın insanın tüm ömrü boyunca yanında olduğuna ve insanları korumaya devam ettiğine inanmaktadır. (Beydili, 2004: 581)

Bebekleri koruması için Umay'ın çeşitli tasvirleri yapılmaktadır. Erkek bebekler için ok ve yay yapılırken, kız bebekler için iğ yapılıp beşiği asılmaktadır. Bir başka tös biçimi ise mavi kumaşlardan yapılarak kapılara asılan bebek figürleridir. Bu koruyucu tasvirler duvara da asılır ve altına muhallebi konularak Umay'ın ruhuna ikramlarda bulunulur. Bazen bu muhallebi tasvirlerin üzerine serpilmiştir. Ayrıca her gece tasvirlere kuruyemiş ikram edilmektedir. (Potapov, 2012: 343) Beşiğe asılan ok ve yay Umay'ın bebeği kötü ruhlardan korumak için kullandığı silahlardır. Ok ve yayın farklı anlamları da bulunmaktadır. Yay ana rahmine benzetilirken, ok erkek cinsel organını sembolize etmektedir. (Beydili, 2004: 442)

Şaman dualarında Umay, siyah çizmeli, sırtında gökten bir şal, başında gökten bir başlık ile ak kısrak şekline girerek gökyüzünden inmektedir. Ormanlarda dolaşır ve kayaların arasında uyur şeklinde anlatılmaktadır. (Bayat, 2017: 54) Yakutlar arasında Umay, beyaz dudaklı bir tay, karga veya kartal şeklinde tasvir edilir ve bu hayvanların etinin yenmesi veya bir şekilde zarar verilmesi yasaktır. (Roux, 2005: 375) Bu hayvanlar bir bakıma totem hayvanlarıdır.

4.3.1. Kara Umay

Şor Şamanizm'inde Umay orta dünyanın iyesi olarak görülmektedir. Kara Umay ise çoğunlukla ayza olarak adlandırılır ve yeraltı dünyasının iyesidir. Altay şamanlığında Kara Umay figürü yerine annenin teninde yaşadığına inanılan Üzüt Körmösler vardır. Kara umay için umacı tabiride kullanılmaktadır. Umay, bebeği üzüt körmöslerden korumakla mükelleftir. Sagaylara göre Kara Umay bebeğin beşiğine yerleşerek onun ruhunu çalmaktadır. (Potapov, 2012: 343) Kara Umay yeraltı dünyasının iyelerinden olan Albıs, Al Karısı gibi adlar taşıyan bebeklere ve lohusalara musallat olarak bebeklerin ruhunu kaçıran kötü ruh ile özdeşleşmiştir. (Kocaova, 2014: 11)

Hakaslarda doğumda ve bebeğin bakımı konusunda birtakım kurallar vardır. Hamile kadın başka bir hamileyi ziyarete gitmez, yüksek yerlerden atlamaz, kayış üzerinden geçmez. Hamileler bu kurallara uymadığı takdirde Umay vermiş olduğu canı geri alabilmektedir. Başka bir deyişle Umay'ın iki farklı yönü bulunmaktadır. Canı veren Umay, geri alan ise Hara Umay yani Kara Umay'dır. Kara Umay kötü fitratlıdır ve bebeklerin hastalanmasına hatta ölümüne neden olmaktadır. Bir ailedeki tüm bebeklerin ölümüne yol açabilir. Bu durumda aile Kara Umay'ı kovmak için bir şamana başvurur ve evlerini Kara Umay'a terk ederek başka bir yere taşınır. (Davletov, 2021: 184)

Hakaslarda çocuk umosu, Kara Umay için kullanılan tabirlerden biridir. Kara Umay'dan kurtulmak için kara şamanlara başvurulur. Şaman mavi bir bebek hazırlayarak bu bebek adına bir kurban keser. Ardından kara umayı bu bebekle birlikte yeraltı dünyasına gönderir. (Turan, 2020: 140)

4.4. Mergen ve Kızagan

Sibirya'da pek çok halk arasında bilinen Tanrı Mergen, akıl, bilgelik, avcılık, yıldırım, şimşek ve ok ile özdeşleşmiştir. Urenhalara göre en büyük Tanrı Kayrakan'dır. Ülgen, Mergen ve Kızagan ise onun oğullarıdır. Altay şamanlarında ise Mergen ve Kızagan şamana ayin esnasında yardıma gelen ruhlar arasında sayılmaktadır. (İnan, 2015: 31) Bazı şaman dualarında ise Mergen, Ülgen'in oğulları arasında sayılmaktadır. (Bayat, 2006, 233) Mergen Tengere, güneşinde bulunduğu göğün 7. katında oturmaktadır. Avcıların ilham kaynağıdır. Mergene saygı duyulur ve adı iyi isabet alabilen okçulara verilir. Mergen yürüdüğünde ayaklarından yıldırım ve şimşek çıktığına inanılmaktadır. Mergen Tengere'nin her şeyi bildiğine ve gördüğüne inanılmaktadır. Bu nedenle akıl ve bilginin Tanrısı olarak görülmektedir. (Radloff, 1956: 6; Kocaova, 2014: 17)

Mergen adı destanlarda kahramanlara verilen isimlerden ve unvanlardan biridir. Buryatlarda anlatılan bir efsaneye göre başlangıçta gökte üç tane güneş vardır. Bu güneşler dünyayı kasıp kavurmakta ve yaşayan her canlıyı perişan etmektedir. Birgün Erkhe Mergen adlı bir kahraman oku ile güneşlerden ikisini parçalayarak yok eder. Diğer güneşi de ortadan

kaldıracakken, bir kırlangıç gelir ve ok ona isabet eder. Bu nedenle kırlangıcın kuyruğu ikiye ayrılmış gibi gözükmetedir. Bu esnada da geriye kalan güneş yere batarak oradan kaçar. Önceleri güneş hiç batmaz hep gökte kalırmış. Bu olaydan sonra güneş batmaya başlamış. (Toyşanuli, 2020: 48) Başka bir anlatıda ise tek bir güneş vardır ancak Erlik, kötülük amacıyla iki güneş daha yaratarak dünyayı kavurmak ister. Bu anlatı da güneşleri yok eden Tanrı'nın kendisidir. (Harva, 2015: 146) Şamanlar kayaların üzerindeki resimleri üç güneş ile açıklamaktadır. Gökyüzünde bulunan üç güneş dünyayı ısıtmış bu nedenle kayalar yumuşayarak üzerine resim çizilecek ve yazı yazılacak duruma gelmiştir. (Okladnikov, 1965: 80)

Buryatlarda efsanelere konu olan Hühüdey Mergen aynı zamanda yıldırım Tanrısıdır. Sandığında sakladığı yıldırımlarla cezalandırmak istediği insan, hayvan veya ağaçları vurmaktadır. (Toyşanuli, 2020: 145)

Destanlarda yaygın olarak Kögalday olarak adlandırılan avcı üç geyiği kovalamaktadır. Bu geyikler Tanrı'nın yardımıyla göğe yükselir ve Üşarkar yani Orion takımyıldızına dönüşürler. Kögalday ise peşlerinden giderek Kökşakpay yani Rigel'e dönüşür. Rigel Orion takım yıldızın en parlak yıldızıdır. Kögalday'ın geyiklerin ardından attığı ok ise Avcı Takım Yıldızları içinde bulunan Betelgeuse yıldızına dönüşür. Bu yıldız kırmızı renkli ve Rigel'den sonra gelen en parlak yıldızdır. Atını ise temirkazık olarak bilinen Kutup yıldızına bağlamaktadır. Kögaldey'e, Altaylılar Kuguldey Matır, Tuvalar, Kogutey Mergen, Buryatlar Hühüdey Mergen demektedir. (Toyşanuli, 2020: 223) Direnkova'nın vermiş olduğu bir şaman duasında Mergen'den göğün yedinci kjatında oturan anam Mergen Tengere! şeklinde bahsedilmektedir. (Direnkova. 2014: 48)

Kayrakan'ın üç oğlundan biri Kızagan Tengeredir. Savaşın ve gücün Tanrısıdır. Savaşlarda askerlere kuvvet verir ve onları korur. Komutanlara liderlik yeteneğini Kızagan vermektedir. Özellikle düşman askerine nazaran daha az askerle elde edilmiş savaşlarda Kızagan'ın askerlerin yanında olduğuna onlara güç kuvvet verdiğine inanılmaktadır. Bir devenin sırtında bir elinde kırmızı yular, diğer elinde gökkuşağından yapılmış bir asa taşır şekilde tasvir edilmektedir. Kırmızı renk Kızagan'ın sembolüdür. Kızagan göğün dokuzuncu

katında oturmaktadır. (Radloff, 1956: 6; Turan, 2020: 145) Kızagan ve Mergen, Ülgen gibi Kayra Kan'ın çocukları olmasına rağmen Ülgen'in altına düşmüş ve onun yardımcısı rolüne bürünmüşlerdir. Ancak bu sıralamada Kızagan, Mergen'den üst sıradadır. (Kocaova, 2014: 16)

4.5. Suyla, Yayık ve Karlık

Suyla Gökyüzü sakinleri arasında yaşayan, güneşin ve ayın parçalarından meydana geldiği düşünülen Tanrı'dır. Görevi insanlara bekçilik etmek, kaderlerini yönetmek ve kaderlerinde meydana gelen değişiklikleri Tanrı'ya ve şamanlara bildirmektir. Göge veya yeraltına yapılan ayinlerde şamanın yolunu bulmasına yardımcı olur. Yayık ile birlikte hareket ederek verilen kurbanın sahibine ulaşmasını sağlamaktadır. At gözlü olarak tasvir edilen Suyla'nın bu şekilde anılmasının nedeni çok uzak mesafeleri görebilme yeteneğidir. Ayin esnasında Suylayı memnun etmek için şerefine rakı saçılmaktadır. (Anohin, 2006: 14)

Lebed Tatarları baş tanrı Kuday Bay Ülgen'in "Pursak Kan, Tös Kan, Kara Kan ve Suyla" adındaki dört oğlunu tanımaktadır. Ayrıca Ülgen'in torunları da bulunmaktadır. Suyla'nın oğlu Sarı Kan, Pursak'ın oğlu ise Kırgıs Kan'dır. Harva, Sulya'nın görevinin insanların hayatlarını izlemek olması nedeniyle, Vogullarda geçen "dünyayı seyreden adam" karakteriyle bir tutmuştur. Suyla ve Kanım Lebed Tatarlarının Tanrıları arasında sayılmaktadır. Suyla Tanrı'nın oğludur. Altaylılar arasında ise şamanın koruyucularıdır. Suyla gök ruhları arasında sayılır ancak yeryüzünde yaşamaktadır. (Harva, 2015: 126; İnan, 2015: 34)

Suyla iyi Tanrılar arasında sayılır, şamana ayinlerde yardımcı olmaktadır. Ayinlerde şamana yardımcı olmak için insanların içine girerek dertlerini anlar. Şamanı Tanrılarla görüşmeye giderken yolundan alıkoyacak ve ona zarar verecek ruhlardan korumaktadır. Genellikle at gözlü şekilde tasvir edilirken bazen kuş formunda da tasvir edilmektedir. (Erman, 2016: 126) Bazı şaman dualarındaysa Suyla at gözlü bir kartal şeklinde aktarılmıştır. Suyla şamana yeraltına ve gökyüzüne yaptığı yolculuklarda refakat etmesi ve her iki dünya ile iletişimde olması nedeniyle iki dilli olarak anılmaktadır. (Bayat, 2017: 20)

Altay Türklerinde Yayık'ın Ülgen'in bir parçası olduğuna inanılmaktadır. Bazı yerlerde Ülgen'in oğulları arasında sayılır. Şamana ayin esnasında yardım eden ve Tanrılar ile görüşmesinde aracılık eden ruhlar arasında Yayık en üst merteye de olmaktadır. Ülgen Yayık'ı gökyüzünde yeryüzüne göndermiş burada tüm canlılara hayat sağlamakla görevlendirmiştir.

Altaylılar Yayık'a çok hürmet gösterir. İlkbaharda sağılan ilk süt Yayık'ın şerefine ikram olarak saçılmaktadır. Buna Yayık kaldırma töreni denilmektedir. (Anohin, 2006: 14; Eliade, 2006: 157; Radloff, 1956: 6)

Altaylarda anlatılan Büyük Tufan efsanesinde başrolü oynayan kişilerden biri Yayıktır. Yerden sular fışkırarak tüm dünyayı sel bastığında insanlar Yalmanku Dağı'nın zirvesine kaçmıştır. Yayık ve Tatar birlikte bir sal inşa eder Dağın zirvesine kadar yüzmüş ve burada donmak üzere olan insanlara ateşi getirmiştir. Tufan biten kadar insanlar, Yayık, Tatar ve ateşin ruhu dağda birlikte yaşamış. Tufan bitip sular çekildiğinde insanlar ateşi de yanına alıp dağdan inmiş. Bugünden sonra ateşin ruhu insanlarla birlikte, insanların evinde yaşamaya başlamıştır. (Direnkova, 2014: 105)

Bir başka Tufan efsanesinde tufan olacağı zaman Tanrı Ülgen, insanların arasında Nama adındaki birine tufan olacağını kurtulmak için bir gemi inşa etmesini söylemiştir. Nama bir gemi inşa ederek insanları ve hayvanları gemiye toplayarak tufanın geçmesini beklemiştir. Sonunda yağmurlar durup sular çekilmeye başlayınca gemi bir dağa oturdu. Nama etrafı kontrol etmeleri için sırasıyla kuzgun, karga ve saksaganı görevlendirdi. Ancak gidenlerin hiçbirisi geri dönmedi. Bunun üzerine güvercini etrafa bakması için görevlendirdi. Sonunda güvercin gagasında bir dal parçası tutarak geri döndü. Nama gönderdiği diğer üç kuşu görüp görmediğini sorduğunda, güvercin onların leşlerin üzerine konduğunu söyledi. Bu nedenle bu kuşlar kıyamete kadar leş yemek ile cezalandırıldı. Nama ise tufandan sonra "Yayık Kan" adıyla Tanrılar arasına yükseldi. (Gömeç, 2013: 40)

Karlık, Suyla ve Yayık ile birlikte şamana yardımcı olan ruhlardandır. Karlık ile Suyla her zaman birlikte çalışır. Görevi şaman ile Ülgen arasında aracılık yapmak ve şamanı alemler arasında seyahatlerinde başına gelebilecek kötülüklerden korumaktır. (Harva, 2015: 124) Bazı şamanlar Karlık'ın Suyla'nın eşi olduğunu söylemektedir. Şamanlar ayinlerde Karlık'ı yardıma çağırdıkları sırada havaya su serperler. (İnan, 1987: 415)

4.6. Utkuçı

Utkuçı gökyüzü sakinlerinden biridir ve Kurban Tanrısı olarak anılmaktadır. İkinci derece Tanrılar konumundadır. Tanrı Ülgen'in bekçisi olduğuna inanılır. Demir Kazığın bulunduğu yerde şamanları bekler. Şaman ve ona eşlik eden Tanrı Suyla ile görüştüktan sonra şamanın isteklerini Ülgen'e iletmektedir. Şamanın yanında getirmiş olduğu kurbanı demir kazığın bulunduğu katmanda Utkuçı devralır ve Tanrıya ulaştırır. (İnan, 2015: 34) Tanrı şamanlar ile doğrudan görüşmemektedir. Şamanı Kutup yıldızının olduğu yerde bulunan teşrifatçı rolü oynayan Utkuçı'ya yönlendirir. Utkuçı şamanın isteklerini dinler, yanında kurban varsa onu teslim alarak Ülgen'e iletir. Ülgen'in cevabını da şamana bildirmektedir. (Harva, 2015: 136)

Utkuçı güler yüzle karşılayan anlamı taşımaktadır. Şamanları göğün temir kazığın bulunduğu beşinci katında karşılar. Ülgen'in yanındaki kurbanı alarak altın kapıdan geçer ve Ülgen'e ulaşır. Kurbanı takdim edip Ülgen'in buyruklarını dinler. Temir Kazıkta bekleyen şamanın yanına geri döner Ülgen'in buyruğunu iletir ve geri dönebilmesi için şaman bir kaz verir. (İnan, 1987: 416)

4.7. Kanım ve Karşıt

Kanım ve Karşıt Ülgen'in oğulları içerisinde en çok sevilen iki Tanrıdır. Karşıt Ülgen oğulları arasında sayılan en eski Tanrı'dır. Kanım Lebed Tatarlarına göre Tanrı Ülgen'in karısıdır. (Harva, 2015: 125)

4.8. Yer-Su

Türklere göre her canlının bir ruhu bulunmaktadır. Ormanlar, dağlar, ovalar, akarsular, göl ve denizlerin her birinin ayrı ayrı ruhları bulunmaktadır. Bu ruhlara toplu olarak Yer-Su denilmektedir. Yer Su ruhlarına oldukça saygı duyulur ve rahatsız etmemeye özen gösterilmektedir. Yer Su ruhları, Orhun kitabelerinde Türklere yardımcı olan 3 Tanrı'dan biridir. (Orkun, 2019: 112) Göktürklerin atası olan Yama'nın göl tarıçası veya göl tanrısının kızıyla ilişkisi vardır. (Erkoç, 2020:73Yaratılış destanlarında doğrudan Yer Su şeklinde bir motif görülmesi de toprağın ve suyun başlangıçtan beri var olduğunu ve hayatın kaynağı olduğunu görmekteyiz.

Tuvalarda yolculuk esnasında bir su kaynağına denk gelindiğinde üç kere dua eder sudan üç yudum içilir. Bu şekilde su ruhunun yardımıyla kişinin yolunun üzerindeki engellerin kalkacağına inanılır. Ancak yolcu suyu kirletirse bu sefer suyun ruhunun öfkesiyle kolu bacağı çarpılır. Suları kirletmemeye dikkat edilir ve yakınından geçerken saygı gösterilmektedir. (Bapaeva, 2013: 58)

Su kütlelerine gösterilen saygı, dağ ve ormanlara da gösterilmiştir. Sibiry bölgesindeki Şamanist Türk halkları ormanlara ve dağlara yaptıkları ayinleri günümüze kadar getirmişlerdir. Kırgızlar arasında boş bir alanda kendiliğinden yetişen ağaçlar kutsal sayılır ve kesilmez. Başta çocuğu olmasını isteyen kadınlar dilek dilemek amacıyla bu ağaçlara giderek çaput bağlamaktadır. Ağaçlara çaput bağlayarak dilekte bulunma adeti Anadolu'da hala devam etmektedir. (İnan, 1962: 17)

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sibirya bölgesi yılın büyük çoğunluğunu donmuş bir halde geçirir ve bu zorlu kutup koşullarıyla mücadele eden insanlar soğuk, kıtlık, yabani hayvanlara karşı savunmasızlık ve ekonomik zorluklar gibi pek çok zorlukla karşı karşıya kalır. Ayrıca, kültürel etkileşimin sınırlı olması da yaşam koşullarını zorlaştıran faktörler arasındadır. Bu zorlu koşullarla başa çıkabilmek için, doğanın hırçınlığı ve kontrol dışı doğa olaylarının yıkıcılığı karşısında insanlar, tüm varlıkların bir ruhu olduğuna ve bu ruhların düzenli aralıklarla memnun edilmesi gerektiğine inanmışlardır. Bu inanç, Şamanizm'in temelini oluşturur. Şamanlar, bu inancın gerekliliklerini yerine getirir ve ruhlar ile insanlar arasındaki bağı sağlar. Ruhların taleplerini insanlara ileterek isteklerinin gerçekleşmesini sağlarlar. Bu süreçte, ruhlar sakinleşir ve insanlara zarar vermeyi bırakır, hatta bazı durumlarda insanların yararına hareket etmeye başlarlar. Bu şekilde Şamanizm, doğanın ve ruhların dengelenmesini sağlayarak toplumların zorlu koşullarla başa çıkmalarına yardımcı olur.

Şamanizm birçok araştırmacı tarafından Kutup histerisi şeklinde açıklanmaktadır. İnsanların birlik oluşturmada pek çok etken rol oynar ve din ile inançlar bu etkenlerin başında gelir. Malinowski, sara ve histeri gibi hastalıklardan muzdarip bireylerin şamanlık etrafında toplandığını ileri sürmüştür. (Malinowski, 1992: 82) Bazı araştırmacılar, şamanların zorlu kutup koşulları, uzun süren karanlık dönemler, aşırı soğuk, kıt kaynaklar ve düşük refah seviyeleri gibi faktörler nedeniyle isterik eğilimler gösterdiğini öne sürmektedir. Diğer araştırmacılar ise şamanların akli dengesinin yerinde olduğunu ve bu durumun hastalıkları tedavi etme yetenekleriyle ilişkili olduğunu savunur. Bu görüşe göre, hasta bireyler toplumda saygı göremediği için, şamanlar toplum içinde özel bir rol üstlenir.

Şamanlar, toplum tarafından kendilerine atfedilen ruhsal güçler nedeniyle saygı görürler, ancak şamanların tüm hastaları ilahi bir şekilde iyileştirmesi beklenmez. Şamanın gerçekleştirdiği ritüelin iyileştirici etkisi, büyük ölçüde hastanın bu uygulamaya olan inancına bağlıdır; bu inanç, plasebo etkisini tetikleyebilir. Şamanların hastalıklara yakalanma sebepleri, diğer bireylerde de benzer psikolojik hastalıklara yol açabilir ve

hastalıkların şiddeti kişiden kişiye değişkenlik gösterebilir. Şamanların psikolojik temelli hastalıkları iyileştirme rolü önemlidir, ancak şamanların hasta olmasının tek nedeni kutup bölgesinin zorlu koşulları olarak değerlendirilmemelidir. Şamanist inançların izleri, dünyanın farklı bölgelerinde çeşitli koşullarda da gözlemlenmektedir. Benzer hastalıklardan muzdarip bireyler sadece kutup bölgesinde bulunmaz; toplumsal faktörler bu tür hastalıkların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynar. Kişilik bozuklukları yaşayan bireyler, günlük yaşamlarında en çok maruz kaldıkları unsurlarla ilgili halüsinasyonlar görebilir. Kendini peygamber ilan etme ve sanma, cin musallatı ya da kötü ruhlar tarafından seçilme gibi deneyimler, yeraltı dünyasına götürülme, parçalanma ve yeniden dirilme gibi şamanistik ritüellerle benzerlik gösterebilir.

Hastalıkların nedeni genellikle kötü ruhların musallat olması ve bunun sonucunda insanın ruhunun kaybolması olarak görülür. Şamanlar, insanların ruhlarını bularak geri getirmeyi ve böylece hastayı iyileştirmeyi amaçlarlar. Bu süreçte, çeşitli ayinler gerçekleştirirler ve ayinler sırasında çeşitli malzemeler kullanırlar. Başlıca malzemeler arasında davul, cübbe ve başlık bulunmaktadır. Davul, erken Tunç Çağı'na ait kaya resimlerinde bile ritüel düzenleyen şamanlar tarafından kullanıldığını tahmin ettiğimiz figürlerde yer almaktadır. Cübbenin şaman kostümüne hangi dönemde eklendiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, yeraltı dünyası motifi ve kötülük Tanrısı Erlik'in inanca dahil olmasından sonra eklendiği düşünülmektedir. Cübbenin bir zırh işlevi gördüğü ve şamanın bedenini kötü ruhların saldırılarından koruduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, cübbe genellikle yeraltı dünyasına ve kötü ruhlara yönelik ayinlerde kullanılan bir unsurdur. Bu kullanım, cübbenin Erlik ile birlikte dahil olduğu görüşünü desteklemektedir. Ancak günümüzde, şamanlar cübbe kullanımını bırakmışlardır. Hristiyanlığın etkisiyle Erlik'in kötülük Tanrısı rolü, şeytan figürüne dönüşmüştür. Dini inançlar, şeytanın kötülüklerinden korkmayı ön görürken, doğrudan şeytan için ayin yapılmasını doğru saymamaktadır. Bunun yerine, Tanrı'nın koruması altında olmak, şeytandan korunmanın geçerli bir yolu olarak görülmüştür. Bu bağlamda, gökteki Tanrı'nın kudretine sığınmak, şeytana karşı korunmak için daha uygun bir yaklaşım haline gelmiştir.

Tanrıların kökeni konusunda birçok farklı görüş bulunmaktadır. Ülgen kelimesinin kökeniyle ilgili çeşitli teoriler mevcuttur. Bazı araştırmacılar, Ülgen adının Türk takviminde önemli bir yere sahip olan Ülker takım yıldızından türediğini öne sürmektedir. Diğer bir görüşe göre, Ülgen, Moğol kökenli bir kahramandır ve bu kahraman, Altaylıların yöneticisi olarak zamanla Tanrılaştırılmıştır. Bir başka görüş ise Ülgen'in, Buryatlardan Türklere geçtiğini ve Buryatların şaman dualarında "toprak ana" olarak anıldığını savunur. Ülgen kelimesi, geniş ve kapsamlı anlamlar taşımaktadır. Buryatlarda, Ülgen'in "ulu geniş yer" anlamına geldiği belirtilir, bu da Ülgen'in yer Tanrısı olarak tasvir edildiğini ortaya koymaktadır. Toprak, birçok mitolojide kadın olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Ülgen'in Kurbustan, Kayra ve Ayı Toyon gibi isimlendirmelerin yalnızca Orhun Abideleri'nde Tengri olarak anılan Tanrı'nın sıfatları olduğu yönünde bir görüş de bulunmaktadır.

Yaratılış destanlarında Tanrı'ya dünyayı nasıl yaratacağı fikrini veren Ak Ene ile Sakaların Ulu Ak İne adını verdikleri figür ve toplum içerisindeki Umay'ın Ulu Ana olarak anılması, Ak Ene ile Umay'ın birbirleriyle ilişkili olduğu görüşünü ortaya koymaktadır. (Beydili, 2004: 24) Ancak, Ak Ene motifinin yaratılış destanları dışında mitolojik hikayelerde pek fazla yer almaması ve kesin kanıtların bulunmaması nedeniyle bu figür hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Erlik ve yaratılış destanlarında adı geçen Ak Ene ve Yer Su dışında tanrı ve kahramanları Ülgen yaratmıştır. Ayrıca, Ülgen insanı yarattığında onun için gökyüzünden uygun bir ruh bulmaya gitmiştir. Bu durum, ruhların insan yaratılmadan önce mevcut olduğunu ve Ülgen'in ruhları yaratmadığını, daha çok maddi varlıkları yarattığını göstermektedir. Bu bağlamda, evrende biri tarafından yaratılmamış olan Ak Ene, ruhların yaratıcısı olabilir. Sonraki dönemlerde, Umay, Ayısı ve Yayıçiler de ruhları yaratarak insanın içine yerleştirir ve hayatın devamlılığını sağlarlar. Umay, Orhun Yazıtlarında hükümdara yardımcı rolünde bulunan ve yazıtlarda bahsedilen üç tanrıdan biridir. Kökeni tartışmalı olmakla birlikte, çok eski dönemlerden itibaren Türkler arasında varlığını sürdürmüş ve saygınlığını korumuştur. Bu nedenle, bu görüşün doğru olma ihtimali yüksektir. Ayrıca, yaratılış destanlarında göğü Ülgen yaratmış olsa da su ve toprağı yaratmamıştır. Bu durum, yazıtlarda adı geçen üç tanrının da eski dönemlerden beri var olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abel. E. L. (2004). *Intoxication In Mythology A Worldwide Dictionary of Gods, Rites. Intoxicants and Places*: London.
- Agapitov. N. N. and Khangalov. M. N. (2003) “*Materialy dlia izucheniia shamanstva v Sibiri: shamanstvo u Buryat Irkutskoi gubernii (Materials for the study of shamanism in Siberia: Buryat shamanism in Irkutsk guberniia)*”. A. A. Znamenski. (Ed.). in: *Shamanism in Siberia*. (43- 47) Springer Publishing: New York.
- Alekseeva. S. (2021). “Shamanism in the religious beliefs of the Tungus of Yakutia (historical and ethnographic aspect).” *Norwegian Journal of Development of the International Science*, 75. 14-16.
- Alekseyev. N.A. (2013). *Türk Dilli Sibirya Halklarının Şamanizmi*. M. Ergun. (çev.). Kömen Yayınları: Konya.
- Anohin, A.V. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. Z. Karadavut. J. Meyermanova. (çev.). Kömen Yayınları: Konya.
- Aydın. E. Risbek. A. Yıldırım. F. (2013). *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*. BilgeSu Yayıncılık: Ankara.
- Aydın. M. (1994). “Şamanizmin Eski Türk Dini Hayatı ile İlişkisi”, *XI. Türk Tarih Kongresi*. 5-9 Eylül 1990. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara. 487-500.
- Aslan. E. (2009). “Şamanizm ve Şamandan Aşığa İntikal Eden Trans Olgusu”. *Halk Bilim Dergisi*. (2). 3-4.
- Arbachakova. L. N. and Nevskaya, I. A. (2017). “O khudozhestvennom skhodstve shorskikh geroicheskikh skazaniy i shamanskikh tekstov”. *Sibirskij filologicheskij zhurnal*. (4). 27-37.
- Arslan. A. A. (2006). “Amerikan Kızılderili Şamanizmi ile Orta Asya- Sibirya Türk Şamanizminin Benzerlikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma”. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 8 (15). 21-38.

- Artun. E. (2007). “Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri, Öğretiler, Dinler”. Çukurova Üniversitesi Teknoloji Araştırma Merkezi. no. 1574
- Baldick. J. (2000). *Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın Antik Dinleri*. N. Şahin. (çev.). Hil Yayın: İstanbul.
- Basilov. V. N. (1997). *Chosen by the Spirits, Shamanic Worlds Rituals and Lore of Siberia and Central Asia*. M. M. Balzer. (ed.). Routledge: New York.
- Bayat. F. (2005). *Mitolojiye Giriş*. Karam Yayınları: Çorum.
- Bayat. F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- Bayat. F. (2006). “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”. *Folklor Edebiyat Dergisi*. 12 (46). 48-57.
- Bayat. F. (2010) *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- Bayat. F. (2017). *Kadim Türklerin Mitolojik Hikayeleri*. Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- Bayat. F. (2021). “Türk Kültüründe Geleneksel Şamandan Neo-Şamana”. *Akra Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi*. 24 (9). 9-41.
- Bayat. F. (2022). “Türk Kültürünün İki Söyleyici Tipi Şaman ve Destan Anlatıcısı”. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. 5 (1).18-32.
- Bayat. F. (2023). *Türk İnanç Paradigmasında Kültler*. Paradigma Akademi Yayınları: Çanakkale.
- Bapaeva. J. M. (2013). *Tuva Şamanizmi*. Kömen Yayınları: Konya.
- Bapaeva. J. M. (2008). *Tuva Kamlarının Alkışları*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara.
- Bazyrchap, A. O. (2016). “Obryad osvyashcheniya istoka vody (reki) u tuvintsev”. *Vestnik Kalmytskogo Universiteta*. 4(32). 10-14.
- Beydili. C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Yurt Kitap-Yayın: Ankara.
- Bozdemir. O. ve Özçelik. H. (2019). “Şamanist Ritüeller Kapsamında Şaman Davulunda Bulunan Sembollerin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma”. *Akademik Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*. 4 (8). 103-116.

- Burnakov. V. A. (2008). "Puteshestvie v "Mir mertvykh": Misteriya khakasskogo shamana Makara Tomozakova". *Problemy Istorii, Filologii, Kultury*. 22, 607-616.
- Butanayev, V. Y. (2019). *Geleneksel Hongoray Şamanlığı*. A. Arvas. (çev.). Türk Dil Kurumu: Ankara.
- Campbell. J. (2003). *Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri*. K. Emiroğlu. (çev.). İmge Kitabevi: Ankara.
- Campbell. J. (1994). *Yaratıcı Mitoloji Tanrının Maskeleri*. K. Emiroğlu. (çev.). İmge Kitabevi: Ankara.
- Campbell. J. (1995). *İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri*. K. Emiroğlu. (çev.). İmge Kitabevi: Ankara.
- Choygan. S. (2017). "Semantics of dance and symbolic plastic movements in Tuvan ceremonial system". *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. 10(7). 1002-1006.
- Czaplicka. M. A. (2022). *Sibirya'da Şamanizm Sibiya Yerlileri Hakkında Bir Sosyal Antropoloji Çalışması*. T. Acaloğlu. (çev.) Selenge Yayınlar: İstanbul.
- Çeribaş. M. (2007) "Türklerde Demirciler ve Şamanlar". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 14 (42). 113-121.
- Çirkin. Sergen. (2022). *Güney Sibirya Arkeolojisi ve Şamanizm*. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Çoruhlu. Yaşar. (2002) *Türk Mitolojisinin Anahatları*. Kabalcı Yayınevi: İstanbul.
- Davletov. T. B. (2007). *Kamlık İnancında Kam (Şaman) ve Kümelenme Geleneği Üzerine*. Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler, Ankara.
- Davletov. T. B. (2021). *Sibirya'dan Anadolu'ya Türk Şamanizminin Sosyolojisi*. Urzeni Yayınevi: İstanbul.
- Davletov, T. B. (2018). *Şaman Masallarında Üç Alem Gezini*. Asi Kitap: İstanbul.
- Demir. A. F. ve Akgün. Çomak. N. (2015). *Şaman ve Türk Dünyası*. Bağlam Yayınları: İstanbul.

- Dioszegi. V. (1998) *Samanizmus*. Terebess Kiado: Budapest.
- Direnkova. N. P. (2014). *Altay ve Teleüt Türklerinde Şamanizm*. A. Bağcı. (çev.). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.
- Dyakonova, V. P. (2008). *Altay Bölgesine Ait Etnografik Materyaller ve Dağlı Altay Bölgesi Teleüt Halkı*. E. Akgün (ed.). *Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine Şamanizm, Burhanizm ve Yesevilik*. (49-52). Doğu Kütüphanesi: İstanbul.
- Dilek. İ. (2007). *Altay Masalları*. Alp Yayınevi: Ankara.
- Drury. N. (1996). *Şamanizm Şamanlığın Öğeleri*. E. Şimşek. (çev.). Okyanus Yayıncılık: Ankara.
- Eliade. M. (1999). *Şamanizm*. İ. Birkan. (çev.). İmge Kitabevi: Ankara.
- Eliade. M. (2000). *Demirciler ve Simyacılar*. M. E. Özcan. (çev.). Kabalcı Yayınevi: İstanbul.
- Eliade, M. (2000). *Dinler Tarihine Giriş*. L. Arslan. (çev.). Kabalcı Yayınevi: İstanbul.
- Eliade. M. (2005). *Dinler Tarihi İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*. M. Ünal. (çev.). Serhat Kitabevi: Konya.
- Ergun. M. (2013). *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Erkoç. H. İ. (2020). “Bozkır Halklarında Su Kültü”. *Polonya ve Türkiye Tarihsel ve Kültürel Perspektiflerinden Su ve Sağlık İlişkisi Uluslararası Sempozyumu*. 69-108.
- Erman. A. (2016). *Tanrı Dini Şamanizm*. Gece Kitaplığı: Ankara.
- Esin. E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. Kabalcı Yayınevi: İstanbul
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*. Kabalcı Yayınevi: İstanbul.
- Gabain. A. V. (1988). *Eski Türkçe Grameri*. M. Akalın. (çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Gezgin. D. (2015). *Bitki Mitosları*. Sel Yayıncılık: İstanbul.

- Gorbacheva, Y. S. (2016). “Osobennosti stikhovoy organizatsii Chalkananskogo shamanskogo teksta (na primere obryada lovli dushi)”. *Vestnik Kemerovskogo Gosudarstvennogo Universiteta Kultury i Iskusstv*. 35. 108-115.
- Gömeç. S. (2003). Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 22 (33). 79-104.
- Gömeç. S. (2013). *Şamanizm ve Eski Türk Dini*. Berikan Yayınevi: Ankara.
- Gumilev. L. N. (2003). *Eski Türkler*. A. Batur. (çev.). Selenge Yayınları: İstanbul.
- Gültepe. N. (2015). *Türk Mitolojisi*. Resse Kitabevi: İstanbul.
- Gündüz. Ş. (2015). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Vadi Yayınları: İstanbul.
- Güven. M. (2014). “Türk Halk Oyunlarında Kartal Figürü”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (51). 285-302.
- Harner. M. (2014). *Şamanın Yolu*. A. Atalay. (çev.). Ray Yayıncılık: İstanbul.
- Hassan. Ü. (1985). *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*. Kaynak Yayınları: İstanbul.
- Harva. U. (2015). *Altay Panteonu*, Ö. Suveren. (çev.). Doğu Kütüphanesi: İstanbul.
- Hoppal. M. (2012). *Şamanlar ve Semboller Kaya Resmi ve Göstergebilim*. F. Sel. (çev.). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Hoppal. M. (2012). *Avrasya’da Şamanlar*. B. Bayram. H. Ş. Çapraz. (çev.). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- İnan. A. (1962). *Hurafeler ve Menşeleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara.
- İnan. A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. Milli Eğitim Basımevi: İstanbul.
- İnan. A. (1987). *Makaleler ve İncelemeler I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- İnan. A. (1991). *Makaleler ve İncelemeler II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- İnan. A. (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- İzgi. M. C. (2012). “Şamanizm ve Şamanlara Genel Bakış”. *Lokman Hekim Dergisi*. 2 (1). 31-38.

- Jordan. B. B. and Jordan. Bychkov. T. G. (2001). *Siberian village: Land and life in the Sakha Republic*. University of Minnesota Press: London.
- Kafesoğlu. İ. (1980). *Eski Türk Dini*. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Kalafat. Y. (1968) Türk Halk İnançlarında “Kara”. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*. (152). 275-284.
- Kapağan. E. (2014). “Gök Tanrı İnancı ve Bu İnanç Sisteminin İçinde Alkış, Dua ve Dilekler”. *Journal of Turkish Studies*. 9(3). 801-810.
- Kaşgarlı Mahmud. (2020). *Divanu Lugati't-Türk*. A. B. Ercilasun. Z. Akkoyunlu. (haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Katsyuba, D. V. (2008). *Teleütlerin Manevi Kültürü*. E. Akgün. (ed.). içinde *Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine Şamanizm, Burhanizm ve Yesevilik*. (65-77) Doğu Kütüphanesi: İstanbul.
- Katanov. N. F. (2008). *Sibiry ve Doğu Türkistan'dan Mektuplar*. B. Okkalı. (çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Katanov. N. F., (1998). “Türk Boyları Arasında”. A. Bağcı. (çev.). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. (5). 37-58.
- Kenin, M. B. L. (1998). “Tuvaların eski gelenekleri”. E. Arıkoğlu. (çev.). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. (5). 62-68.
- Kenin, M. B. L. (2008). *Tuva Şaman Folklorünün XIX. yy. Sonu ve XX. yy. Başlarındaki Örf Adet ve Pratikleri*. E. Akgün. (ed.). içinde *Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine Şamanizm, Burhanizm ve Yesevilik*. (53-60) Doğu Kütüphanesi: İstanbul.
- Khakhovskaya, L. N. (2012). “Poyas i shapochka koryakskogo shamana”. *Vestnik Dvoran*, 4. 119-127.
- Khomushku, O. M. (2009). “Shamanism as a worldview basis of ethnocultural traditions of the peoples of the Sayan-Altai in present-day society”. *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. 3(1). 94-100.
- Kistova, A. V. Pimenova. N. N. Reznikova. K. V. Sitnikova. A. A. and Kolesnik. M. A. Khudonogova. A. E. (2019). “Religion of Dolgans, Nganasans, Nenets and Enets”.

Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. 12(5). 791-811.

Korkmaz. E. (2014). *İnsan Tanrı*. Pencere Yayınları: İstanbul.

Korkmaz. E. (2016). *Şamanizm Esrik Yolculuk*. Berfin Basın Yayın: İstanbul.

Ksenefontov. G. V. (2011). *Yakut Şamanlığı*. A. Bağcı. (çev.). Kömen Yayınları: Konya.

Küçükballı. F. N. (2023). *Wilhelm Radloff'un Sözlüğündeki Altay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

Lewis. I. M. (2003). *Ecstatic Religion A Study of Shamanism and Spirit Possession*. Routledge: New York.

Malinowski. Br. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*. S. Özkal. (çev.). Kabalcı Yayınevi: İstanbul.

Martinov. A.İ. (2013). *Altay Kaya Resimleri Biçikti-Boom*, Z. B. Özer. (çev.). Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi: Ankara.

Mikhailovski, V. M. (2022). *Sibirya ve Avrasya'da Şamanizm I*. C. Sungur. (ed). İçinde *Sibirya'dan Balkanlara Şamanlar ve Cadılar I*. (45-93) Pinhan Yayıncılık: İstanbul.

Nam, E. V. (2016). "Ritual'nye spetsialisty v sisteme traditsionnogo mirovozzreniya narodov Sibiri (terminologicheskii analiz)". *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*. 403. 87-98.

Oğuz. Güner. Y. ve Oyman. N. R. (2017). "Şaman Giysi Unsurları Üzerinde Kullanılan Semboller". *Turkish Studies*. 12 (13). 357- 396.

Okladnikov. A. P. (1970). *Yakutia before its incorporation into the Russian state*. McGill-Queen's University Press: Canada.

Okladnikov, A.P. (1965). *The Soviet Far East in Antiquity: An Archaeological and Historical Study of The Maritime Region of The U.S.S.R*. University of Toronto Press: Canada.

Okutan Davletov. N. (2021). *Hakas Türklerinde Şamanizm ve Ölüm*. Ötüken Neşriyat: İstanbul.

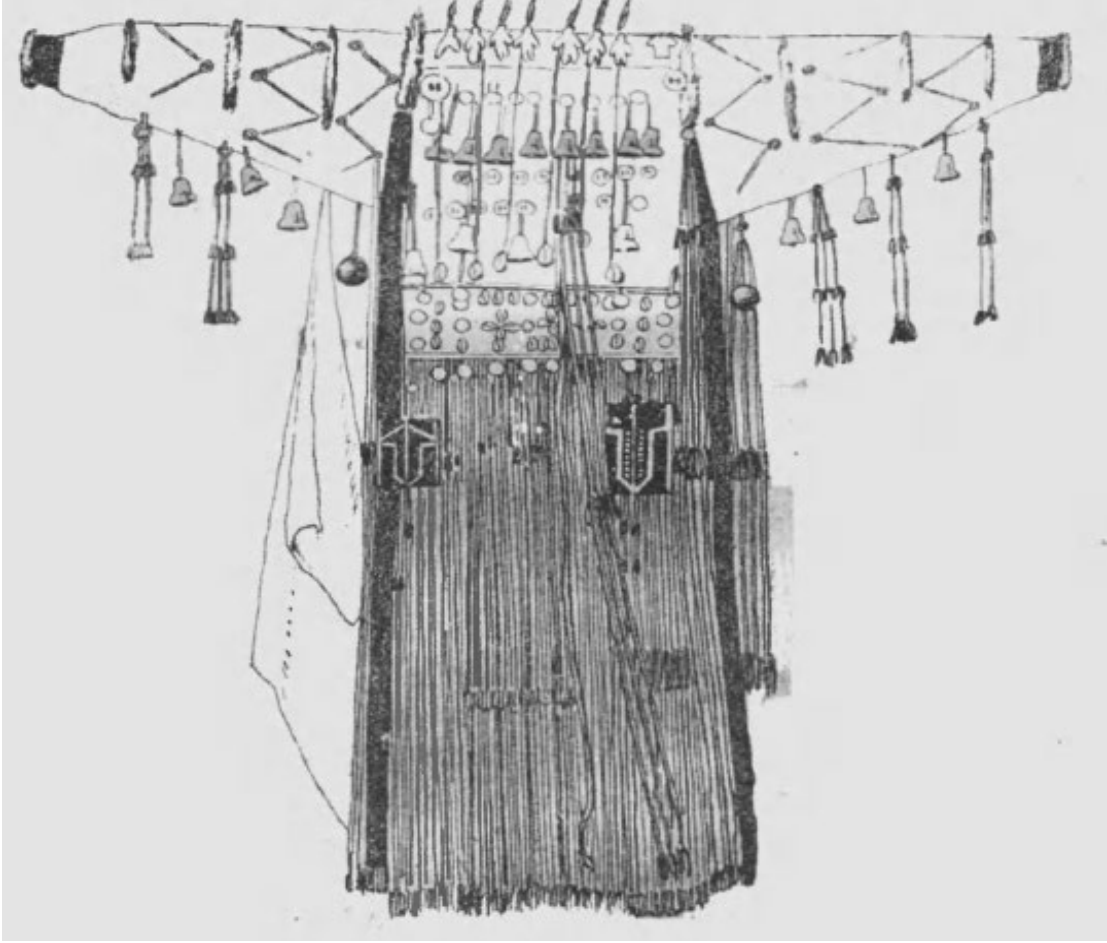
- Ögel. B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş 6*. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Ögel. B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş 8*. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- Ögel. B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş 9*. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- Ögel. B. (2002). *Türk Mitolojisi II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Ögel. B. (2010). *Türk Mitolojisi I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Örnek. S. V. (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. Gerçek Yayınevi: İstanbul.
- Pavloviç, M. L. (2008). Oyrat. E. Akgün. (ed.). içinde *Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine Şamanizm, Burhanizm ve Yesevilik*. (80-83) Doğu Kütüphanesi: İstanbul.
- Perrin. M. (2003). *Şamanizm*, B. Arıbaş. (çev.). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Potapov. L. P. (2012). *Altay Şamanizmi*, M. Ergun. (çev.). Kömen Yayınları: Konya.
- Potapov, L. P. (2014). *Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları Makaleler*, “Sayano-Altay Halklarının Yakutlarla Tarihsel İlişkileri”. A. Bağcı. (çev.). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara
- Potapov, L.P. (2008). *Altay Tarihi Hakkında*. E. Akgün. (ed.). *Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine Şamanizm, Burhanizm ve Yesevilik*. (61-63). Doğu Kütüphanesi: İstanbul.
- Povalyasko, G. and Abayeva, S. (2015). “Role of mask in Asian shamanism”. *European Journal of Arts*, (3). 3-7.
- Prokofyeva. Y. D. (2014). *Sibiryalı Halklarının Şaman Kostümleri*. A. Bağcı. (çev.) Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.
- Radloff. W. (1956). *Sibiryadan I*. A. Temir. (çev.). Maarif Basımevi: İstanbul.
- Radloff. W. (1956). *Sibiryadan II*. A. Temir. (çev.). Maarif Basımevi: İstanbul.
- Radloff. W. (2008). *Türklük ve Şamanlık*. N. Uğurlu. (çev.). Örgün Yayınevi: İstanbul.
- Roux, J. P. (2005). *VII. ve VIII. Yüzyılda Orhun Türklerinin Dini İnanışları*. Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları. no.8.

- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. A. Kazancıgil. L. Arslan. (çev.). Kabalcı Yayınevi: İstanbul.
- Roux, J. P. (2008). *Türklerin Tarihi, Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. A. Kazancıgil. L. Arslan Özcan (çev.). Kabalcı Yayınevi: İstanbul.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. M. Y. Sağlam. (çev.). BilgeSu Yayıncılık: Ankara.
- Roux, J. P. (2021). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Aykut Kazancıgil. (çev.). Dergâh Yayınları: İstanbul.
- Seroşevsky, V. L. (2019). *Saka Yakutlar*. A. Acaloğlu. (çev.). Selenge Yayınları: İstanbul.
- Siikala, A.L. and Hoppal, M. (1992). *Studies of shamanism*. Akadémiai Kiadó: Budapest.
- Suzdalova, U. P. (2020). "Semantika Obraza Orla v Traditsionnoy Kulture Yakutov". *Vestnik SPbGİK*. 4(45). 104-110.
- Sychenko, G. B. (2012). "O Dvukh Tipakh Shamanskikh Tekstov". *Idei i idealy*. 1(11). 108-114.
- Şener, C. (1996). *Şamanizm*, BDS Yayınları: İstanbul.
- Şeşen, R. (1981). "Klasik İslam Kaynaklarına Göre Eski Türklerin Dini ve Şaman Kelimesinin Menşei (Başlangıçtan Moğol İstilasına Kadar)". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*. 10 (11). 57-90.
- Şeşen, R. (1975). *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnamesi*. Bedir Yayınevi: İstanbul.
- Toyşanuli, A. (2020). *Türk Moğol Mitolojisi*. Bengü Yayınları: Ankara.
- Tryjarski, E. (2011). *Türkler ve Ölüm*. N. Bilici, A. Çoluk, N. Zorlu. (haz.). Pinhan Yayıncılık: İstanbul.
- Turan, A. B. (2020). *Türk Canavarları Sözlüğü*. Gerekli Kitaplar: İstanbul.
- Turan, F. A. (2010). "Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. (56). 153-162.
- Türköne, M. (1995). *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*. Ark Yayınevi: Ankara.

- Ushnitsky. V. V. (2017). "The Light Divinity Of The Yakut Religion Of Ayya", Genital Totemism, Animism and Shamanism. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. (36) 212-223.
- Vadetskaya. E. B. (2014). *Sibirya Kurganları Afanasyev, Okunev, Taştık ve Tagar Kültürüne Ait Materyaller*. A. Bağcı. (çev.). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.
- Vasiliev. Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Vasilyev. V. E. (2019). "Oiunskiy ob evolyutsii religii Sakha v svete eposa Olonkho". *Vestnik Severo-Vostochnogo federal'nogo universiteta imeni M. K. Ammosova: Seriya Eposovedenie*. 1(13). 83-89.
- Wilhelm Von Rubruk. (2001). *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*. E. Ayan. Ayışığı Kitapları: İstanbul.
- Yuguşeva. N. (2001). Altaylarda Türkler ve inançları. S. Tural. (çev.). *Türk Dünyası Araştırmaları*. 11. 139-151.
- Yusuf Has Hacı. (2018). *Kutadgu Bilig*. A. Çakan. (çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul
- Yücekal Ermetin. G. (1997). *Mevlevilikte Şamanizm İzleri*. Töre Yayınevi: İstanbul.
- Zuev. I. N. Musukhranov. I. L. and Romanova. E. G. (2019). "Kostyumniy kompleks shamana i ego atributy v sovremennoy kultovoy praktike narodov Altaya". *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Kul'turologiya i Iskusstvovedenie*. 34. 205-213.

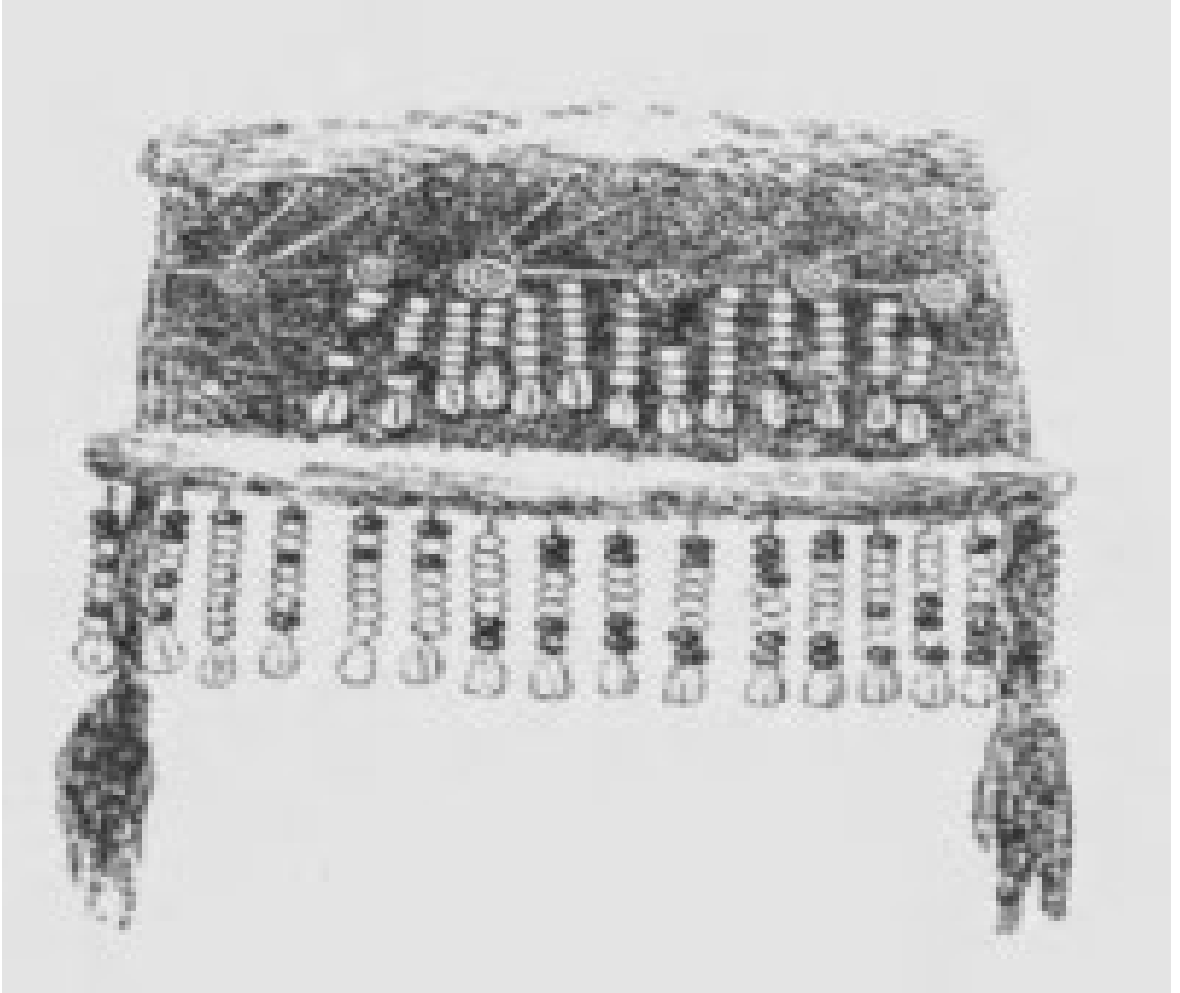
EKLER

EK 1

Şaman cübbesinin üzerindeki çingıraklar ve süslemeler. Anohin (2006: 42)

EK 2

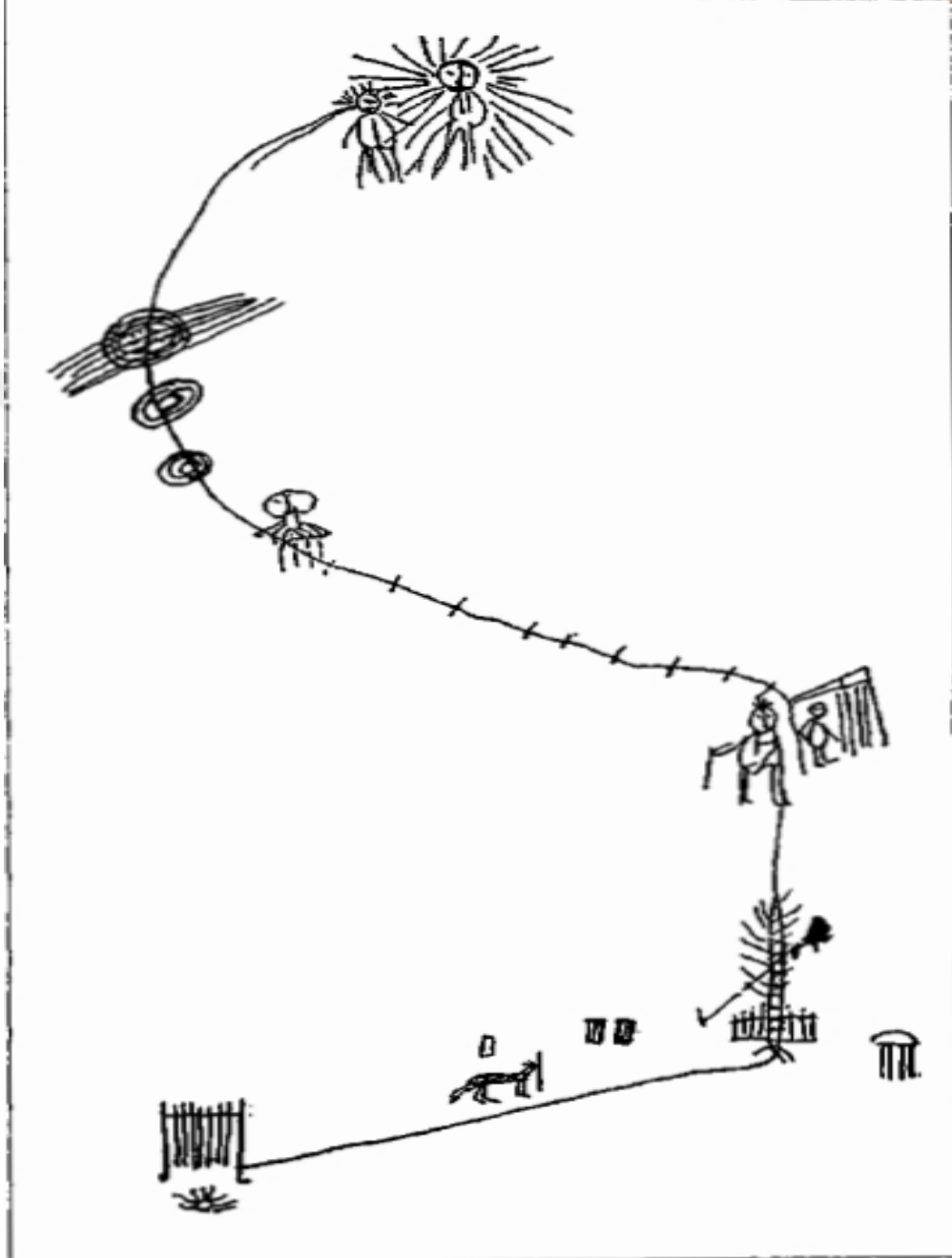
Şaman başlığı, göz hizasındaki süslemeler. (Anohin, 2006: 55)

EK 3

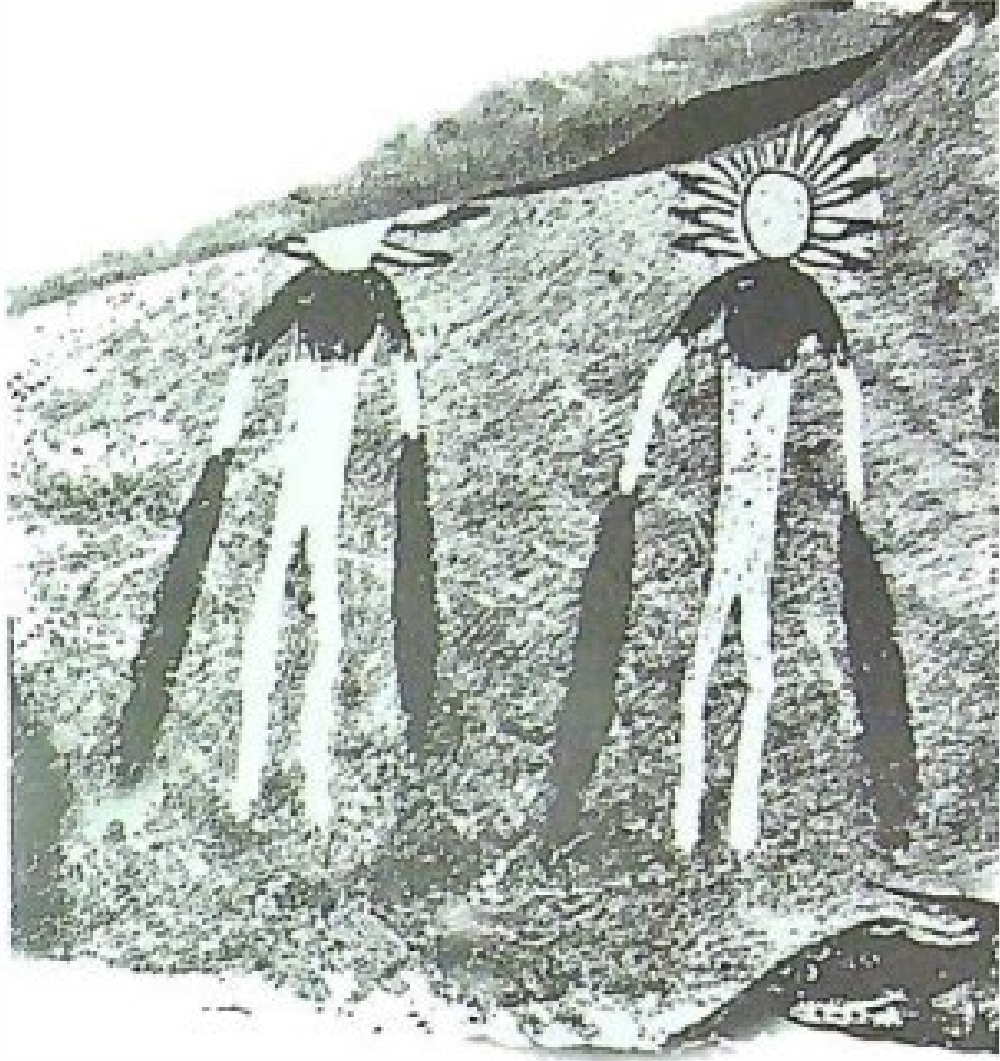
Şaman davulunun iç kısmında bulunan Eeezi. (Anohin, 2006: 59)

EK 4

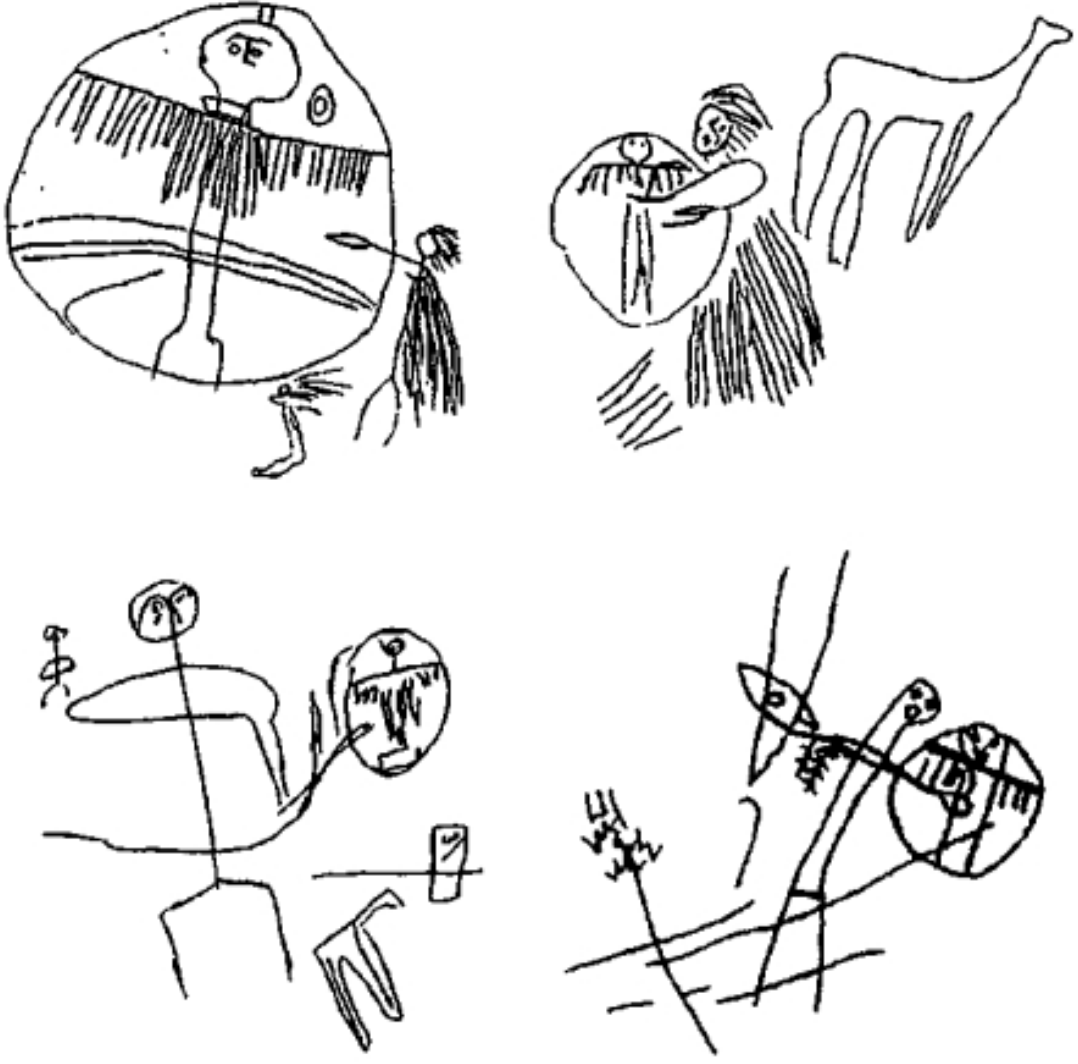
Şamanın, Tanrı Ülgen'e yaptığı yolculuğu ve yol üzerindeki durakları (Çirkin, 2022: 363)

EK 5

Karakol kaya resimlerinde şaman figürü. (Çirkin, 2022: 391)

EK 6

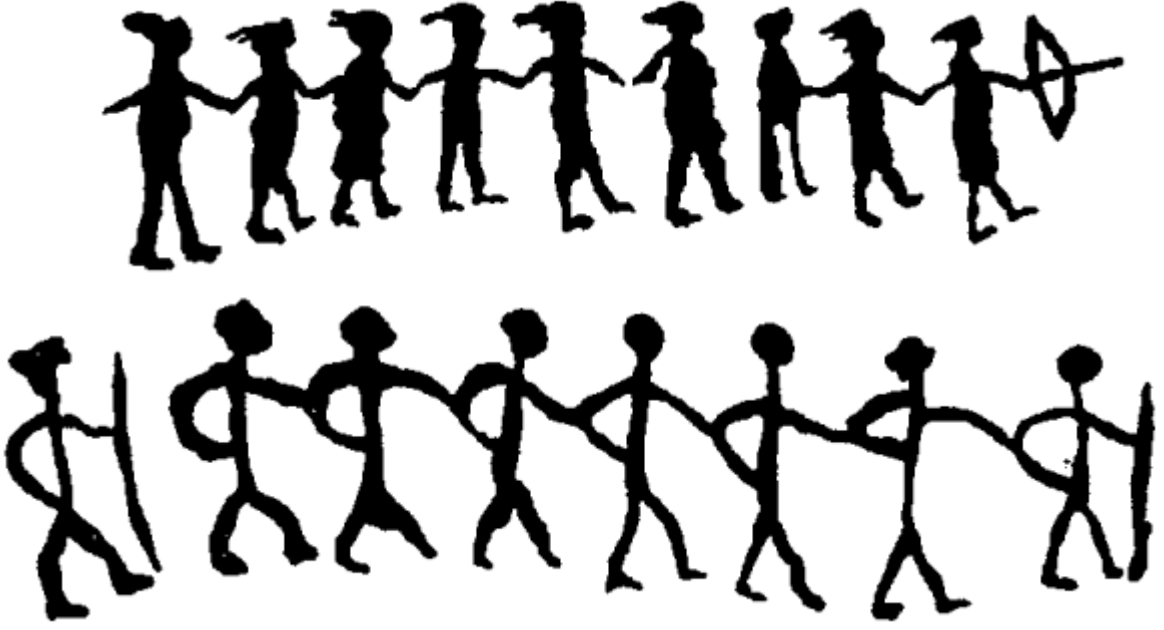
Biçiktu- Boom Kaya Resimlerinde ayin yapan şaman figürü. (Çirkin, 2022: 399)

EK 7

Kudirge Kurgan'ında bulunan, atından inip Tanrıça Umay'a saygıyla eğilen yolcular.
(Esin, 2001: 60)

EK 8

Tanrı Ülgen'in kızlarının tasviri. (Çirkin, 2022: 441)